

زار و زمان

پ.ی.د. نەریمان عەبدوللا خوشناو

چاپی سێهەم / ۲۰۱۶

* ناوی کتیب: زار و زمان

* نووسینی: پ.ی.د. نهریمان عهبدوئلا خوشناو

* تایپست: کۆچەر ئه‌نهر

* دیزاینی ناوه‌وه: نووسهر

* دیزاینی به‌رگ: خه‌لیل هیدایه‌ت مام شیخ

* چاپ: سینه‌م ۲۰۱۶

* چاپخانه: چاپخانه‌ی رۆژه‌لات/ هه‌وئیر

* تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

* نرخ: ۴۰۰۰ دینار

له به‌رئوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتیبخانه گشتیه‌کان ژماره‌ی سپاردنی (۱۲۰۱) ی سالی ۲۰۱۱ ی پیدراوه.

مافی له چاپدانه‌وه‌ی بۆ نووسهر پارێزراوه

AMER

نومهنی ئاوئیر
بۆ چاپ و بلاوکرینه‌وه
۰۷۵.۴۲.۹۴۹۵

له بلاوکراوه‌کانی ناوه‌ندی ئاوئیر

ژماره‌ ( )

ناوه روک

- پیشه کی..... ۱۰
- به شی یه که م: زمان..... ۱۲
- ۱- پیناسه ی زمان..... ۱۲
- ۲- ئه رکه کانی زمان..... ۱۸
- ۱- زانیاری و هه والگه یاندن..... ۱۸
- ۲- پرسیار کردن..... ۱۹
- ۳- هه ست ده ربړین..... ۱۹
- ۴- هه ست وروژاندن..... ۲۰
- ۵- فه رمارندان..... ۲۱
- ۶- راپه راندن..... ۲۲
- ۷- جیخوش کردن..... ۲۲
- ۳-۱: گریمانه کانی په یدابوونی زمان..... ۲۳
- ۱- گریمانه ی یه که م: زمان کرده یه کی خواییه..... ۲۳
- ۲- گریمانه ی دووهم: ریککه وتن..... ۲۶
- ۳- گریمانه ی سییه م: غه ریزه ی تایبه تی..... ۲۶
- ۴- گریمانه ی چواره م: سروشت وده نگه سروشتییه کان..... ۲۷
- ۵- گریمانه ی پینجه م: کو مه لایه تی..... ۲۸
- ۶- گریمانه ی شه شه م: بانگ و قیژه..... ۲۸
- ۷- گریمانه ی هه وته م: بزاونتن..... ۲۹
- ۸- گریمانه ی هه شته م: موسیقا..... ۲۹

- ۴-۱: تایبه تمه ندیبه کانی زمان ۳۰
- ۱- زمان دهنگ و واتایه ۳۰
- ۲- زمان پیړه و یاسایه ۳۰
- ۳- زمان له خووهیه ۳۱
- ۴- زمان تایبه ته به مروّف ۳۱
- ۵- زمان رهمزه ۳۳
- ۶- زمان زیندووه و له گوراندایه ۳۴
- ۵-۱: جوړه کانی زمان ۳۵
- ۱- زمانی سه رچاوه ۳۵
- ۲- لقه زمان ۳۵
- ۳- زمانی خوشک ۳۵
- ۴- زمانی سروشتی ۳۶
- ۵- زمانی ده سترکرد ۳۶
- ۶- زمانی دهنگی ۳۶
- ۷- زمانی نووسراو ۳۶
- ۸- زمانی هیما ۳۷
- ۹- زمانی جه سته یی ۳۷
- ۱۰- زمانی مندالان ۳۷
- ۱۱- زمانی هه رزه کاران ۳۸
- ۱۲- زمانی شیوه زار ۳۸
- ۱۳- زمانی ستاندار ۳۸
- ۱۴- زمانی په تی ۳۸

۱۵. زمانی پهمه کی ۳۹
۱۶. زمانی زیندوو ۳۹
۱۷. زمانی مردوو ۳۹
۱۸. زمانی نیمچه زیندوو ۴۰
۱۹. زمانی ناوه کی ۴۰
۲۰. زمانی یه که م ۴۰
۲۱. زمانی دووهم ۴۰
۲۲. زمانی بیگانه ۴۱
۲۳. زمانی فیربوون ۴۱
۲۴. زمانی هاوبه ش ۴۱
۲۵. زمانی فهرمی ۴۲
۲۶. زمانی به ره مهاتوو ۴۲
۲۷. زمانی ناوخویی ۴۳
۲۸. زمانی جیهانی ۴۳
۲۹. زمانی جیگره وه ۴۳
۳۰. زمانی پاملراو ۴۳
۳۱. زمانی بالادهست ۴۴
۳۲. زمانی گشتی ۴۴
۳۳. زمانی تایبه تی ۴۴
۳۴. زمانی نمونه یی ۴۵
۳۵. زمانی وه سفی ۴۵
۳۶. زمانی خوینراو ۴۶

۳۷. زمانی پسیپوریی..... ۴۶.
۳۸. زمانی گوتن، زمانی دهربراو..... ۴۶
۳۹. زمانی خه لکی (میللی)..... ۴۷.
۴۰. زمانی دیرین یان کلاسیک..... ۴۷.
۱. تاکه زمان..... ۴۸.
۲. زمانی میری هاوبه ش..... ۴۸.
۳. زمانی میری ناوچه یی..... ۴۸.
۴. زمانی هاندراو..... ۴۸.
۵. زمانی چاولیپوشراو..... ۴۸.
۶. زمانی قه دهغه کراو..... ۴۸.
- ۶-۱. خیزانه زمانه کانی جیهان..... ۴۹.
- یه که م: خیزانه زمانی هیندو - ئه وروپی..... ۴۹.
- دووهم: خیزانه زمانی سامی..... ۵۰.
- سییه م: خیزانه زمانی ئورالی..... ۵۱.
- چوارهم: خیزانه زمانی چینی تیبتی..... ۵۱.
- به شی دووهم: دیالیکت..... ۵۲.**
- ۲- ۱: چه مک و پیناسه ی دیالیکت..... ۵۲.
- ۲- ۲: جوړه کانی دیالیکت..... ۵۷.
- ۱- دیالیکتی جوگرافی..... ۵۷.
- أ- فاکتهری گوښه گیری جوگرافی..... ۵۸.
- ب- فاکتهری گوښه گیری سیاسی..... ۵۸.
- ۲- دیالیکتی کومه لایه تی..... ۵۹.

- ۳- دیالیکتی تاکه کهسی ۵۹
- ۴- دیالیکتی ره چه له کی ۶۰
- ۵- دیالیکتی پیشه یی ۶۰
- ۶- دیالیکتی ته مه نی ۶۱
- ۷- دیالیکتی ره گه زیی (جینده ر) ۶۲
- ۸- دیالیکتی کاتی ۶۲
- ۹- دیالیکتی لادییی و دیالیکتی شارستانی ۶۲
- ۱۰- دیالیکتی ره مه کی ۶۳
- ۱۱- دیالیکتی په تی ۶۳
- ۳-۲ : جیاوازی نیوان دیالیکته کان ۶۴
- ۱- جیاوازی دهنگی ۶۴
- ۲- جیاوازی ریژمانی ۶۵
- ۳- جیاوازی وشه یی ۶۵
- ۴-۲: هۆکاره کانی په یدابوونی دیالیکت ۶۶
- ۱- هۆکاری کۆمه لایه تی ۶۶
- ۲- هۆکاری سیاسی ۶۶
- ۳- هۆکاری جوگرافیایی و سروشتیی ۶۷
- ۴- راده ی رۆشنبیری و دواکه وتوویی کۆمه لگه ۶۷
- ۵- جیاوازی له پرووی لایه نی دهنگسازییه وه ۶۷
- ۶- هۆکاری ئابووری ۶۸
- ۷- هۆکاری میلی ۶۸
- ۸- هۆکاری کهسی و جیاوازی قسه کردن ۶۸

- ۵-۲: دابه شکردنی دیالیکته کانی زمانی کوردی..... ۶۹
- سنوور و نه خشه‌ی دیالیکته کانی زمانی کوردی..... ۷۶
- یه که م: دیالیکتی کرمانجی سه‌روو (باکوور)..... ۷۶
- دووهم: دیالیکتی کرمانجی ناوه‌پراست..... ۷۷
- سییه م: دیالیکتی کرمانجی باشوور (خواروو)..... ۷۸
- ۴- دیالیکتی گۆران..... ۷۹
- ۲- ۶: جیاوازی نیوان زمان و دیالیکت..... ۸۰
- به‌شی سییه م: زمانی ستاندارد..... ۸۳**
- ۱-۳: پیناسه‌ی زمانی ستاندارد..... ۸۳
- ۲-۳: سیفه‌تی جوړه‌کانی زمان..... ۹۷
- ۳-۳: لایه‌نه‌کانی ستاندارد کردن..... ۱۰۰
- ۳-۴: ئاسته‌کانی زمانی ستاندارد..... ۱۰۲
- ۵-۳: شیوه‌کانی زمانی ستاندارد..... ۱۰۴
- ۶-۳: باب‌ته تیورییه دیاریکراوه‌کانی ستاندارد کردن..... ۱۱۵
- ۷-۳: شیوازه‌کانی ستاندارد کردن زمان..... ۱۱۹
- ۱- ستاندارد کردن بیپلان:..... ۱۲۲
- ۲- ستاندارد کردن به پلان:..... ۱۲۳
- ۳- ۸: قوناغه‌کانی ستاندارد کردن زمان..... ۱۳۳
- ۱- هه‌لبژاردنی پیوه‌ریک..... ۱۳۳
- ۲- به‌سیسته‌مکردنی پیوه‌ره‌که..... ۱۳۶
- ۳- قوناغی پهره‌پیدان و فراوانبوونی له ئه‌رکدا:..... ۱۳۸
- ۴- په‌سند کردن له لایه‌ن کۆمه‌لگه‌وه..... ۱۴۱

- ۱۴۲..... ۵- قوڼاغی پاراستنی ستاندارد
- ۱۴۴..... بهشی چوارهم: چند لایه نیکي ریزماني کرمانجی سهروو
- ۱۴۴..... ۱-۴: نیږ و می
- ۱۵۱..... ۲-۴: ئامرازی دانه پال
- ۱۵۴..... ۳-۴: ناو
- ۱۶۰..... ۴-۴: جیناو
- ۱۷۱..... ۵-۴: ئاو هلناو
- ۱۷۶..... ۶-۴: کار
- ۱۸۵..... ۷-۴: ئاو هلکار
- ۱۸۷..... ۸-۴: پيشبه‌ند (پریپوزیشن)
- ۱۹۰..... ۹-۴: ئامرازی سه‌رسورمان و بانگه‌یشتکردن
- ۱۹۱..... سه‌رچاوه‌کان

پیشه کی

نووسین یان ئاماده کردنی هر کتیبیک، پیوستی به کومه لیک ره هندی مه عریفی یان زانستی ههیه، که به هویه وه نووسه ناچار دهکات پشتیان پیبسته سیت، به و واتایه ی نووسین شتیکی ئه وهنده ئاسان نییه، وهکو هندی له براده ران بیرى لیده که نه وه، به بی ئه وه ی روژی کتیبیکیان نووسی بی یان دهر کردیت، به لکو هر خه ریکی ره خنه گرتن له و که سانه ی که کتیب دهنوسن، بهنده له ماوه ی رابوردودا توانی به پالپشتی خوی گه وره سی و دوو کتیب به چاپ بگه یه نیت (که ژماره که ی هر له زیادبوون و گوراندایه)، دیاره ئه م ژماره یه ش که م نییه، که چی هندی له براده ران له جیاتی دستخوشی کردن، که چی له ملاو و له ولا قسه و قسه لوک ده که ن، به بی ئه وه ی بتوانن ره خنه یه کی زانستی بگرن، به لکو هه موو قسه کانیان له دوو شت کۆده بیتته وه: یه که میان نووسینه کان ساده و ساکارن، دووه میان زوری ژماره ی کتیب.

بهنده هر له سه ره تاوه برپاری ئه وه ی داوه، که ته نیا خزمه تی زمانه که ی بکات و خوی به م شتانه خه ریک نه کات، ئه و براده رانه ش ده توانن به هوی به ره مه کانیان خزمه تیک به زمانه که یان بگه یه نن و ململانیی زانستی من بکه ن، ئه گه ر بتوانن بیکه ن، به لام به دلنیا ییه وه کاتیان بؤ ئه م بواره نییه و نایکه ن.

ئەم كىتەبەى ئەمجارەمان لە چوار بەشى سەرەكى پىكىدىت، كە تىيدا ھەولمانداو ھەموو لايەنەكانى زمان و زار بخەينەر وو. ديارە ئەم كىتەبە ھەكو سەرەتايىك بۆ وانەكانى زارەكانى قۇناغى يەكەم و زارەكانى قۇناغى دوو ھەم و زمانەوانى قۇناغەكانى سىيەم و چوارەم لە بەشە كودىيەكان زۆر پىويستە، چونكە زۆرىنەى لايەنەكانى پروگرامى ئەم چوار وانەيەى قۇناغەكانى زانكۆى گرتۆتەو ھە.

بهشی یه که م: زمان

۱.۱: پیناسهی زمان

کۆ زمانه وانه کان له بهران بهر پیناسهی زمان، دهسته وههستان ده وهستن، پینان وایه که زمان له پیناسه نایهت و خویان زیاتر به بیروکهی کۆمهلهی زمان ده بهستنه وه، له لای ئەمان کۆمهلهی زمان ئەو کۆمهله خه لکه یه که ههست ده کهن به یهک زمان ده دویین، بهم پینیه هۆلهندی و ئەلمانی ده بنه دوو زمانی جیاواز، چونکه له گه ل ئەو هه موو لیکچوونه له پیکهاتی دوو زمانه که دا، هیشتا هۆلهندییه کان وا ههست ده کهن، که زمانه که یان له ئەلمانی جیاوازه، ههروهها ئەلمانه کانیش خویان به جیاواز ده زانن، بهم پینیه هه موو دیالیکته کانی (چین) به بی جیاوازی یهک زمانن، چونکه خه لکی چین وا ههست ده کهن، که به یهک زمان ده دویین، بهم پینیه هه موو دیالیکته کانی کوردی به بی گویدان به جیاوازی له پیکهاتهی دهنگسازی و وشه سازی و رسته سازی و واژهدا، هه موویان کاتی به زمانی کوردی داده نریت، که ئەو خه لکه ی قسه یان پی ده کهن (ههست) بکهن به یهک زمان، ئەویش زمانی کوردییه قسه ده کهن^(۱). بهم پینیه تا کو ئیستا چه ن دین پیناسهی جیا جیا له باره ی زمانه وه خراونه ته پروو،

۱- محمد معروف فتاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستاندهرد و زمانی یه کگرتووی کوردی، دهستنووس، ئەکادیمیای کوردی، ل ۳ - ۴.

بەجۆرىك ھەرىكەت لەم پېناسانە لە پروانگەيەكى تايبەتییەوہ لە زمانیان
كۆلیوہتەوہ، لێرەدا ھەندىك لەو پېناسانە دەخەينەروو:

فردیناند دى سۆسىر دەلیت: ((زمان بەرھەمى كۆمەلایەتى
ھاوزمانانە و كۆمەلە ئاكارىكى زۆر پېویستە، كە كۆمەل دایھیناوە، بۆ
ئەوہى لە بەكارھیتانیدا یارمەتى تاكەكانى بدات))^(۱).

چۆمىكى دەلیت: ((زمان كۆمەلە رستەيەكە، رېزمان دەریان
دەكات))^(۲).

ھۆل دەلیت: ((زمان فەرمانگەيەكە خۆى و بەرپۆھبەردنى خۆى لە
دەست خۆیدایە، لەرپى فەرمانگەكەوہ مروّفەكان لەگەل یەكتردا
كاردەكەن و لە یەكتەر دەگەن))^(۳).

بلۆك و تراگەر دەلین: ((زمان بریتىيە لە چەند رەمزیكى لەخووە،
كە بەھۆیەوہ كۆمەل دەتوانى ھەرەوہزى بكات))^(۴).

ساپیر دەلیت: ((زمان ھۆیەكى ناغەریزى تايبەتە بە مروّف، بۆ
دەربړینی ھەست و ئارەزوو بەكاردیّت، بەھۆى رەمزی لەسەر یاسا
رۆیشتووہوہ كاردەكات و لەژیر دەسەلّاتى مروّفدایە))^(۵).

۱- فردیناند دى سوسور (۱۹۸۸)، علم اللغة العام، ترجمة يوثيل يوسف عزيز،
الموصل، ص ۲۷.

۲- محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، زمانەوانى، چاپخانەى (دار الحكمة)، بەغدا، ل ۵.

۳- محەمەد مەھوى (د) (۲۰۰۱)، زمان و زانستى زمان - سەرەتايەك بۆ زانستى
زمان، بەرگى يەكەم، سلیمانى، ل ۱۱.

۴- محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، ھەمان سەرچاوہ، ل ۵.

۵- ھەمان سەرچاوہ، ل ۵.

فؤاد مەرعى دەلىت: ((زمان سيستەمىكى ھىمايى سەربەخۇيە، لەناو كۆمەلدا لەخۆوہ سەرھەلەدەدات و بۆ مەبەستى لەيەكترگە يىشتن لە نىوان تاكەكانيدا بەكار دىت))^(۱).

مەھمەد عەلى خولى ئەم پىناسانەى بۆ زمان كردووه^(۲) :-

((زمان سيستەمى پەيوەندىكردنە لە نىوان دوو لا)).

((زمان سيستەمىكە بۆ ئالوگۆر كەردنى ھەست و بىرەكان لە نىوان

خەلكدا بەكار دىت)).

((زمان ھۆكارىكە بۆ گوزارشتكردن لە پىويستى و بۆچوون و

راستىيەكان لەنىو خەلكدا)).

((زمان سيستەمىكى لەخۆوہيە بۆ رەمزەكانى دەنگ و، بۆ

ئالوگۆر كەردنى بىرو ھەستەكان لەنىوان ئەندامانى كۆمەلنىكى زمانەوانى

ھاوچەشن بەكار دىت)).

مارتنىت دەلىت: ((زمان ھۆيەكە بۆ لەيەكترگە يىشتن، دەكرىت بە

چەند دانەيەكى وردەوہ (مۆرفىم)، كە ھەر يەكەيان خاوەنى واتا و

فۆرمن))^(۳).

۱- فؤاد مرعي (۲۰۰۲)، في اللغة و التفكير، دار المدى للثقافة و النشر، دمشق، ص ۷.

۲- محمد علي الخولي (د) (۲۰۰۰)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، عمان - اردن، ص ۱۲.

۳- محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، ھەمان سەرچاوە، ل ۵.

کارۆل دەلیت: ((زمان کۆمه له رهمزیکی دەنگی له خۆوهیه، که دهتوانری بۆ گه‌یشتن و پۆلکردنی شت و پرووداوه‌کانی ده‌وروبەر به‌کاربیٔ))^(١).

ئۆلمان دەلیت: ((سیسته‌میکی هیمایی ده‌نگییه، له بیرى که‌سی کۆمه‌ل تۆمارکراوه))^(٢).

هنری سویت دەلیت: ((زمان هۆیه‌که بۆ ده‌ربیرینی بیر له‌پێگه‌ی ده‌نگ، که له وشه‌ پیکدیٔ))^(٣).

ئه‌حمەد مه‌تلوب دەلیت: ((زمان ئه‌و ده‌نگانه‌یه، که هه‌موو نه‌ته‌وه‌یه‌ک بۆ پێداویستییه‌کانی ده‌ری ده‌برپٔ))^(٤).

ئه‌رستۆ دەلیت: ((زمان ئاوینه‌ی راسته‌قینه‌ی عه‌قله‌))^(٥).

مه‌مه‌د شه‌فیع غوربال دەلیت: ((زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه و هۆکاریکه له گرنگترین هۆکاره‌کانی تیکه‌لبوونی نیوان مرۆقه‌کان))^(٦).

مه‌مه‌د مه‌مه‌د یونس عه‌لی دەلیت: ((زمان سیسته‌میکه له نیشانه، له‌خۆوه له‌سه‌ری ریکه‌وتووین، توانای دابه‌شکردنی هه‌یه، تاکه‌که‌س

١- هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٥.

٢- ستیفن اولمان (١٩٨٦)، دور الکلمة في اللغة، ت. کمال محمد بشیر، مکتبه‌ شیباب، بغداد، ص ٣٣.

٣- حاتم صالح الضامن (١٩٨٩)، علم اللغة، طبعة الاولى، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بیت الحکمة، بغداد، ص ١٣٢.

٤- احمد مطلوب (د) (١٩٨٩)، معجم النقد العربي القديم، بغداد، ص ٢١٦.

٥- التهامي الراجي (د) (١٩٨٦)، توطئة لدراسة علم اللغة التعاريف، بغداد، ص ٤٥.

٦- محمد شفيق غربال (١٩٨٠)، الموسوعة العربية الميسرة، الجزء ٢، دار النهضة، لبنان، ص ١٥٧.

وھك ئامرازيك بۇ دەربرپىنى مەبەستەكانى و بۇ پەيوەندىكردن بە كەسانى دىكەوہ لە رېگەى ئاخوتن و نووسىن بەكارىدئىتت))^(۱).

لەرۋانگەى كۆزمانەوانىيەوہ: ((زمان كۆمەلە شىۋەزارىكى جىاوازە، ھەرىكەيان بۇ بارىكى تايبەتى دەست دەدات))^(۲).

- زمان ئاخوتنى مرۆفە، بە دەربرپىن يان نووسىن^(۳).

دئقىد لويس دەلئت: ((زمان برىتئىيە لە تىكەلاوكردى رستە و واتا لە

چوارچىۋەيەكى بىكۆتايدا))^(۴).

جومعە سەيد يوسف دەلئت: ((زمان سىستەمىكى دەنگى دركىتراوہ،

رئساي تايبەت بە خۆى ھەيە، كە ئاستە جىاجىاكانى (دەنگسازى،

وشەسازى، رستەسازى) بەرپۆہ دەبات، بە شىۋەيەكى يەكگرتوو و

بەتىن كاردەكات، بۆيە زمان سىستەمى سىستەمەكانە))^(۵).

كەواتە زمان كۆمەلە شىۋوزىكى جىاوازە، ھەرىكەيان بۇ بارىكى

تايبەتى دەست دەدات، بۇ نمونە بارى پئشوازى كردن و بارى

۱- محەمەد محەمەد يونس عەلى (د) (۲۰۱۰)، دەروازەيەك بۇ زمانەوانى، و:

نەرىمان عەبدوللا خۇشناو، لە بلاوكراوہكانى كئىبخانەى ئاوير، چاپخانەى

رۆژھەلات، ھەولئير، ل ۲۸.

۲- محمد معروف فتاح، ھەمان سەرچاۋە، ل ۵.

۳- الموسوعة العربية العالمية (۱۹۹۹)، الطبعة الثانية، مؤسسة اعمال الموسوعة

للنشر والتوزيع، الرياض، ص ۱۲۲.

۴- نعوم تشومسكى (۱۹۹۳)، المعرفة اللغوية (طبيعتها و أصولها و استخدامها)،

ترجمة: محمد فتيح، الطبعة الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة، ص ۷۸.

۵- جمعة سيد يوسف (۱۹۹۰)، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، سلسلة عالم

المعرفة، الكويت، ص ۵۷.

بەريۆەبردن و بارى بەريكردى ميوان، لەلايهكى ترهوه زمان بەپيى رەگەز و چين و تويژى كۆمەلايهتى و تەمەن و نيوەندەكان دەگۆرپيت، ليۆەشدا بۆنە و گروپە كۆمەلايهتبيەكە و تەمەن، جۆرى زمانەكە دەسەپيى، بە واتاي ئهوهى گروپى كۆمەلەكە جۆرى يەكە فەرەهنگيەكان دەسەپيى، بە واتاي ئهوهى كەلتوور و شوينەوار و ژينگەى خەلكەكە، جۆرى زمانەكە دياريدەكات^(۱).

كەواتە زمان تەنھا كەرەستەيەك نيە بۆ ناردن، وەرگرتن و لپتتگەيشتنى پەيامى نيوان مرۆفەكان، بەلكو ديسان زمان كەرەستەى ناسين و ناساندنى تاك و كۆيە بۆ ھەر شوين و دەميك، لە دەوروبەرى ئيمەدا ھەزاران زمان و ديالېكت ھەيە، كە گوزارشت لە جۆرەھا بۆچوونى ھزرى، كۆمەلايهتى، چينايەتى، رەگەزى، ويژەيى، شيوازى ژيان.. دەكەن، زمان دياردەيەكى كەلتووربيە، بۆيە گەليك پەيوەستە بە بونيادى كۆمەلايهتى و بەھاكانى سيستەمى كۆمەلگە^(۲).

۱- محمد معروف فتاح (۱۹۸۵)، ھيماكارى و زمانەوانى، گ. كاروان، ژ (۲۸)، ل ۱۰۷.

۲- غازى عەلى خورشيد (۲۰۱۱)، زمان و زمانى ستاندارد بۆ كورد، بەشى يەكەم، ر. ئاسۆ، ژ. (۱۵۲۸)، سيشەممە ۲۰۱۱/۷/۹، ل ۱۴.

۲.۱: نهرکه کانی زمان

مه به سست له نهرکه کانی زمان، نهر کارانه ن که مروّف به هوئی زمانه وه له کومه لدا جیبه جییان دهکات، نهر کارانهش هینده زور و نالوز و وردن، هه روا به ئاسانی جیاناکرینه وه، و هه ر چه نديکيش هه ولبدريّت، نهر وه که ليين ده که ويته دابه شکردنه کانیا نه وه، به لام له گهل نهر وه شدا زور له زمانناسان ههوت نهر که دهست نيشانده که ن: ^(۱)

۱. زانیاری و هه والگه یاندن:

به نهرکیکی سه ره کی زمان داده نريّت، که به هوئی وه قسه که ر زانیاری ده رباره ی ده ور به ری خوئی بلاوده کاته وه. هه والگه یاندنیش په یوه ندی به لایه نی زانین و هو شه وه هه ی و قسه که ر سه رچاوه ی زانینه، چونکه قسه که ر زانیاری به گوینگر ده گه یه نيّت. له م جوردها قسه که ر ده یه وئی بوون و نه بوونی یان راستی و ناراستی دیارده کان پيشان بدات. له هه مان کاتيشدا رسته کانی هه والگه یاندن مه رج نییه هه ر راست بیّت، به لکو ده شی هه له بیّت، چونکه لیردها نهر کی قسه که ر ته نیا گه یاندنی زانیارییه. نيشانه ی رسته ی هه والگه یاندنیش (.)، که له کۆتایی رسته که داده نريّت. وه کو:

- هه نگوین شیرینه.

- راستی خوشه.

۱- بۆ زیاتر زانیاری سهیری نهر سه رچاوانه بکه: ا. محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، زمانه وانى، چاپخانه ی (دار الحکمة)، به غدا. ب - نهره حمانى حاجى مارف (۲۰۰۴)، فه رهنگى زاراوه ی زمانناسى، سلیمانى.

۲. پرسیارکردن:

مه به ست له پرسیارکردن ده ستخستنی زانیارییه، به واتای ئه وهی به هوی پرسیارکردنه وه قسه کهر ده توانی که لیتی یان چند که لیتی که له زانیاری خوی به رانبه ر دیاردهیه که یان دیاردهکان پر بکاته وه، لی ردها قسه کهر زانیاری ته واوی له باره ی شتی که وه نییه، به لکو له ریگیه ی پرسیاره وه ده گاته زانیارییه کان، واته له پرسیارکردن گویگر سه رچاوه ی زانینه، له مه دا پرسیارکردن پیچه وانه ی هه والگه یاننده، چونکه له رسته ی هه والگه یاننده قسه کهر زانیاری ده گه یه نی و بلا وده کاته وه و سه رچاوه ی زانیارییه، که چی له پرسیارکردن گویگر سه رچاوه ی زانینه.

له پرسیارکردن نیشانه ی پرسیار (؟) له کۆتایی رسته دا داده نریت و زور جارن جیناوی پرسیاریش له رسته که دا ده بینرین، وه کو:

- که ی ده چین بو زانکو؟

- ئایا ئه مرؤ ده وام هه یه؟

۳. هه ست ده برین:

به و رستانه ده وتریت که قسه کهر هه ست و ئاره زووی خوی به رانبه ر ده و روبه ری ده رده بریت، ئه م هه ست ده برینه ش یان بو حاله تی خوشییه یان بو حاله تی ناخوشی.

ساده ترین جوړی هه ست ده برینیش له و گوتنه دا ده رده که وی که سه رسورمانی تیدایه، و له رسته ی سه رسورمانیدا نیشانه ی سه رسورمانی (!) له رسته دا ده بینریت.

رسته ی سه رسورمانی به دو شیواز به کاردیت:

شىۋازى يەكەم : بۇ **حالاھتى خۇشپىيە**، كە لەم جۆرەدا قسەكەر ھەستى خۇشى خۇى بەرانبەر دەوروبەرى دەردەبېرىت، بۇيە لەمجۆرەدا وشەكانى (ھەربىژى، ئافەرىن، ئۇخەي،.....) بەكاردىت، وەك:

ئۇخەي! لەم بابەتە رزگارمان بوو.

ئافەرىن! بەيەكەم دەرچووى.

شىۋازى دووھم: رپستەي سەرسورمانى كە بۇ **حالاھتى ناخۇشى** بەكاردىت، لەم جۆرەدا قسەكەر ھەستى ناخۇشى خۇى بەرانبەر بە دەوروبەر دەردەبېرىت. لەم حالاھتەشدا وشە سەرسورمانەكانى (ئاخ، ئۇف، پەكو، ئاى،.....) بەكاردى، وەك:

ئاخ! لەم مندالە.

ئۇف! لە كچى ئەم زەمانە.

۴. ھەست وروژاندن:

مەبەست لە ھەست وروژاندن ئەوھىە كە كەسىك ياخود قسەكەر ھەستى كەسىك يان چەند كەسىك بوروژىنىت و ھەست و ئارەزوويەكى تايبەتى لەلايان دروست بكات، يا دلپان خۇشبكات يا رايانپەرىنىت.

ئەم بەكارھىنانەى زمان لە نوكتە گىرانەوہ و پروپاگەندە و تراژىدىا زۆرتەر دەردەكەوئى، ھەروہا لە وتارى بەرپرسىكى سىياسى كاتىك سىياسەتمەدارىك لە وتارىكى سىياسىدا ھانى خەلك دەدات و ھەستىان بۇ مەسەلەيەكى نەتەوھىي دەوروژىنىت يان پياوانى ئايىنى لە وتارىكى ئايىنىدا ھەستى خەلك دەوروژىنن و ھانىان دەدەن بۇ

ئەو دەی لە کاری خراپە دوورکە و نەو و لە کاری چاکە کاری نزیکیبە نەو و یان دوو دڵدار کاتی لە پرۆسە ی خوشە و یستیدان، یەکیکیان هەستی ئەو ویتریان دەو و و ژینیت، وەک:

- ئەو دەی نوێژ نە کات ناچیتە بە هەشت.

کە واتە هەستی دەربەڕین و هەستی و و و ژاندن پێچەوانە ی یە کترن، چونکە لە هەستی دەربەڕیندا قسە کەر هەستی خۆ ی دەردە بەریت، بە لام لە هەستی و و و ژاندندا قسە کەر دەبیتە هۆکاریک بۆ و و و ژاندنی هەستی گوێگر، بە و واتایە ی لە هەستی و و و ژاندندا قسە کەر بە دوای خالیکدا دەگەریت، بۆ ئەو دەی هەستی گوێگر ب و و و ژینیت.

ه. فەرماندان:

مەبەستی لە فەرماندان ئەو دەی، کە کەسی یە کەم واتە قسە کەر، داوا لە کەسی دوو هەم واتە گوێگر دە کات کاریک ئە نجام بە دات یان ئە نجام بە دات، بە و واتایە ی قسە کەر داوایە ک ئاراستە ی گوێگر دە کات، لە بە ران بە ردا گوێگر داوایە کە ی جیبە جیدە کات. وەک:

- نانە کە بخۆ.

- پەنجەرە دامە خە.

واتە لێرەدا قسەر بەر یاردەری کارە کە یە و دە یە و ی کاریک بە گوێگر جیبە جیبی بکات، بۆ یە لێرەدا گوێگر بە دوای راستی و دروستی رستە کە یان قسە کە ناگەریت، بە لکو تە نیا لە سەر یە تی کارە کە جیبە جیبی بکات.

۶. راپه راندن:

مه به سست له راپه راندن ئه وهیه که قسه کهر خوی به ئه نجامدانی کاره که هه لدهستی، واته لیږدهدا راپه راندن پیچه وانهی فه رماندانه، چونکه له فه رماندانا قسه کهر داوای له گویگر دهکات کاریک بکات، که چی لیږدهدا قسه کهر خوی به کاره که هه لدهستی و ئه نجامی ده دات، وهکو:

- سویند ده خۆم که راستی بلیم.

- به لاین ده ده م ئه م کاره بکه م.

۷. جیخوشکردن:

ئهم ئه رکه له و ئه رکانه یه که زور بلاوه و له هه موو ئه رکه کانی تر ساده و ساکارتره، که ئه رکی کومه لایه تیشی پیده وتری. ئه م ئه رکه زیاتر له و گوتنانه دا دهرده که وی که رۆژانه به سه ر زاری هه موو که سیکه وهیه بۆ مه به سستی ئاگادار بوون له بار و سه ربرده ی یه کتر و یه کدی دواندن و ریزگرتن.....، که ئه مه ش بۆ مه به سستی خو بردنه پیشه وه و شوین خۆشکردن و خۆچه سپاندن له ناو کومه لگه ی مروقایه تیدا به کاردیت، وهک سلاوکردن و خواحافیزی و چاک و چۆنی و پرسینه وه له خۆشی و ناخۆشی..... وهک:

چۆنی؟

چاکی؟

باشی؟

شه و باش؟

سو پاس.

شه ویکی شاد. خوات له گهل.

دهبئ ئه وهش روونبكهينه وه كه كاتيک دوو كهس سلاو له يه كتر دهكهن و وشه ی (چوئی) و (چاکی) به كارددهینن، ئه وه ئه مجوره په یوه ندييه ده چيته نیو په یوه ندي كومه لایه تی، چونكه ئه م سلاو كرده ئه وه ده گه یه نيټ، كه يه كتری دهناسن یان دوست و هاوړی یه كترن، به و واتایه ی ئه م سلاو كرده ی قسه كهر له گوینگر، ئه وه ناگه یه نيټ كه گوینگر باسی لایه نی ته ندروستی خوئی بو بكات یان راپوړتی پزیشکی بو بخوینیته وه، به لكو ته نیا په یوه ندي نزيكی نیوان قسه كهر و گوینگر ده گه یه نيټ.

۲.۱: گریمانه كانی په یدابوونی زمان

له و كاته ی زمان په یدابووه و تا به ئه مړو ده گات، گومانی تیډا نییه كه به چه ندين قوناغی جیا جیادا تیپه ریوه، له م باره شه وه زمانه وانان و شاره زیان خوئیان به گیرو گرفت و سه ره تاكانی په یدابوونی زمان ته رخانكردووه. به هویه وه كومه لی گریمانه هاتوته كایه وه و هه ریكه هه ولده دات سه ره تایی په یدابوونی زمان بو گریمانه كه ی خوئی كیش بكات. لیږه دا به كورتی هه ندي له گریمانه كانی په یدابوونی زمان ده خه یه پروو:

۱. گریمانه ی یه كه م: زمان كرده یه کی خوايیه

ئه م گریمانه پی وایه، كه زمانی ئاده میزاد به خشینیکی خوايیه، واته زمان له لایه ن خواوه هاتوته خواره وه و خه لکی فیږی ئاخاوتن و ناوی شته كان كردووه، هه ر بو یه شه زور له شاره زیان و زمانه وانان

لهسه ر ئه و باوره رهن که زمان له لایه ن خواوه به مروّف به خشراره، ههروه کو فه یله سوفی یونانی (هیراکلیت) و لیکۆله ری زمانی عه ره بی (ئین فارس) له کتیبی (ئه لئه ساییس) و (لامی) له کتیبی (هونه ری ئاخاوتن) و دۆبونا له کتیبی (ته شریعی کۆن) ئاماژه یان بۆ کردوه^(۱). هه مدیسان کتیبه ئایینییه پیرۆزه کانی (تهورات، ئینجیل، قورئان) ئه م راستیه دووپات ده که نه وه له به خشینی زمان وه کو کرده یه کی خوایی.

موسلمانه کان به گشتی بۆ سه لماندنی قسه کانیان په نا بۆ قورئانی پیرۆز ده بن، ههروه کو خوای گه وره ده فه رموو ییت ((وعلم ادم الاسماء کلها....)). - سو ره تی به قه ره، ئایه تی ۳۱، واته (خودا هه موو ناویکی فی ری ئاده م کردوه). - قورئانی پیرۆز، وه گێر دراوی مامۆستا هه ژار ..

لیرده دا هه ندی له شاره زایان ئه م ئایه ته به جوړیکی تر لیکده ده نه وه و ده لێن: خوای گه وره ئاده می فی ری زمانه کان کردوه. ههروه ها ئین جونه یی له کتیبی (ئه لئه ساییس) ئاماژه به راستی ئه م گریمانه کردوه، ههروه ها هه ندیکی تر پشتیان به شتی تر به ستووه و ده لێن: خوای گه وره کاتی گشت ئاژه له کانی کیلگه و بالنده کانی ئاسمانی له قور دروست کرد، له دواییدا خستییه به رده م ئاده مه وه، داخۆ چۆن ناویان ده بات، هه ر بۆیه ئاده م ناوی بۆ هه موو ئاژه له کان و بالنده کان و ئاده میزاده کان داناوه. واته (ئاده م) یه که مین که سه که فی ری زمان بووه، له باره ی ئه و زمانه ی (ئاده م) فی ری بووه،

۱. علي عبدلواحد وافي (د)، علم اللغة، دار نهضة، مصر، ۱۹۹۰، ص ۹۷-۹۸.

دوو بۆچوون ههیه، یه که کیان ده لیت فیڤری زمانی (عیبری) بووه، که زمانی جووله که یه، به لام هه ندیکی دیکه ده لیت زمانی عه ره بییه، چونکه زمانی دوایی زمانی عه ره بییه، ئەوانه ی ئەم بۆچوونه یان ههیه، ئەمانه ن: عه بدوللای کورپی عه بباس و ئەنه سی کورپی مالیک له هاوه لانی پیغه مبه ره (د. خ) و له ناو شاره زایان و شوینکه وتووانی (ئه بو شه های زوهه ری) و (ئین مه زور و ئین فارس) دان به راستی ئەم گریمانه و بۆچوونه داده نین.^(۱)

شاره زایانی عه ره بیش به هینانه وهی فه رمووده یه کی لاواز، گوایه فه رمووده ی پیغه مبه ره (د. خ)، ده لیت زمانی عه ره بی زمانی خه لکی به هه شته، فه رمووده که ش به مشیوه یه: ((احب العرب لثلاث : لأنی عربي و القرآن عربي و کلام اهل الجنة عربي)). واته: من (مه به سستی پیغه مبه ره) له بهر سی شت عه ره بم خوشده ویت: چونکه من عه ربم و قورئان عه ره بییه و قسه ی خه لکی به هه شتیش عه ره بییه)). دیاره ئەم فه رمووده یه له و ریوایه تانه یه، که هیچ بنه مایه کیان نییه، هه ره وه کو پیشه وای فه رمووده ناسه کان جه ختیان له سه ره کردوته وه و به زمانی پیغه مبه ره (د. خ) هه لبه ستراون.^(۲)

که چی هه ندیکی تر پینان وایه زمانی عیبری، زمانی یه که می مرؤف بووه، واته زمانی جووله که کانه، له بهر ئەوه ی یه که مین پیغه مبه ره چه زه ته ی ئاده م بووه و بۆ ئەوان هاتوووه.

۱ - هه مان سه ره چاوه ی پیشوو، ل ۹۸ - ۱۰۰.

۲ - عومه ره مه لا محمه د ئەمین، کوردستان له بهرده م پیلاندا، ل ۲۴ - ۲۵.

۲. گریمانه‌ی دووهم: ریککه‌وتن

ئەم گریمانه باوەرپی وایه که زمان کردە‌ی مرۆڤه، به‌و واتایه‌ی مرۆڤ دایه‌یناوه، به‌مه‌شه‌وه تاکه‌کانی نیو کۆمه‌ل له‌سه‌ر وشه و زاراوه‌کان ریککه‌وتن که بۆ چ مه‌به‌ست و حاله‌تیک به‌کاری به‌ینن، واته له‌سه‌ر ئەوه ریککه‌وتن که به (به‌رد) بلین (به‌رد) و به (دار) بلین (دار) و..... هتد. له هه‌مانکاتیشدا هه‌ر زمانیک شیوازی ریککه‌وتنه‌که‌ی له دیاریکردنی وشه و زاره‌وه‌که له‌گه‌ل زمانیکی تر جیایه.

ئەوانه‌ی ئەم گریمانه‌یان داناوه و باوەرپیان پێی هه‌یه، بریتین له فه‌یله‌سوفی یۆنانی (دیموکرات) و فه‌یله‌سوفه‌کانی ئینگلیزی (ئادهم سیمت) و (رید) و (دوگالد ستیورات).

۳. گریمانه‌ی سێهه‌م: غه‌ریزه‌ی تایبه‌تی

ئەم گریمانه په‌یدا‌بوونی زمان ده‌گه‌رپینیته‌وه بۆ سه‌ر غه‌ریزه‌ی تایبه‌تی، که له بنچینه‌دا هه‌موو ئاده‌میزادیک هه‌یه‌تی، بۆ نمونه له کاتی سروشتی هه‌لچوونی ئاده‌میزادا وه‌ک (تیکچوونی ده‌موچاو، وه‌ستانی پرچی سه‌ر، پیکه‌نین، گریان،..... تدا)، که وا له تاکه‌که‌س ده‌کات به هه‌ندئ جولانه‌وه هه‌لسی و هه‌ندئ ده‌نگی تایبه‌تی ده‌ربهری، ئەمه‌ش له هه‌ر حاله‌تیک که هه‌لچوون رووبدات، وه‌ک: (تورپه‌یی، ترس، دلته‌نگی،.....)، ئەم ده‌ربهرپینانه‌ش له هه‌موو که‌سی‌کدا هه‌یه، هه‌ر له‌به‌ر ئەمه‌شه وشه و رپیکه‌ی ده‌ربهرپینی وشه لای ئاده‌میزاد یه‌که‌مجار وه‌کو یه‌ک بووه، هه‌ر ئەمه‌ش وایکردووه خه‌لک له یه‌کتري بگه‌ن. ئەوانه‌ی له‌سه‌ر ئەم گریمانه ده‌رۆنو باوەرپیان پێی

ھەيە، بریتىن لە (ماكس مۆلەر) ى زانای ئەلمانى و (پىنان) ى زانای فەرەنسى.

۴. گریمانەى چوارەم: سروشت و دەنگە سروشتییەکان

ھەندى لە شارەزايان پىيان وايە كە زمانى ئادەمیزاد لە دەنگەکانى سروشت پەيدا بوو،^(۱) واتە (دەنگەکانى ئاژەل)، ئەو دەنگانەى بەھوى لیدان و برین و شکانەو پەيدادەبن، وەكو دەنگى ھاژەى پووبار و بروسك و ھەور... ھتد). ھەریەك لەمانە كارىگەرییەكى زۆرى ھەبوو لەسەر مرۆف، بەھویەو تەوانیوھییەتى فیرى زمان بیّت.

ئەوانەى لەسەر ئەو باوەرەن كە زمانى مرۆف لە دەنگەکانى سروشتەو پەيدا بوو، لەوانە (ئەفلاتۆن) و (وتى) و (ئىبن جونەى) و (داروین) ئەمیان دوویات كردۆتەو.

(داروین) لە كتیبى (نەژادى بنەچەكان) دەلیت: "زمانى مرۆف و ھاوارى گیانەوەر تەنیا لە پلە جیاوازان. زمانى مرۆف وەك مرۆف خوى بەشیوھىەكى زۆر بەراییەو ھاتوو، بەرە بەرە پەرەى سەندوو و پىویستییەکانى وای لىكردوو قسە بكات".

دیارە ئەم گریمانەى كەموكوورپى زۆرە، لەوانە ئەگەر مرۆف لە سەرەتاو بە ھاژەى پووبار یان ھەر جورە دەنگىكى تر فیرى زمان بوویت، ئەى چۆن گیاندارەكان فیرى ھەمان زمانى مرۆف نەبوونە، ھەر وەھا وەكو دەزانین دەنگى سروشتى لەھەر كویى جیھان بیّت، ھەمووى یەك جورە دەنگە، ئەى بۆ مرۆفەكان فیرى زمانى جیاوازان

۱- سەلام ناوخۆش و نەرىمان خۇشناو و ئیدریس عەبدوللا، كوردۆلۆجى، چاپخانەى رۆژھەلات، ھەولیر، ۲۰۱۱، ل ۴۸.

بوونە؟ بۆچی ھەموویان بە یەك جوړه زمان و یەك شیواز قسه ناکەن.

۵. گریمانه‌ی پینجەم: کۆمه‌لایه‌تی

لایه‌نگیرانی ئەم گریمانه باوەرپیان وایه که زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه، واته زمان تایبه‌ته به کۆمه‌ل و کۆمه‌لگه،^(۱) له هه‌مان کاتیشدا ئەوه‌ش روون ده‌که‌نه‌وه که هیچ مرؤف و کۆمه‌ل و کۆمه‌لگه‌یی‌ک نییه بێ زمان بێ، واته تا مرؤف تیکه‌ل به کۆمه‌ل نه‌بێ، ئەوا ناتوانی فی‌ری زمان بی‌ت، ئەمه‌ش ئەوه ده‌گه‌یه‌نیت که زمانی مرؤف شتیکی وەرگره و ناچیتته‌ حاله‌تی بۆماوه‌یی. له‌م باره‌شه‌وه زمانه‌وانان بۆ سه‌لماندنی قسه‌کانیان چه‌ندین تاقیکردنه‌وه‌ی واقعییان ئەنجامداوه و بۆیان ده‌رکه‌وتوه‌وه که ئەگەر مرؤف تیکه‌ل به کۆمه‌لگه نه‌بێ، ئەوا ناتوانی به هیچ شیوه‌یه‌ک قسه بکات و فی‌ری زمان بی‌ت.

۶. گریمانه‌ی شه‌شه‌م: بانگ و قیژه

ئەم گریمانه‌یه پشت به‌وه ده‌به‌ستیت، که زمان په‌یوه‌سته به مرؤف و له‌سه‌ر بنه‌مای بانگو‌قیژه‌وه په‌یدا بووه.^(۲) ئەوانه‌ی باوەرپیان به‌م گریمانه هه‌یه، له‌وانه زانای ئەلمانی (شتاین‌تال)، لایه‌نگرانی ئەم گریمانه‌یه له‌و باوەرپه‌دان که زمان له‌و ده‌نگانه‌وه په‌یدا بووه، که مرؤف بۆ خۆشی و ناخۆشی و ئازار و په‌ستی به‌کاریه‌یتاوه.

۱. نهریمان خۇشناو، ئەرک و گریمانه‌کانی زمان، ل ۱۶.

۲. محمد معروف فتاح، زمانه‌وانی، چاپخانه‌ی (دار الحکمه)، ۱۹۹۰، ل ۱۰.

۴.۱: تاییه تهنه ندیبه کانی زمان

۱. زمان دهنگ و واتایه

زمان له دوو ئاستدا کاردهکات، ئەم دوو ئاستهش بریتین له دهنگ و واتا، ئاستی دهنگ که دروستکردنی دهنگهکان دهگریتهوه، و ئاستی واتاش که لیکدانی دهنگهکان دهگریتهوه، بههوییهوه دهنگهکان دهکات به مؤرفیم و مؤرفیمهکان دهکات به وشه و وشهکان دهکات به گری و گرییهکان دهکات به رسته و رستهکان دهکات به ئاخاوتن. بههوی ئەم دوو ئاستهش مروّف دهتوانییت بههوی چهندهنگیکهوه ژمارهیهکی یهکجار زور مؤرفیم و وشه و گری و رسته دروست بکات. بهو واتایهی مروّف بههوی ئەم دهنگانهوه ههمیشه وشه و گری و رستهی نوی دروست بکات.

مروّف کاتی قسهدهکات، سوود له وههوایه وهردهگریت که له سیههکانهوه دیته دهرهوه و دهگاته به قورگ و دهنگه ژیههکان و دهنگ دروست دهکات.

۲. زمان پیروه و یاسایه:

له زماندا ئەگەر پیروه و یاسا و دستوور نهبییت، ئەوه کردهی تیگهیشتن زور زهحمهت دهبوو، ههر بویه له ههموو ئاستهکانی زماندا دستوور و یاسا ههیه، واته زمان بریتی نییه له کومهله دهنگیک یان وشهیهک که لهخووه ریزکرا بن، بهلکو بهپیچهوانهوه خاوهنی یاسا و ریاسایه، بو نمونه یاساکانی دهنگ له ههموو زمانیکدا سیستهمیکی ریکوپیکی ههیه بو لیکدانی بزویین و نه بزویینهکان، چونکه ئەگەر ئەو

ياسايه نه بيټ، ئه وه زمانه كه شيوهى دروستكردنى وشه و مؤرفيمى
تيكده چيټ.

ئه م پيره وهى باسى ليوه ده كين، ئه وه له گه ل له داىكبوونى مروټ
له داىكده بيټ

٣. زمان له خوويه:

په يوه ندييه كى ديار و ئاشكرا له نيوان هيما زمانيه كان و
واتاكانياندا نيه، واته ئه و تايبه تمه ندييهى زمان ئه وه دهرده خات، كه
هيچ په يوه ندييه كى سروشتى نيه له نيوان وشه و ئه و شتهى كه
هيماى بو ده كات، هه رچه نده له وشه سروشتيه كاندا هه ندئ ليكچوون
به دى ده كريټ، به لام ئه م وشانه گرنگيان له زماندا پينادريټ، چونكه
له كومه ليكه وه بو كومه ليكى دى ده گورين و ژماره شيان له چاو
ژماره ي ترى وشه ي زمانه كه دا كه من. واته په يوه ندى نيوان هيما و
هيما بو كراو په يوه ندييه كى له خوويه، بو نموونه وشه ي (مار) له
نووسين و گوگردندا هيچ په يوه ندييه كى به شيوهى ماره وه نيه.

٤. زمان تايبه ته به مروټ:

له تيروانين و بوچوونه كانى زمانناسان ئه وه پروونكراو ته وه،
كه زمان په يوه سته به مروټ، واته په يره وى گهياندى له گيانله به ران و
زينده وه رى تر دا تايبه تيه كانى زمانى مروټى تيدا نيه و به زمان
دانانرين، ته نانه ت زمانى (تووتى) يش ناكريټ وه كو زمانى كى زيندوو
و گه شه سه ندوو سه ير بكريټ، چونكه ئه م زمانه جوړيكه له
لاساى كردنه وهى مروټ.

بۆیه لیږدهدا گهره که هندی لایه نی جیاوازی نیوان زمانی مرؤف و زمانی گیانله بهران بخهینه پروو:

ا- زمانی مرؤف دیاردهیه کی کومه لایه تییه، چونکه مرؤف له نیو کومل و کومه لگه دا فیږی زمان ده بیټ، به و واتایه ی مرؤف له ریگه ی فیږبونوه و فیږی زمان ده بیټ، که چی زمانی گیانله بهران بوماوه ییه، به و واتایه ی پیویستی به کرده ی فیږبون نییه.

ب - زمانی مرؤف هه میشه له گوږان و گه شه سه نندایه، که چی زمانی گیانله بهران له پله یه کی چه سپاو و نه گوږدان، به لکو ته نیا سنووریکی دیاریکراو و ته سک ده گریته وه.

ج - زمانی مرؤف توانای ئه وه ی هه یه نه ک هه ر له و شتانه بدویټ، که له ئیستا و شوینیکی دیاریکراو پرووده دن، به لکو ده توانیټ باسی پروداویک بکات که هه زاران سال پیش ئیستا پرویدایټ، یا خود باسی پروداویک بکات که له داها توودا پرووده دات، سه رباری ئه وه ش زمانی مرؤف درک به شته شاراو و غه بییه کانیش ده کات، به وه ی مرؤف ده توانیټ باسی به هه شت و دوزه خ و فریشته و جنوکه بکات، هه رچی زمانی گیانله بهرانه ئه وه زور کاتی و سنووداره، چونکه هه ر ده توانیټ گوزارشت له ئیستا و ئه و شوینه بکات، بونموونه کاتیک پشیله که له بهر پییه کانت ده میاویټی، مانای ئه وه یه که ئیستا نه ک دویټی برسییه تی یان تینوویه تی، یا خود به هه مان شیوه سه گیش که ده چه پیټ، مانای ئه وه یه که برسییه تی یان تینوویه تی یان ترسیک له ئارادایه.

د. مروّف ھەمىشە دەتوانىت بۆ ھەموو رەوش و حالەت و رووداويك وشەى نوئى دابھىنىت و بەكارى بھىنىت، چونكە داھىتانى وشەى نوئى و رستەى نوئى و بىرى نوئى يەككە لە توانستەكانى مروّف، بەلام ئەم توانستە لای گيانلەبەران نىيە.

۵. زمان رەمزە:

زمان لە كۆد و رەمز و ئامراز پىكدىت بۆ گەياندى زانىارى بە مەبەستى ھاوكارىكردن، واتە زمان جۆرىكە لە چالاكى كۆمەلايەتى. رەمزىش مەبەستمان لەو ھىمايانەيە كە بۆ دەنگ دانراون، ئەو دەنگانە لەخۆيانەو ھىمان، ئەم ھىمايانەش كە بەرانبەر ھەر دەنگىك لە دەنگەكانى زمان دانراون، لە زمانىكەو ھەر زمانىكى تر دەگۆردىت، لەھەمان كاتىشدا ھىچ يەك لەو دەنگانە واتاى خۆيان نىيە، بەلكو كۆمەل لەسەرى رىككەوتوون و كۆمەلگە واتايان پىدەبەخشىت. رەمزىش چەند جۆرىكى ھەيە:

ا- رەمزی وینەيى: لىرەدا پەيوەندى نىوان دەنگ و واتاكە ھەيە، وەكو دەست بردن بۆ دەم، واتاى ئەو دەگەيەنىت، كە مەبەستى برسېيەتییە.

ب - رەمزی ھۆيى: لىرەدا ھۆيەك ھەيە كە پەيوەستە بە رەمزەكەو، وەكو زەردەھەلگەرانى مروّف، ھۆكارىكە ياخود رەمزی ھۆيە و پەيوەستە بە نەخۆشى يان ترس.

ج - رەمزی لەخۆو: ئەمجۆرە رەمزە ھىچ پەيوەندىيەك لە نىوان دەنگ و واتاكە نىيە، واتە ئەمجۆرەيان زياتر دەچىتە نىو بوارى

زمانەوانىيەو، بۆ نموونە (بلىسە) ياخود (مەشخەل) واتاي خويىندەوارى دەگەيەنىت.

۶. زمان زىندووہ و لە گۆراندایە:

زمان ھەمىشە لە گۆراندایە، بەرادیەك كە لە ماوہى چەند سالىكدا ھىچ لە زمانە بنەرەتەكە نامىنىتەوہ. زمانى مرؤف ھەمىشە لە گۆران و گەشەسەندنايە، ھەر لەو كاتەى كە زمان پەيدا بوو، تاكو بە ئەمرؤ دەگات، زمان بە چەندىن قۇناغى جياجىادا رۆىشتووہ و تىپەرپوہ، ئەم قۇناغانەش گۆرانىكى بنچىنەيىيان لە زمانى مرؤفدا دروستكردووہ، بەجۆرىك لە سەرەتادا لەسەر روى زەمىن تەنيا يەك زمان ھەبوو، بەلام دواتر بەگويرەى رۆژگار پەرەى سەندووہ و بووتە چەندىن زمان، ھەر زمانىكىش چەندىن زار و بنزارى جياجيا بەخۆوہ دەگرىت.

۵.۱: جۆره‌کانی زمان

زمان گه‌لی جۆری هه‌یه، لی‌ره‌دا هه‌ندی له گرن‌گترین جۆره‌کانی زمان ده‌خه‌ینه‌روو، که په‌یوه‌ندی به‌ باسه‌که‌مانه‌وه هه‌یه^(۱):

۱. زمانی سه‌رچاوه:

ئهو زمانه‌یه، که چه‌نده‌ها زمانی دی لیکه‌وتوت‌ه‌وه، زمانه‌کانی پورتوگالی و ئیسپانی و فه‌ره‌نسی و ئیتالی له زمانی لاتینییه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتووه، زمانی سانسکریتیش هه‌ردوو زمانی ئۆردو و هیندی دروست کردووه.

۲. لقه‌ زمان:

ئهو زمانه‌یه، که له زمانی سه‌رچاوه‌وه په‌یدا بووه، بۆ نمونه زمانی فه‌ره‌نسی که لقه‌ زمانی لاتینییه، زمانی ئەلمانی له ئەلمانی رۆژئاوا یه‌وه ده‌رکه‌وتووه، زمانی سویدیش لقه‌ زمانی جه‌رمانی باکوور و، زمانی پروسیش لقه‌ زمانی سلاقی رۆژه‌لاتییه.

۳. زمانی خوشک:

ئهو زمانه‌یه، که له ره‌چه‌له‌کدا له‌گه‌ل زمانیکی دی یه‌کده‌گریته‌وه، بۆ نمونه زمانی دانیمارکی له‌گه‌ل زمانی نه‌رویجیدا خوشکی یه‌کدین، چونکه هه‌ردووکیان سه‌ر به‌ ئەلمانی باکوورن. زمانی ئیتالیش خوشکی زمانی فه‌ره‌نسییه، چونکه هه‌ردووکیان له لاتینییه‌وه په‌یدا بوون، هه‌روه‌ها زمانی پۆله‌ندی خوشکی بوهمییه، چونکه هه‌ردووکیان ده‌چنه‌وه سه‌ر سلاقی رۆژئاوا.

۱- زۆربه‌ی جۆره‌کانی زمان له‌م سه‌رچاوه‌ وه‌رگیراوه: محمد علی الخولي (۱۹۹۸)، دراسات لغویة، دار الفلاح للنشر و التوزیع، ص ۲۵ - ۳۴.

۴. زمانی سروشتی:

ئەو زمانەییە، کە بەبێ دەستیوهردانی مەرامداری مرۆف دروست بوو، واتە لەخۆرا دروستبوو، ئەم وەسفەش لەسەر سەرچەم زمانەکانی جیهان پراکتیزە دەبیّت، چ ئەو زمانانەی کە لەپیشوودا سەریان هەلداو و چ ئەو زمانانەی کە ئیستا بلاوبوونەتەو.

۵. زمانی دەستکرد:

ئەو زمانە ناسروشتیەییە بە مەبەستی ئاسانکردنی فێرکردنی زمانیک لەرێگەی هەلبژاردنی چەند وشە و چەند پیکهاتەییەکی گرنگەو دروست دەبیّت، لەوانەشە دروستکردنی ئەو زمانە لەرێگەی هەلبژاردنی وشەکانی چەند زمانیک بە مەبەستی داھینانی زمانیکی دی بەرھەمبھێنریت، ئەویش بە مەبەستی دروستکردنی زمانیک، کە بییته زمانیکی جیهانی ئاسان، وەکو زمانی (ئیسپرانتۆ).

۶. زمانی دەنگی:

ئەو زمانەییە، کە ماناکان لە رێگەی دەنگەکانی ئاخافتەو پەیدا دەبن، پاشان وشە و رستەکان دروست دەبن و بەشیوہی شەپۆلی دەنگی بۆ بیسەرەکان دەگوازینەو و گوێگر گوێی لی دەبیّت و لی تیدەگات، وەک ئەو زمانەیی کە لە کاسیّت و رادیۆ و تەلەفۆنەو بەر گوی دەکەوێت.

۷. زمانی نووسراو:

ئەو زمانەییە، کە ماناکان لەرێگەی ئەو پیتانەو دەگوازیتەو، کە وشە و رستە دروست دەکات، کە دەیاننوسین، پاشان لەسەر شیوہی شەپۆلی رووناکی بۆ چاوەکان حەوالە دەبن، ئیتر خوینەر

دهیبنیت و لیی تیدهگات، وهکو ئه و زمانه ی که له په رتووکه کان و روژنامه کاندایان خوینینه وه.

۸. زمانی هیما:

هه ندیک زمان هه ن که نه گویمان لیده بی و نه وهکو پیتیش له سه ر کاغه ز دهیانبینین، چونکه وهکو هیما به هوئی په نجه یان هه ر ئامرازیکی تره وه بی و نه نجام دهریت، وهکو ئه و هیمایانه ی که که ر و لاله کان نه نجامی دده ن، هه روه ها هیماکانی ریگاو بان، که هیچ درکاوکیان نییه، ته نها هه ر ئاماژهن، به لام له گه ل ئه وه شدا مانایه کی تایبه ت ده به خشن، که شوفیر و ریبواره کان لیی تیده گهن.

۹. زمانی جهسته یی:

ئه و زمانه یه که له گه ل زمانه دهنگیه که دایه، کاتیک قسه ده که یین، چاو و په نجه و دست و سه ر و گه ردنمان ده جوولینه وه، بیگومان هه موو پیکه وه ناجولینه وه، به لام جارناجاریک ده ستیک یان چاو یک یان په نجه یه ک یان سه ریک یان باسکیک ده جوولینه وه و هه ر جوولیه ک مانایه ک ده به خشی یان قسه یه ک هه لده وشینیتته وه یان ره تی ده کاته وه یان جه ختی له سه ر ده کاته وه.

۱۰. زمانی مندالان:

زمانیکه ژماره ی وشه کانی و فریزه کانی که من و رسته کانی زور کورتن، هه روه ها زمانیکه فونه تیکی تایبه تی له ئاخاوتندا هه یه. زورچار مندال دهنگه کان هه لاهه گیر ده کات و، پیتی (س) به (ش) و (ر) به (ل) دهرکینیت، هه روه ها زمانی مندال پیوانه ی به سه ر زاله وه که له زور حاله تدا دهرده که ویت.

۱۱. زمانی هه رزه کاران:

ئەو زمانهیه، که گه وره کان قسه ی پیده کهن و له گه ل زمانی مندالان جیاوازی ههیه، چونکه زمانی هه رزه کاران وشه کانی چرتر و رسته کانی دریزتر و پیکهاته کانی فراوانترن و له درکاندینشدا راسترن.

۱۲. زمانی شیوه زار:

زمانی شیوه زار ئەو زمانهیه، که شیوه زاریکی تایبه تی پیده ناسریت، له ریگه ی قسه پیکه رانییه وه پیده ناسریت، جاری واش ههیه زمانه وانیک ده توانیت له شیوه زاری که سیکه وه ناویشانی ولاته که ی و بگره شه قام و باله خانه که ی، که تیایدا ده ژی، بدوژیتته وه، مه به ست له م قسه یه ئەوه یه زمانی که سیک ده لاله ت ده کاته سهر شیوه زاره جوگرافییه که ی و ئاسته رو شنبیرییه که ی.

۱۳. زمانی ستاندار:

زمانی ناشیوه زار ئەو زمانهیه، مروّف به شیوه یه که قسه ی پیده کات، ده لاله ت ناکاته سهر شیوه زاریکی تایبه ت، به به کارهینانی ئەم زمانه شوینی جوگرافی ئەو که سه نازانریت، زورجاریش ئەم شیوازه له بهرکارهینانی زمانی په تیدا بهرجه سته ده بییت.

۱۴. زمانی په تی:

زمانی ئەدهب و زانسته، که زیاتر بو فیکرکردن به کارده هیتریت و، له وتنه وه ی وانه کانی زانکو و قوتابخانه کاند قسه ی پیده کریت، زمانیکه ئەم زمانه وشه ی ساده و بازاری و نه شیاوی تیادا نییه، جگه له مانه ش ئەم زمانه سیسته میکی تایبه تی خو ی ههیه له درکاندن

و، په چاوی بنه ما رېزمانییه کان دهکات و خوئی له گوزارشته کانی رهمه کی و درکاندنه بازارپیه کان دهپاریزیت.

۱۵. زمانی رهمه کی:

ئو زمانه ساده یه له مامله نافریمییه کاندنا به کارده هیتریت، ئەم زمانه له نیوان دۆست و برادران و له نیوان ئەندامانی خیزاندنا به کارده هیتریت، جگه له وهی ئەم زمانه زمانی رسته ی کورت و وشه کارتیکراوه کانه، ههروهها زمانی پیکهاته ساده و ساکاره کانه و دهلالهت دهکاته سهر شیوه زاری جوگرافی قسه که ره که و، له یهک زمانیشدا چهند شیوه زاریکی رهمه کی به کارده هیتریت.

۱۶. زمانی زیندوو:

ئو زمانه یه، که له ژیانی رۆژانه دا به کارده هیتریت، جا زمانیک بوئو له وهی زیندوو بیته، بهس نییه ته نیا له بۆنه ئایینی و زانستییه کاندنا به کار بهیتریت، به لکو پیویسته له ژیانی رۆژانه شدا خه لکی به کاری بهیتن.

۱۷. زمانی مردوو:

ئو زمانه یه، که پیشتتر به کارده هیتر، به لام له گه له زمانه نه وانه ی که قسه ی پیده کهن، ئه ویش نه ماوه و له ناوچوو، یان له رووی تیورییه وه له وانه یه ئه و زمانه هه ر ماب، به بی ئه وهی له نووسین و خویندندا به کار بهیتر، وه کو زمانی ساسانی و زمانی قوتی، زانایانیش ئەم زمانانه یان له ریگه ی نه خش و نووسینه میژوو ییه کان و شوینه وار و په رتوو که دیرینه کانه وه زانیوه.

۱۸. زمانی نیمچه زیندوو:

ئەو زمانەییە، کە لە ژیاڤی رۆژانەیی خەلکیدا بە کارناهیتریت، بە لکو تەنھا لە بۆنە ئایینی و زانستییهکاندا بە کاردەهیتریت، زمانی نیمچه زیندوو لە گەل زمانی زیندوو جیاوازی هەیه، چونکە لە ئاخافتنی رۆژانەدا بە کارناهیتریت، لە گەل زمانی لە ناوچووشدا لە و رپووه جیاوازی هەیه، کە ئەم زمانە تا کو ئیستا هەر ماوه، واتە ئاستیکی ناوهندی وەرگرتوو، لە بەر ئەو هۆیه ناوی لێنراوه زمانی نیمچه زیندوو.

۱۹. زمانی ناوکی:

ئەو زمانەییە، کە بە بی درکاندن و بە بی شەپۆلی دەنگی بە کاری دەهیتریت، واتە لە ناو دەروونی خوئی و لە کاتی بیرکردنەوەدا مامەلە بە وشەکانی دەکات، زمانیکە کەس ناتوانیت گوئی لی بگریت و بە هیچ پیوهریکی دەنگی بیپیویت و، بە زمانی (گوئی لی نەبوو)ش ناو دەبریت.

۲۰. زمانی یەکهەم:

ئەو زمانەییە، کە منداڵ لە دایک و باوکیهوه وەریدەگریت پیش ئەوهی بچیتە قوتابخانە.

۲۱. زمانی دووهم:

ئەو زمانەییە، کە منداڵ پاش فیربوونی زمانی یەکهەم فیبری دەبییت، سەرچاوهی فیربوونی ئەم زمانەش یا مال یا خود قوتابخانە یا خود کۆمەلگەیه، ئەم زمانە منداڵ فیبری دەبییت، پاشان بۆی دەردەکهویت، کە لە دەروەش بە کاردەهیتریت، بۆ نمونە مرۆفیکی چینی،

زمانه که ی له سه ره تاوه هر چینیه، به لام گهر کوچ بکات بوئه مریکا و فیوری زمانی ئینگلیزی بییت، ئه وه زمانی دووه می بوئه پیدای ده بییت که ئینگلیزیه که یه، چونکه ئه م زمانی دووه مه له ژیا نی رۆژانه یدا به کار ده هیتریت.

۲۲. زمانی یگانه:

ئو زمانه یه که مرؤف جگه له زمانه که ی خو، ئه ویش فیور ده بییت، واته هر زمانیک زمانی دایک نه بییت یان زمانی قسه که ری ولاته که نه بییت.

۲۳. زمانی فیربوون:

ئو زمانه له حاله تیکدا پروودهدات، که له ولاتیکدا زمانی فیربوون له گه ل زمانی یه که می خه لکه که جیاوازی. ئه مهش زورجار له ژیر کاریگه ری داگیرکردندا دروست ده بییت، ههروهک له جه زائیر له سه رده می ئیستیعماری فه ره نسی پرویدا. ئه وکاته زمانی فیربوون زمانی فه ره نسی بوو، که چی جه زائیر ولاتیکه زمانی یه که می خه لکه که ی عه ره بی بوو، له وانه شه ئه م حاله ته له لای میله تیک پروودهدات، که فره زمان بییت، ئه وکاته ده ولت په نا ده باته بهر یه کخستنی زمانی فیورکردن، بوئه وه ی له ولاتدا زمانیک بکاته زمانی بالاده ست، ههروهک زمانی پرووسی له یه کیتی سوقیه تی پیشوو وابوو.

۲۴. زمانی هاوبهش:

ئو زمانه یه که هه موو یان زوربه ی زوری ولاتیک ده یزانن، که فره گه ل و فره زمان بن، ئه م زمانهش بوئه یه که گه یشتنی نیوان گه لانی

یهک ولات به کارده هیئریت، بو نمونه له ولاته یه کگرتووه کانی ئەمه ریکا چهنده ها که مینه هەن، که زمانی تایبەتی خوێان ههیه، به لام زمانه هاوبه شه که یان زمانی ئینگلیزیه، له یه کیتی سوڤیه تیشدا چهنده ها زمان و چهنده ها که مینه هەن، به لام زمانی رووسی زمانی هاوبه شیانه، له ولاته عه ره بییه کانیشدا چهنده ها زمان و چهنده ها که مینه هەن، به لام زمانه هاوبه شه که یان زمانی عه ره بییه.

۲۵. زمانی فهرمی:

ئهو زمانه یه که حکومهت له نامه ناردن و به لگه نامه و تو مارنامه و مامه له ی نیو داموده زگا کانی حکومهت و بواری خویندن کاری پیددکات، ئەم زمانه ش له گه ل زمانی باوی ولاته که یه کده گریته وه، به لام ئەو زمانه زمانی که مینه یه ک بیته که خاوهن دسه لاته، یان ئەو زمانه زور گرنگ بیته یان زمانه که ته نیا تایبەت بی به مامه له فه رمیه کان و، په یوه ندی به زمانی به کاره یئراوی گه له وه نه بیته.

۲۶. زمانی به ره مهاتوو:

ئهو زمانه یه که له دوو زمان یان زیاتر پیکدیت، هه ندیک پیی ده لین زمانی (دوو ره گ). ده کری ئیستا زمانی ئینگلیزی تازه به زمانی که به ره مهاتوو هه ژمار بکه ین، چونکه زمانی که له ئینگلیزی ناوه ند و له زمانی فه رهنسییه وه به ره مهاتوو هه. هه روه ها زمانی (ئوردی) به ره مهاتوو هه، ئەویش له بهر ئەو ریژه زوره ی وشه هیندی و فارسی و عه ره بیانه ی که له ناویدا هەن.

۲۷. زمانی ناوځوی:

ئو زمانه په که تاییه ته به یهک میللهت، ئو زمانه له دهره وهی ولات زمانیکی نه ناسراوه، وهکو زمانی ئه لبانی و زمانی رږماني.

۲۸. زمانی جیهانی:

ئو زمانه په که له جیهاندا زور بهر بلاوه، ئم زمانه زور به کارده هیتریت و له چند ولاتیکدا وهکو زمانی یه که م یان زمانی دوهم یان زمانی بیگانه به کارده هیتریت، زمانیکه له بواره زانستییه کان و هردوو بوارى بازرگانی و سیاسه تدا زور به کارده هیتریت. ئم شتهش له سهر چند زمانیک پراکتیزه ده بییت، ههرچه نده له ئاسته کانیناندا جوړیک له جیاوازی ههیه، وهکو زمانی ئینگلیزی و فهرنسی و ئلمانی و پرووسی و عهره بی.

۲۹. زمانی جیگره وه:

ئو زمانه په که جیگای زمانیکی دی ده گریت و ورده ورده له بازنه ی به کارهینانی ئو ولاته دهریده کات، ئم وه سفهش له سهر زمانی ئینگلیزیدا پراکتیزه ده بییت، چونکه زمانی ئینگلیزی له ئهمهریکای باکوور جی زمانی هیندییه سووره کانی گرته وه.

۳۰. زمانی رامالراو:

ئو زمانه په که بهرانبهر به زمانی جیگره وه ههره سی هیئاوه، که زمانی ئو میلله ته په که بهرانبهر میلله تیکی دی به هیز له پرووه کانی ژیارى یا سهر بازی یا ئابووری یا رږشنبیری ههره سی هیئاوه، وهک زمانه کانی هیندییه سووره کانی ئهمهریکا، چونکه ئم زمانانه رامالراوه و زمانی ئینگلیزی جی گرته وه.

۳۱. زمانی بالادهست:

ئەو زمانەپە کە لە زمانەکانی دی بەر بلاوترە لە ولاتیکی فرەزمانیدا، ئەم زمانە لەگەڵ زمانی جیگرهوه جیاوازه لەو پووهوه کە زمانی جیگرهوه زمانەکانی دی لادەبات و جیی زمانە لابراره کە دەگریتهوه، بەلام زمانی بالادهست لە ولاتدا بەسەر ئەوانی تردا سەردهکهویت، بەلام زمانەکانی دی هەر دەمینن، بۆ نمونە زمانی فارسی لە ئێران لەهه موویان بالادهستتره، هەرچەنده لە ئێراندا زمانی تریش هەن کە زمانی کەمینهکانن، وەکو زمانەکانی عەرەبی، کوردی، تورکی،... هتد.

۳۲. زمانی گشتی:

ئەو زمانەپە هه موو خەلک لە ولاتدا بەکاری دەهینن، تاییەت نییه بە خاوهن پیشهپەکی دیاریکراو یان بواریک لە بواریکانی مه عریفه.

۳۳. زمانی تاییهتی:

ئەو زمانەپە بۆ بواریکی زانستی تاییەت بەکاردههینریت، بۆ نمونە زارواهکانی زمانەوانی لە ئەندازیاری جیاوازه، زارواهکانی زانستی پزیشکی لە زانستی پەرورده جیاوازن، ههروهه زارواهکانی دەررونزانی لە فیلۆلۆژی جیاوازی ههیه، زارواهکانی زانستی کشتوکال لە زانستهکانی بازرگانیدا جیاوازه، زارواهکانی زانستی کیمیا لە پووهکزانی جودایه، ئیتر بهم شیوهیه هەر زانستیک زارواهێ تاییهت به خۆی ههیه، کە کەم و زۆر لەگەڵ زارواهکانی دیدا جیاوازی ههیه، ئەم زاراوانهش به زمانیکی تاییهت ههژمار دهکرین، کە کەسیک شارەزایی لەو بواریه یاخود ئەو زانستهدا نهییت، ئەوا دەرکی واتاکهێ

ناکات، بۆ نمونه گهر پزیشکیک پهرتوکیکی له زانستی ئەندازیاریدا بهرچاوکهوت، ئەوه له زاراوهکانی ئەو زانسته تیناگات، ههروهها گهر ئەندازیاریک پهرتوکیک له بوارهکانی زمانهوانی بخوینیت، ئەوا تووشی حالهتیکی سهخت و دژوار دهبی.

۳۴. زمانی نمونهیی:

ئەو زمانهیه، که ههر بهو شیوهیهی که دهخویندریت، ئاواش دهنوسریت و ههر بهو شیوهیهش دهنوسریتتهوه که دهخویندریت، زمانهکان لهه بوارهدا له گهیشتن به ترۆپکی نمونهیی جۆراوجۆرن، بۆ نمونه زمانی ئینگلیزی زمانیکی نمونهیی نییه، چونکه زۆرجار پیت بهپیچهوانهی نووسین دهخویندریتتهوه، لهبهرئهوهی هیچ جۆره گونجانیک لهنیوان دهنگ و پیتهکانیدا نییه، بۆ نمونه پیتی (S) دهنوسین، بهلام وهکو پیتیکی دی دهخویندریتتهوه، لهوانهشه پیتتهکه (C) به (S) یان (K) بخویندریتتهوه، جاری واش ههیه که پیتتهکه دهنوسریت، بهلام ناخویندریتتهوه، دهتوانین به زمانی کوردی و عهرهبی بلین زمانی نمونهیی، چونکه یهک پیت ئاماژه بۆ دهنگیک دهکات و وهکو خۆشی دهنوسریتتهوه و ههر دهنگیکیش به پیتیکی ئاماژهی بۆ دهکریت.

۳۵. زمانی وهسفی:

ئەو زمانهیه که له وهسفکردنی زمانیکی دیدا بهکاری دههیتین، بۆ نمونه زمانی عهرهبی یان زمانی کوردی بۆ وهسفکردنی زمانی ئینگلیزی بهکار دیت، کاتیکی دهمانهوی ئینگلیزی فیربین، لهه حالهتهدا زمانی عهرهبی یان زمانی کوردی دهبیته زمانیکی وهسفاکار و زمانی

ئینگلیزیش ده بیته زمانی خوینراو. زمانناسان به گشتی په نا ده به نه بهر ئەم حاله ته، ئەویش له کاتیکدا که ده یانه وی زمانی پهرتوکه که دوو زمان بیته، ئەوان زمانی خوینەر بو وەسفرکردنی زمانیکی دی به کاردهینن، گەر زانایه کی ئەمهریکی خوینهریکی ئەمهریکی فیڕ بکات، ئەوا زمانی ئینگلیزی به کاردهینیته بو وەسفرکردنی هەر زمانیک، بو نمونه زمانی عهره بی یان زمانی کوردی.

۳۶. زمانی خوینراو:

ئەو زمانه یه که بو خویندنه وه و لیکدانه وه به کاردهینریته و دهره نجامی خویندنی زمانه که به زمانیکی دی بدرکیند ریته، به نمونه زمانه که زمانی عهره بی یان کوردی بیته، به لام به زمانی ئەلمانی یان فەرهنسی وەسفر بکریته، یان ئەم حاله ته به پیچه وان وه بیته.

۳۷. زمانی پسپوری:

ئاماژە بو جوراوجوری زمان ده کات، که په یوه سته به به کارهیتانی له کیلگه ی تایبه تیدا، وهک پیشه بی یان ته کنۆلۆژی یان بازرگانی و زانست و پزیشکی و ئەندازه و کیمیا و فیزیا.. هتد. بو نمونه ئەندازیاریک یان پزیشکیک ئەو دهر برین و گوتنه به کاردهیتی، که تایبه ته به بواره که ی یان کاره که ی^(۱).

۳۸. زمانی گوتن، زمانی دهر برراو:

زمانی گوتن یه کیکه له هۆکاره کانی په یوه ندی زمانی له گه ل زمانی نووسراو، به وه لیک جیا ده بیته وه، که دووباره کردنه وه ی تیدا رووده دات، به تایبه تی بوونی هه ندی وشه و هه ندی دهر برین و

۱- یوسف شهریف سه عید (د) (۲۰۱۱)، زمانه وانی، ل ۲۴۴.

وهستان و دوودلی و خلیسکان... هتد. ههروهه جیاوازی له وشه و رۆنان و ریزمانیدا ههیه، زمانهوانهکان بایهخیکی زۆریان به زمانی گوتن داوه له شیکردنهوه و لیکۆلینهوهکانی زماندا^(۱).

۳۹. زمانی خه لکی (میللی):

ئهو شیوهیه که له دهرهوهی بۆنه و شوینه رهسمیهکاندا بهکار دێ، وهک (مال و بازار و ئاههنگ)، بی میژووه و سهربهخۆش نییه، واته ئاخیهوهکانی به زمانیکی سهربهخۆ و جیاوازی له زمانی یه کگرتوو یان ستاندارد یان دیرینه که دادهنن، به لام زمانیکی زیندوه^(۲).

۴۰. زمانی دیرین یان کلاسیک:

ئهو زمانهیه، که میژوویهکی پر له شانازیانهی ههیه و داستان و ئهفسانه له بارهی بنهچهیانهوه له ئارادایه، به پیچهوانهی ههندی زمانی ترهوه، که دهستکردن و بی میژوویهکی درێژن^(۳).

له پوانگهی کۆزمانهوانیهوه دابهشکردنیکي نوێ بۆ جۆرهکانی زمان ههیه، که به پێی پایه و پلهی کۆمهلایهتی و پووکاری خه لکی و میرییه، که بهم شیوهیهی خوارهوهیه^(۴).

۱- سه رچاوهی پێشو، ل ۲۴۴.

۲- محمد معروف فتاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستاندهرد و زمانی یه کگرتوو ی کوردی، دهستتووس، ئه کادیمیای کوردی، ل ۴.

۳- هه مان سه رچاوه، ل ۴.

۴- محمد معروف فتاح (د) (۱۹۸۶)، سنوور و بنه ما و ئه رکه کانی کۆزمانه وانی، گ. رۆشنییری نوێ، ژ (۱۱۲)، ل ۱۲۵.

۱. تاکه زمان:

ئەو زمانەییە که تەنیا خۆی زمانی میری و نیشتمانییە لە ولاتدا.

۲. زمانی میری هاوبەش:

بەو زمانە دەگوتریت که شانەشانی زمانی میری و نیشتمانی بەکار دیت.

۳. زمانی میری ناوچەیی:

ئەو زمانەییە که لە ناوچەییە کدا پلەیی زمانی میری و نیشتمانی هەبێ یان بە ئەرکی ئەو هەلبستێ.

۴. زمانی هاندراو:

ئەو زمانەییە که هەرچەندە پلەیی زمانی میری و نیشتمانی ناوچەیی نییە، بەلام دەزگاگانی راگەیاندن که لکی لیوهردهگرن و لە دیدار و چاوپیکهوتن و هەندێ بەرنامەیی رادیۆ و تەلەفزیۆنیدا بەکاری دینن.

۵. زمانی چاویلپۆشراو:

ئەو زمانەییە که دەزگاگانی میری نەهانی بەکارهینانی دەدەن و نە لە رینگەشیدا دەوهستن، بەلکو چاوی لیدەپۆشن و هەقیان بەسەر یەوه نەماوه.

۶. زمانی قەدەغەکراو:

ئەو زمانەییە که میری دانی پێ دانەناوه، حەزناکات بەکار دیت و هەولێ ئەو هەش دەدات نەهیلێ قسەیی پێ بکری بەتایبەتی لە شوێنە گشتییەکاندا.

۶.۱: خېزانە زمانەکانى جيهان

زمانناسان، زمانەکانى جيهانيان بەسەر چوار خېزانە زمان دابەش کردووه، که بەم شيوه‌يهى خواره‌ويه: ^(۱)

يه‌که‌م: خېزانە زمانى هيندۆ . ئەوروپى

ئەم خېزانە لە کۆمەڵىكى گەورە پیکديت، که لە رەگەز و بنچينه‌دا لە يه‌کترىيه‌وه نزيکن و ئەو گەلانه دەگریتته‌وه که بەم زمانانه دەدوين و دەکه‌ونه ناوه‌راستى ئاسيا هەتا ئەوپه‌رى که‌نارى رۆژئاواى ئەوروپاوه.

۱- کۆمەڵى رۆژه‌ه‌لاتى: بە هيندۆ - ئارى ناسراوه، بەهۆيه‌وه زمانەکانى مېتانی و سانسکریتی و ماد و ئەخمینی دەگریتته‌وه، که ئەويش بەسەر دوو لق دابەش دەکریت:

۱- کۆمەڵى هيندى: لە زمانەکانى (بنجانی، کۆجراتی، به‌هارى، به‌نگالی، هيندى رۆژئاواى، هيندى رۆژه‌ه‌لاتى، باراکراتى، راجاسانى) پیکديت.

۲- کۆمەڵى ئيرانى: که لە زمانەکانى (فارسی کۆن، فارسی نوئى، کوردی، ئەفغانی، بلووجی، ئۆزه‌تى) پیکديت.

ب . کۆمەڵى رۆژئاواى: ئەم کۆمە‌له‌يه پیکديت له:

۱- بۆ زیاتر زانیاری بېروانه ئەم سەرچاوه‌يهى خواره‌وه:
 زبیر بیلال، میژووی زمانى کوردی، وەرگێڕانى له عەرهبییه‌وه یوسف رەئوف
 عەلى، چاپخانه‌ی (دار الحریة للطباعة)، بەغدا، ۱۹۸۴.

- ۱- زمانه جهرمه نییه کان: (ئەلمانی، ئینگلیزی، دانیمارکی، هۆلهندی، زمانه ئەسکەندەنافییە کان).
- ۲- زمانه سلاقییه کان: (پرووسی، پۆلهندی، چیکی، سلوفاکی، یۆگسلاقی).
- ۳- زمانی لاتینییه کان یان رۆمانییە کان: (ئیتالی، فەرەنسی، ئیسپانی، پورتوگالی).
- ۴- زمانی یۆنانی: (ئەرمەنی، ئەلبانی).
- ۵- زمانی کەلتی: (ئیرلەندی)

دووهم: خیزانه زمانی سامی - حامی

ئەم خیزانه، زمانی ئەو نەتەوانە دەگریتهوه، که له ولاتی میزۆپۆتامیا و دوورگە ی عەرەبی و ژوورووی ئەفریقا دا دانیشتون. زانیان زاراوهی (سامی) یان له ناوی (سام کورپی نوح) هوه وەرگرتوه، که له (تورات) یشدا هەر ئەو نەتەوانە دراونه ته پال ئەم ناوه، که بهم زمانه داوون. ئەم خیزانه زمانهش له م کۆمهله زمانانهی خوارهوه پیکدیته:

- ۱- کۆمهلهی باشوورییه کان: گرنگترینیان: عەرەبی کۆنی خواروو و شیوه دیرینه له ناوچوه کانی وهکو (سهبهئی، حیبری، قتبانی، سموودی)، عەرەبی نویی باکوور و زمانی حه بهشی دهگریتهوه.
- ۲- کۆمهلهی باکوورییه کان: بریتییه له ئارامی کۆن و سریانی و سابه.

۳- کۆمهلهی رۆژئاوایی یا کهنانی، بریتین له فینیقی و عیبری.

۴. كۆمەلى پۇژھەلاتى: برىتتىيە لە ئەكەدى، بابلى، ئاشوورى.

سىيەم: خىزانە زمانى ئۇرالى

ئەم خىزانە زمانە، دوو كۆمەلە دەگرىتەخۇ:

۱. ئۇرالى: كە زمانى فنلندى و ئەستۆنى و مەجەرى دەگرىتەوہ.

۲- ئەلتىكى: كە زمانى توركى، مەگۆلى، تەنوگوسى و مەنانشۇ دەگرىتەوہ.

چوارەم: خىزانە زمانى چىنى تىبىتى

ئەم خىزانە زمانە، زمانەكانى (چىنى، تايلەندى، بورمايى، تىبىتى) دەگرىتەوہ.

به شی دووهم: دیالیکت

۲. ۱: چه مک و پیناسه دیالیکت

زاراوهی دیالیکت بۆ یه که مجار له لایه ن یۆنانییه کانه وه له شیوهی (Dialektos) به کارهاتووه، بۆ جیاکردنه وهی زمانی نووسین له زمانی چینه کانی خواره وهی کۆمه لگه به کارهینراوه، به زمانی ره سمی و ئەده بییان وتووه (Dialektos) و، زاراوهی (Patois) یان بۆ زمانی چینه کانی خواره وهی کۆمه لگه به کارهینراوه^(۱).

ئه م زاراوهیه له سه دهی شازده هه م له سه رده می راپه رین (رینساس) بۆ گفتوگو کردن له باره ی سامانی ئەده بی ناوچه ییه وه به کارهاتووه، به هۆیه وه له م سه رده مه دا وشیاریی ناوچه یی گه شه ی کرد و هه ولدان بۆ جیاوازی کردن له نیوان (زمان و دیالیکت) به بلاوی ئیشی له سه ر کرا^(۲).

له زمانی کوردیشدا جگه له زاراوهی دیالیکت، ئەوا زاراوه کانی (زار، شیوه زار، شیوه) به کارده هینریت، له زمانی ئینگلیزیش زاراوهی (Dialect) و له زمانی عه ره بیش زاراوهی (له هجه) و له زمانی فارسیش زاراوهی (گوش) به کارده هینریت.

۱- عه بدولمه ناف ره مه زان ئەحمه د (۲۰۰۹)، ئەتله سی زمانی - هه ری می کوردستانی عیراق وه ک نمونه، نامه ی ماسه تر، ل ۱۰، ئەویش وه ریگرتوو ه له:

Dialetology, J. K. Chambers and Peter Trudgill, p. 3. .

۲- به کر عومه ر عه لی (د) و شیرکۆ حه مه ئەمین (۲۰۰۷)، زار و شیوه زار، چاپی دووهم، چاپخانه ی چوارچرا، سلیمانی، ل ۷.

زمانیکی جیگیر و له قالدراو و بی گۆرانکاری نییه، هه موو زمانه کانی جیهان دیالیکت و شیوه زاری جیاجیا دهگرنه خو. کاتیکیش زمانی به کارهینراوی کۆمه لیک له کۆمه لیک تر له نیو چوارچیوهی هه مان زمان جیاوازی ئاشکرای هه بیّت، ئه وه ئه و جیاوازیه پیی دهوتریت دیالیکت.^(۱)

ههروهها بو دیاریکردنی دیالیکته کانی زمانیک ته نیا پیوه ره زمانه وانیه کان بریارده رنین له سه ر ناسنامه ی ئه و دیالیکته، به لکو په یوه ندیه ئه تنیکی و کلتووری و کۆمه لایه تی و میژووییه کان بریاری به کلاکه ره وه ده دن.^(۲)

زمانناسان له باره ی پیناسه کردنی دیالیکت، هه ریه که یان به پیی روانگه و بوچوونی تاییه تییه وه پیناسه یان کردوه، به و واتایه ی له کۆمه لی روانگه ی جوړاوجۆره وه له دیالیکت کۆلدراوه ته وه و پیناسه ی بو کراوه، له وانه (کۆمه لایه تی، ئابووری، دهروونی، سیاسی، میژوویی، زمانه وانی،... هتد). بۆیه ئیمه ش لیره دا هه ولده دهین هه ندی له پیناسه کانی دیالیکت بخه یینه روو:

کامیل هه سه ن به سیر له کتیبی (زمانی نه ته وایه تی کوردی) دا، به مشیوهیه پیناسه ی دیالیکتی کردوه: ((شیوه ی لیدوان و قسه کردنی کۆمه له خه لکیکه له نه ته وه یه کدا و ئه م شیوه لیدوان و قسه کردنه ش

۱- غازی عه لی خورشید (۲۰۱۲)، زمانی فه رمی بو کوردستان، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، سلیمانی، ل ۲۴.

۲- سو داد ره سول (۲۰۱۲)، هه ورامی له هجه یه یان زمان؟، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۲۸.

هرچهنده، چهند تایبه تیبیه کی دهنگسازى و وشه سازى و رسته سازى خوځى ههیه، به لام له هه مان کاتدا به شیکه له زمانى نه ته وه یی ئه و خه لکه و په یدابوونى د یارده یه کی سروشتیه))^(۱).

یوسف شه ریف سه عید له کتیبى (زمانه وانى) دا، به مجوره پیناسه ی دیالیکتی کردوه: ((دیالیکت شیوه یه که له شیوه یه کانی زمانى ناوچه یی یان کومه لایه تی یان کاتى، که پیکه یین و دانه کانی رۆنان و ریزمانى تایبه تی هه یه))^(۲).

به کر عومه ر عه لى و شیرکو حه مه ئه مین له کتیبى (زار و شیوه زار) دا، به مشیوه یه پیناسه ی دیالیکت یان کردوه: ((دیالیکت بواریکی ته سکتور و پانتایه کی سنوورداری ئه ندامانى ئه و نه ته وه یه ده گریته وه، که به زمانه گشتیه که قسه ده که ن))^(۳).

محهمه د مه عروف فه تتاح له کتیبى (زمانه وانى) دا، به مشیوه یه پیناسه ی دیالیکتی کردوه: ((دیالیکت به و شیوه زمانه ده وترى، که کومه له که سیک له شوینیکدا به کارى دینن و هاو زمانه کانیشیان تییان ده گهن))^(۴)، هه روه ها (محهمه د مه عروف) له شوینیکى تردا به م شیوه یه پیناسه ی دیالیکتی کردوه: ((شیوه یه کی زمانه، که به نده به ناوچه یه که وه، به هوځى واژه و پیکهاته ی ریزمانى دهناسریتته وه و

۱- کامل حسن بصیر(د) (۱۹۸۴)، زمانى نه ته وایه تیبى کوردی، چاپخانه ی کوځى زانیاری عیراق، به غدا، ل ۱۵.

۲- یوسف شه ریف سه عید(د) (۲۰۱۱)، زمانه وانى، ل ۲۴۷.

۳- به کر عومه ر عه لى (۲۰۰۷)، هه مان سه رچاوه، ل ۱۳.

۴- محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، زمانه وانى، چاپخانه ی (دار الحکمة)، به غدا، ل ۱۰۵.

گوگردنیکی جیاوازیسی ههیه، ههر زمانیک قسه پیکه رانی زوربیت دیالیکت پهیدا ده بیت، به تایبه تی که هوکاری جوگرافی بیته به ردهم و خه لکه که له یه کتر جیا بکاته وه))^(۱).

که مال میراوده لی له کتیبی (فه رهنگی ریزمانی کوردی) دا، به مشیوهیه پیناسه ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت شیوهیه کی دیار و جیاکراوه ی قسه کردن و ئاخواتنه، له چوارچیوهی یه ک زماندا، که قسه که رانی ناوچه یه ک جیا ده کاته وه، یا خود کاتی چینیکی تایبه تی به شیوهیه کی وا ده دوین که زور سیما و خاسیتی جیا که ره وه ی له چینه کانی دی ههیه))^(۲).

ره فیک شوانی له کتیبی (چهند بابه تیکی زمان و ریزمانی کوردی) دا، به مشیوهیه پیناسه ی دیالیکتی کردووه: ((دیالیکت بریتییه له شیوهی جیاوازی قسه کردن، له مرؤفیکه وه بؤ مرؤفیکی تر))^(۳).
ئه حمه د ئه سعه د نادری له باره ی دیالیکته وه ده لیت: ((دیالیکت کومه له تایبه تمه ندیبیه کی زمانیه، سه ر به ژینگه یه کی تایبه ته و هه موو تاکه کانی ئه و ژینگه یه له و تایبه تمه ندیبانه دا به شدارن))^(۱).

۱- محمد معروف فتحاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده رد و زمانی یه کگرتووی کوردی، ده ستنوس، ئه کادیمیای کوردی، ل ۴ - ۵.

۲- که مال میراوده لی (د) (۲۰۰۷)، فه رهنگی ریزمانی کوردی، له بلاو کراوه کانی مه لبه ندی کوردؤلوجی، سلیمانی، ل ۴۵.

۳- ره فیک شوانی (د) (۲۰۰۱)، چهند بابه تیکی زمان و ریزمانی کوردی، ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی موکریانی، چاپخانه ی وه زاره تی په روه رده، هه ولیر، ل

مه مه د حوسین عه بدولعه زیز به مشیویه پیناسه ی دیالیکتی خستوته روو: ((دیالیکت شیویه کی زمانی تاییه ته، که تاکه که سیک به کاری دینیت، به مه ش تاکه که سه که له کومه لگه یه کی زمانیدا تاییه تمندی خوی ده بیټ)) (۲).

ئینسکلۆپیدیای زماناسی کامبریج به مشیویه پیناسه ی دیالیکتی کردوو: ((شیوه ئاخاوتنیکی سهر به زمانیکه که ئه و زمانه له لایه ن کومه لیک خه لگه وه قسه ی پی ده کری، کومه لیک ره فتاری زمانی و مه عریفه یی هاوبه شی له گه ل ئه و کومه له خه لکه هه یه)) (۳).

که واته له م پیناسانه ی پیشوودا دهر ده که ویټ، که: دیالیکت شیویه جیاوازی ئاخاوتنه له چوارچیوه ی یه ک زماندا، که ده بیټه تاییه تمه ندیبیه ک و به هیوه ئاخیره کانی ناوچه جیاوازوکانی تاکه زمانیک له یه کتر جیا ده کریته وه.

۱- احمد اسعد النادری (د) (۲۰۰۵)، فقه اللغة - مناھله و مسائله، المكتبة العربية، بیروت - لبنان، ص ۱۴.

۲- محمد حسین عبدالعزیز (د) (۱۹۸۳)، مدخل الی علم اللغة، دار النمر للطباعة، القاهرة - مصر، ص ۱۵۹.

۳- سوداد ره سول (۲۰۱۲)، هه ورامی له هجه یه یان زمان؟، گ. زماناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۱۵.

۲. ۲: جوړه کانی دیالیکت

ده کړی جوړه کانی دیالیکت به سهر ئه مانه ی خواره وده دابه ش بکه یین^(۱) :-

۱. دیالیکتی جوگرافی:

بلاوبوونه وهی خه لکی له چوارچیوهیه کی جوگرافی فراواندا، ده بیته هو ی دروستبوونی که لینی فراوان له نیوان دیالیکته جوړاوجوړه کاندا، هه رچهنده ماوهی نیوان قسه که رانی یه ک زمان زیاد بکات، ئه و ژماره ی دیالیکته کانی ئه و زمانه زیاتر ده بیته، له هه مان کاتیشدا جیاوازی نیوان ئه م دیالیکتانه پتر ده بیته، جا ئه و دیالیکتانه ی که له مه و دای شوینه وه سه ره له دهن، دیالیکتی جوگرافی یان هه ری می ناوده بریته. واته هه ر ناوچه یه ک له گه ل ناوچه یه کی تر، شیوازی ئاخاوتنی جیا یه، به جوړیک هه ندی وشه و زاروه له ناوچه یه کی دیاریکراو به کاردی، به بی ئه وه ی له ناوچه کانی تر به کاریته^(۲). هه روه ها ئه م دیالیکته به دیالیکتی (خو جی) ش ناوده بریته، وه کو کوکنی (Cockney) له لهنده ن^(۳).

هه روه ها کاریگه ری هه ری می ک له سهر زماندا له هاوسنوری ئه و هه ری مه له گه ل هه ری می کی دیکه په یدا ده بیته، بو نمونه دانیش توانی

۱- محمد علي الخولي (د) (۲۰۰۰)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، اردن، ص ۱۶۳ - ۱۶۸.

۲- سه لام ناوخوش و نهریمان خوښناو و ئیدریس عه بدوللا (۲۰۱۰)، کورڈؤلوجی، چاپی شه شه م، چاپخانه ی روژه لاته، هه ولیر، ل ۷۲.

۳- یوسف شهریف سه عید (د) (۲۰۱۱)، ل ۲۴۸.

(عیراق) لەگەڵ زمانی فارسی و تورکیدا ھاوسنوورن، ئەویش لەبەر ھۆکاری جوگرافی، بەرانبەر بەمەش دانیشتوانی و لاټیکى وەک (مەغریب) لەگەڵ ئەم دوو زمانەدا ھاوسنور نین، بەلام لەگەڵ زمانی فەرەنسى و ئیسپانى ھاوسنوورن، لەبەرئەو ھاوسنووربوونی زمانەکان بۆ ھەر ھەریمیک یەکیکە لە فاکتەرە سەرەکییەکانی جیاوازی دیالیکت لە زماندا.

ئەو فاکتەرەنەى کە دەبنە ھۆی سەرھەڵدانى دیالیکتى جوگرافى، ئەمانەن:

أ. فاکتەرى گۆشەگیرى جوگرافى: ئەگەر لەمپەریکی جوگرافى لەنیوان دوو ھەریمدا دروست بوو، کە بە ھەمان زمان قسە دەکەن، ئەو ئەو لەمپەرە جوگرافیە گۆشەگیرییەکی ریزەیی دروست دەکات، کە پەيوەندییە مرۆییەکان کە مەتر دەکاتەو ەیان ھەر نایەئیت، کە ئەمەش دەبیته ھۆکاری دروستبوونی دیالیکتى جوگرافى، وەکو دەریا و بیابان و چیاکان، کە لەمپەری جوگرافین.

ب. فاکتەرى گۆشەگیرى سیاسى: ئەگەر سنوورى سیاسى لەنیوان دوو ھەریمدا دروست بوو، کە یەك زمانیان ھەیه، یان جوولەى دانیشتوانى ئەو ھەریمە سنووردار کرا و، ئەم حالەتەش ماوہیەکی زۆرى خایاند، ئەو ە جیاوازی لە نیوان دیالیکتەکان دروست دەبیته. ئەو ەى راستى بیته دیالیکتى جوگرافى لە زمانە جوړاوجۆرەکان دروست دەبیته، ھەرچەندە پووبەرى ئەو ولاتەش بچووک بیته، بۆ نمونە ھەر ولاتیکى ەرەبى دیالیکتىکی تایبەت بە خۆى ھەیه، وەکو دیالیکتى عیراقى، سوورى، میسرى، فەلەستینى، تونسى، بگرە لە ھەر

شاريکي سهرهکي ولايتيکدا يهک دياليتکته هيه، که لهواني تر جياي دهکاتهوه، بهجوريک دوتوانرييت بهووي ئهوه دياليتکتهوه ولاتي يان شاري قسهکهرهکه بزانييت.

۲. دياليتکتي کومه لايه تي:

چهندها جياوازي له نيوان خه لکيدا له پرووي کومه لايه تي و ئابووري و روشنبيرييه وه هه ن، فاکتهري ئابووري و ئاستي روشنبيري تاک کاريگهري له سهر دياليتکته که ي هيه، له بهر ئه وه زور به ئاساني دوتواني قسه که ري خوینده وار و فاکتهري نه خوینده وار له کاتي قسه کردندا له يه کدي جيا بکه يته وه، دياليتکتي هه لگري بروانامه ي زانکو له گه ل نه خوینده واردا جياوازي هيه، دياليتکتي نوخبه له گه ل مروفي ئاسايي زور جيايه، دياليتکتي ئاستي روشنبيري و کومه لايه تي، خاوه نه که ي جيا دهکاته وه. واته ئه م جوړه دياليتکته په يوه ندي به ئاستي روشنبيري و خویندن و لايه ني نه ته وه ييه وه هيه، که واته به گویره ي به رزي ئاستي روشنبيري که سيک له گه ل که ساني تر جياوازي له نيوان ئاخاوتنيان ده ييت^(۱).

۳. دياليتکتي تاکه که سي:

ئه گه ر دوو کهس سهر به هه ري ميکن، بگره له گه ره کيکدا بژين، يان دوو برا و له يه ک مالدا ژيان ببه نه سهر و يه ک ئاستي خوینده واريان هه ييت، ئه وا چهنده ها جياوازي له شيوه ي قسه کردنياندا هه يه، هه ريه که يان به شيوه يه کي تاييه ت قسه دهکن، که له وي دي جوداي دهکاته وه، ئه م دياليتکته تاييه ته، مروف له برادر و خزم و دراوسي و

۱- سه لام ناوخوش و نهریمان خوشناو، هه مان سه رچاوه، ل ۷۱.

برادران جودا دهکاته وه. که واته ژماره ی دیالیکتی تاکه که سی به قه د ژماره ی قسه که رانه.

۴. دیالیکتی ره چه له کی:

ئه گهر له شویننیدا که مینه یه که ه بیئت، ئه وئا ئه و که مینه یه دیالیکتی بالاده سته که به شیوه یه کی تایبته به کار ده هیئت، ئه م دیالیکته تایبته ش له تیکه لکیشکردنی زمانی که مینه و زمانی زورینه وه په یدا بووه، ئه م تیکه لکیش بوونه دیالیکتیکی تازه دروست دهکات. به نمونه ره شپیس ته کانی ئه مهریکا دیالیکتیکی تایبته به خویان هه یه، که به (دیالیکتی ره شپیس ته کان) یان (ئینگلیزه ره شپیس ته کان) ناوده بریئت، هیندییه کان له ئه مهریکا به شیوه یه که قسه دهکن، که دهکری ناوی بنیین (ئینگلیزی هیندی)، تورکه کان له ئه لمانیا به زمانیکی ئه لمانی تایبته قسه دهکن، که له گه ل ئه لمانی ئه لمانییه کان جیاوازی هه یه و ده توانین به دیالیکته که یان بلیین (ئه لمانی تورکی).

۵. دیالیکتی پیشه یی:

هر پیشه یه که زاراوه ی تایبته تی خو ی هه یه، هر پیشه یه که دیالیکتی تایبته به خو ی هه یه، ئه ندادازاره کان زاراوه ی وا به کار ده هینن، که له زاراوه کانی پزیشکیدا به کارنا هینریت، ئه و زاراوانه تایبته به زاراوه ی ئه ندادازارین و په یوه نندیان به بواری تری وه که کشتوکال و یاسا و ژمیر یارییه وه نییه، چونکه له وانه یه زورجار که سیک نازانی له ده وروپشتیدا چی دهوتریت (ته نانه ت به زمانی زگماکی خویشی قسه کان دهوتریت)، ئه ویش له بهر دیالیکتی پیشه ییه، وه که ئه وه ی زورجار پزیشکه کان له به رانه برت قسه یه که دهکن،

له وانه یه قسه که سه بارهت به توش بیټ، به لام نازانی ئەوان چ دهلین، که زمانی پیشه یی پزیشکی به کارده هیئن. واته هەر پیشه یه ک خاوه نی شیوازی ئاخاوتنی خوټیه تی، که به هۆیه وه له گه ل ئاخاوتنی پیشه کانی دی جیا ده کرینه وه، بۆ نمونه: ((پزیشک، فیتەر، ئەندازیار، مامۆستا، کریکار،... هتد)). هه ریه که یان کۆمه لئ وشه و زاراوه به کارده هیئن، که تایبه ته به ئاخاوتنی خوټیه وه، بۆ نمونه گه ر ئاخاوتنی پیشه یی زیرینگری وه رگرین، ده بینین وشه کانی (عه یار، مسقال، حه به، سه نت،... هتد) به کارده هیتریت، له هه مان کاتیشدا گه ر پیشه یی مامۆستایی وه رگرین، ده بینین ده یه ها وشه ی تر به رچاومان ده که ویت و به کاردیت، که جیا یه له گه ل پیشه کانی تر، وه کو (ته باشیر، ره حله، ماجیک.. هتد)^(۱).

۶. دیالیکتی ته مه نی:

ئایا مندالی ته مه ن سی سال له پرووی ریزمان و سیسته مه کانی چۆن قسه ده کات، چۆن مامه له له گه ل زمان ده کات؟ له بهر ئەوه ی شیوه ی ئاخاوتنی مندال جیاوازه له گه ل گه وران، مندال له قوئاغی مندالییدا به و شیوه یه یه که گه وره ده یانه وئ، مندال له کئیرکیدایه له گه ل زماندا له پرووی دهنگ و وشه و ریزمانه وه، ئەو له هه ولداندا یه بۆ لاساییکردنه وه ی جووله به بیرکردنه وه، به شیوه یه ک که ده رنه جام دیالیکتیکی تایبه تی بۆ دروست ده بیټ، که له گه ل دیالیکتی گه وره کاندایه جیاوازییه کی بۆ دروست ده بیټ.

۱- سه رچاوه ی پيشوو، ل ۷۱.

۷. دیالیکتی رهگه زبی (جیندهر):

قسه کردنی پیاو له قسه کردنی ئافرته جیاوازه، دهربرپینی ئافرتهان له گهله دهربرپینی پیاوان جیاوازی ههیه، چ له پرووی شیواز و چ له پرووی جوولهکانی لکاو به زمانه وه، ههروهها له پرووی پلهی دهنگی له بهکارهینانی ههندیك وشه، له بهکارهینانی دهنگی سه رسورمان یان گوزارشهکانی سه رسورمان، ئەم وردهکاریی و جیاوازیانه وا دهکهن که دیالیکتیك بو پیاوان و دیالیکتیك بو ژنان له سه رتاپای زمانهکاندا دروست ببی، واته پیاوان به زمانیک قسه دهکهن جیاوازه له هی ئافرتهان.

۸. دیالیکتی کاتی:

گهر بروانینه زمانیک و له میژووی ههزار ساله ی ئەو زمانه بکوئینه وه، له پرووی لوجیکیه وه وا پیشبینی دهکریت ئەو زمانه به چهند دیالیکتیکی جوړاوجوړ قسه ی پیکراوه، له وانه شه ههندیك له و دیالیکتانه ئیستا نه مابی، که ههندیك له و دیالیکتانه تاكو ئیستا ماون و قسه یان پی دهکریت، ئەوانه دیالیکتی زیندوون، به لام سه بارهت به دیالیکته له ناوچوهکان سه خته که باس بکرین، چونکه دهنگهکانیان تومارنه کراون، که چی زمانه وانی میژووی باس له و مهسه له یه دهکات و هه ولدهدات ئەو دیالیکتانه دهست نیشان بکات.

۹. دیالیکتی لادیی و دیالیکتی شارستانی:

له ههر ههریمیکدا چهندهها شار و لادی ههن، له زور حاله تیشدا دیالیکتی شار له دیالیکتی لادی جیاوازتره، ههر ولاتیك له و بوارهدا دهتوانیت دیالیکتی گوندان و شارنشین له یهک ناوچه ی جوگرافیدا

جیا بکاته وه، ئەمەش بۆ دوو هۆکار دهگه‌رپته وه: یه که میان، ئە وه یه که دانیشتوانی شار زیاتر له گه‌ل خه‌لکی دی تیکه‌ل ده‌بن و له گونده‌کان زیاتر تیکه‌لییان هه‌یه، چونکه شار سه‌نته‌ری گونده‌کانه، به‌مشپوهیه شار ده‌بیته که نالیکی گه‌یشتنی ژماره‌یه‌کی زۆری خه‌لکی، که خاوه‌ن رۆشنبیری و شیوه‌زارگه‌لیکی چرن، دووهمیش، به‌گشتی شارنشینه‌کان ئاستی رۆشنبیریان به‌رزتره، ئەم دوو هۆکاره ده‌بنه هۆی رپوودانی جیاوازی له‌نیوان دیالیکتی لادیی و دیالیکتی شار.

۱۰. دیالیکتی رهمه‌کی:

هه‌موو زمانیک دیالیکتی رهمه‌کی هه‌یه، رهمه‌کی دیالیکتیکی دیاریکراوه، که خه‌لک رۆژانه قسه‌ی پیده‌کهن، ئەم دیالیکتی زمانی ئاخافتنه له بازار و له مالدا و، زمانیکی نافه‌رمییه و له کورته رسته و وشه‌ی به‌کاره‌ینراو و پیکهاته ساده‌کان دروست بووه و به‌رانبه‌ره‌که‌شی زمانی په‌تییه. واته به‌و قسه و ئاخاوتنه‌ ده‌وتریت، که له‌سه‌ر شه‌قام و کۆلانه‌کان و گازینۆ و بازار و چایه‌خانه‌کان به‌کار دیت، ئەمجۆره‌یان له ئاخاوتندا شیوه‌یه‌کی رهمه‌کی پیوه دیاره، به‌واتیه‌کی تر ئەمجۆره‌یان له هه‌موو جۆره‌کانی تری دیالیکت نزمتره. (۱)

۱۱. دیالیکتی په‌تی:

دیالیکتی په‌تی زمانی ئەده‌ب و زانسته، زمانی فی‌رکردن و وانه‌وتنه‌وه‌ی زانکۆکانه. ئەم جۆره دیالیکتی قسه و ئاخافتنی رهمه‌کی و بازارپی و پرپووچی تیدا نییه و، ورده‌کارییه‌کی زۆری تیدایه

له پرووی هه لېژاردنی وشه و رېسه نایه تی رېزمانی. له زور زماندا که لینه کانی نیوان رهمه کی و په تی زورن و له هندی زمانی دیشدا که لینه کان که من. واته به و دیالیکته دهوتری که ده بیته شیوه یه کی فهرمی، به هوییه وه نووسین و خویندن به مجوره دیالیکته ده بیته، هر بویه شه هندی جار به م دیالیکته دهوتری دیالیکتی فهرمی.^(۱)

۳.۲: جیاوازی نیوان دیالیکته کان

له نیو دیالیکته کانی یه ک زماندا، چنده ها جیاوازی له چنده ها بواری جوړاو جوړدا هه ن، که ئه مانه ن^(۲):

۱. جیاوازی دهنگی:

دیالیکته کان جیاوازیان له بواری دهنگدا هیه، ئه وهی زانراوه دهنگه کان له زماندا بو دوو بهش پو لین دهکریت: دهنگی چه سپاو له زمانیکه وه بو زمانی کی دی ناگوردرین، وهکو (م، ب، س) له زمانی عه ره بیدا. دهنگی گوراو له زمانیکه وه بو زمانی کی دی گورانکاریان به سه ردا دیت، وهکو (ق، ث، ج، ذ) له زمانی عه ره بیدا، بو نمونه (ق) له زمانی عه ره بیدا له وانه یه به (ق) یان (گ) یان (ء) بدرکیتریت. دهنگی (ث) به (ث) یان (ت) یان (س) بدرکیتریت، یان (ج) له وانه یه وهک (ج) یان (گ) به کار بهیتریت، یان (ذ) له وانه یه به (ذ) یان وهکو (ز) بدرکیتریت.

۱- سه رچاوهی پیشو، ل ۷۲.

۲- محمد علی الخولي (د)، مدخل الى علم اللغة، ص ۱۶۶ - ۱۶۸.

ههروهها هه موو (ک) یکی پیش (ی) به دهنگی (چ) دهخویندریته وه،
ههروهها له کرمانجی ژووروش، له زۆر حاله تدا (و) دهبی به (ق)،
وهکو: چاو ← چاف

۲. جیاوازی ریزمانی:

له وانه یه دیالیکته کانی سه ر به یه ک زمان له بواری ریزمانیشدا
جیاوازین، ئەم جیاوازیبانه له نیوان دیالیکته رهمه کییه کانی یه ک زماندا
هه ر له زیادبووندان، ههروهک زۆر به روونی جیاوازی له نیوان
دیالیکتی رهمه کی و دیالیکتی په تی له زمانی کوردیدا ده رده که ویت.
ته نانه ت جیاوازی ریزمانیش له نیوان کرمانجی سه روو و کرمانجی
ناوه رستدا هه یه، وهکو جیناوه که سییه کان له کرمانجی سه روو دوو
کوومه له یه، که چی له کرمانجی ناهه رستدا یه ک کوومه له یه، و جیناوی
لکاویش له کرمانجی سه روو یه ک کوومه له یه، که چی له کرمانجی
ناوه رستدا چوار کوومه له یه^(۱).

۳. جیاوازی وشه یی:

هه ندیك دیالیکت هه ن که وشه گه لیک به کارده هینن له
شیه زاره کانی دیدا به کارناهیتریت، بو نموونه له کوردی په تیدا
ده لیین (رۆیشت)، به لام له رهمه کیدا دوتری (رۆیی)، له کوردی په تیدا
ده لیین (له کوئی)، به لام له رهمه کیدا ده لیین (له کینده ر). ههروهها له
په تیدا ده لیین (ئه وه)، به لام له رهمه کیدا ده لیین (ئه وهی) و له په تیدا

۱- نهریمان عه بدوللا خوشناو (۲۰۱۰)، ریزمانی کوردی - به شه کانی ئاخاوتن،
چاپی دووهم، چاپخانه ی مناره، هه ولیر، ل ۳۶ - ۳۷.

دەلىين (ئەوانە)، بەلام لە پەمەكىدا دەلىين (ئەوانىھى)، بەمجۆرە ھەزارھا نموونە ھەن كە دەلالەت دەكەنە سەر جياوازييەكانى وشە لەنيوان ديالىكتەكانى يەك زماندا.

۲-۴: ھۆكارەكانى پەيدا بوونى ديالىكت

بيگومان كۆمەلى ھۆكار ھەن، كە دەبنە ھۆى دروستبوونى ديالىكت و پەرسەندنى لەنيو زماندا، ليرەدا باسى ھەندى لەو ھۆكارانە دەكەين^(۱):

۱. ھۆكارى كۆمەلايەتى:

ئەمە پەيوەندىي بە نەرييت و خوورپەوشتى ناو كۆمەلگە و دابەشبوونى چينەكانى كۆمەلگەو ھەيە، لەبەرئەو ھى دانىشتوانى ناوچەكان لە رووى نەرييت و خوورپەوشت و دەستتورە كۆمەلايەتتەكان و ئەندازەى رۆشنىبىرى و بىرکردنەو جياوازن، ئەم جياوازييە دەبيتتە ھۆى جيابوونەو ھى ديالىكتەكە.

۲. ھۆكارى سياسى:

دوو لايەن دەگرىتتەو:

أ. مىللەتتەك خاوەنى حكومەتتەكى ناوەندى نەبيت، بەلكو لە قۇناغىكى گواستتەو ھى دەبيت.

۱- بۇ ئەم بابەتە بروانە: أ- عەبدولواحد ئەلوافى (د) (۲۰۰۷)، زانستى زمان، و: د. ئىبراھىم عەزىز ئىبراھىم، لە بىلاوكراو ھەكانى و ھزارەتى رۆشنىبىرى، چاپخانەى رۆشنىبىرى، ھەولير، ل ۱۹۵ - ۱۹۶. ب - بەكر عومەر ھەلى (د) و شيركۆ ھەمە ئەمىن (۲۰۰۷)، زار و شيوەزار، چاپخانەى چوارچرا، سلىمانى، ل ۸ - ۹.

ب. حکومتی ناوهدنی بوونی ههیه، بهلام له بهر فراوانی سنووری دهسه لاته که ی، ناتوانیت دهسه لاتی به سهر هه موو ناوچه کاندایا سه پیئیت، بویه دهسه لاتی ناوهند لاواز ده بیئت، واته فراوانبوونی دهولت و زوربوونی ناوچه کانی و جیاوازی گه له کانی ژیر دهسه لاته که ی، ده بیئته هوی لاوازی بوونی دهسه لاتی دهولته که به سهر ناوچه کانی تریه وه، ئەم هوی هه ده بیئته پارچه بوونی، دابه شبوونی ولات به سهر هه ریم و ویلایهت و ئیمارات و ولاتی بچووکت دابه ش ده بیئت، ئەمه ش به هوی هه وه وا دهکات که هه ر شوین و ناوچه یه که بیئته خاوه نی شیوه ئاخاوتنیکی تایبهت.

۳. هۆکاری جوگرافیایی و سروشتی هه لکه وتوویی ناوچه که:

ئهمه ش له دانیشتوانی ناوچه جیاوازه کاندایا ده بیئیت، که له ژیر باری ئاو و ههوا و پروبار و ده ریا و شاخ و چیا و لایه نی تری سروشتی ولاتدایه، دواچار ئەم جیاوازی سروشتیه و دهکات جیاوازی شیوازی زمانیش دروست بیئت.

۴. راده ی رۆشنییری و دواکه وتوویی کۆمه لکه:

وا ده بیئت شوین له چاو شوینیکی تری ولاته که له پرووی لایه نی رۆشنییری و خویندنه وه جیاوازی، که ئەم جیاوازی هه ش ده بیئته هوی جیاوازی بیرکردنه وه و ئاخاوتنی یه کتری.

۵. جیاوازی له پرووی لایه نی دهنگسازیه وه:

واته له پرووی فونیمه وه جیاوازیان ده بی، ئەم جیاوازی هه ش له پرووی ژماره ی فونیمه کانه وه نییه، به لکو له پرووی گۆرینی فونیمه کانه وه ده بیئت، بو نمونه له کرمانجی ناوه راستی زمانی

کوریدیدا وشه‌ی (نوووسی) به‌کار دئ، به‌لام له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوریدیدا (نقیسی) به‌کار دئ.

٦. هۆکاری ئابووری:

به‌هۆی جیاوازی چالاکی و ئیش و کار و پیشه‌ی جیا جیای خه‌لک له‌ناو کۆمه‌لدا، وه‌کو ئه‌وه‌ی هه‌ر جوړه چین و توئیژ و تاqm و کۆمه‌له خه‌لکیکی هاوکار و هاو پیشه، دیالیکتیکی تاییه‌تییان بو دروست ده‌بیّت، که هه‌ر پیشه‌یه‌ک وشه و زاراوه و دهر برینی تاییه‌ت به‌خۆی هه‌یه و دیالیکتی بچوک په‌یدا ده‌که‌ن^(١).

٧. هۆکاری میلی:

له‌ناو دانیش‌توانی ناوچه جیاوازه‌کاندا دهر ده‌که‌ویّت، وه‌ک جیاوازی له نیوان خه‌لکه‌که، له رووی تیره و تایه‌فه و هۆزه‌وه، که هه‌ریه‌که سه‌ر به جوړه تیره‌یه‌که و، جیاوازی نیوان خه‌لکی ناوچه‌که ده‌بیّته هۆی په‌یدا بوونی دیالیکت له‌ناو زماندا^(٢).

٨. هۆکاری که‌سی و جیاوازی قسه‌کردن:

تاییه‌تی و که‌سایه‌تی مرؤف وا ده‌کات، که هه‌لسوکه‌وتی مرؤفیک جیاوازی ده‌بیّت له هه‌لسوکه‌وتی مرؤفیک تر، ئەم تاییه‌تییه له قسه‌کردنیشدا دهر ده‌که‌ویّت، ئەمه له ژبانی رۆژانه بو‌مان دهرکه‌وتوو، که ده‌نگ و شیواز و قسه‌کردنی که‌سیک، له ده‌نگ و

١- ره‌فیک شوانی (د)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٧٠.

٢- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ٦٨.

دهربړین و شیواز و ئاخوتنی کهسیکی تر جیاوازه و ئەم جیاوازییه له کهسیکهوه بو کهسیکی تر دهگریت^(۱).

۵-۲: دابهشکردنی دیالیکتهکانی زمانی کوردی

دابهشکردنی دیالیکتهکانی زمانی کوردی لای شارەزا و پسپوړانی کورد و غهیره کورد له کۆنهوه تاکو به ئەمرو دهگات، به چەندین شیواز و جوړی جیاویاو دابهش کراوه، بۆیه لیره دا هەندی لهو دابهشکردنانه دهخهینهروو:

شەرهفخانی بەدلیسی له کتیبی (شەرفنامە)^(۲) دا، بەمشووهیهی خواروهوه دیالیکتهکانی زمانی کوردی دابهشکردووه:

۱- کرمانج

۲- لوړ

۳- کهلهوړ

۴- گوړان

محەمەد مەردۆخی له کتیبی (میژووی کورد و کوردستان)^(۳) دا،

دیالیکتهکانی زمانی کوردی بەمشووهیه دابهشکردووه:

۱- کرمانج

۱- هەمان سەرچاوهی پیشوو، ل ۶۸.

۲- میر شەرهفخانی بدلیسی (۲۰۰۶)، شەرفنامە – میژووی ماله میرانی کوردستان، و: مامۆستا هەژار، چاپی سییەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوهی ئاراس، هەولێر، ل ۲۱.

۳- محەمەد مەردۆخی (۱۹۹۱)، میژووی کورد و کوردستان، عەبدولکەریم محەمەد سەعید، چاپی یەکەم، چاپخانەیی (اسعد)، بەغدا، ل ۸۴.

۲- گۆران

۳- لوړ

۴- که لهوړې

محهمه د ئه مین زه کی له کتیبی (خلاصة تاریخ الكرد و کردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان)^(۱) دا، دیالیکته کانی زمانی کوردی به مشیوهیه دابه شکردووه:

۱- کرمانجی رۆژه لآت

۲- کرمانجی رۆژئاوا

۳- کرمانجی باشووری رۆژئاوا

شیخ محهمه دی خال له فرههنگی (خال)^(۲) دا، بهم شیوهیهی خواره وه دیالیکته کانی زمانی دابه شکردووه:

۱- زازا

۲- کرمانجی دهسته چهپ (شمالی): (بۆتانی، بادینی، ههکاری، بایه زیدی، شه مدینانی).

۳- کرمانجی دهسته پراست: (سوړانی، بابانی، موکریان، ئه رده لانی، که لهوړې، گۆران).

۴- لوړی (بهختیاری، له کیی، فه یلی).

۱- محمد امین زکی (۱۹۶۱)، خلاصة تاریخ الكرد و کردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان، محمد علي عوني، الجزء الاول الطبعة الثانية، بغداد، ص ۳۱۶.

۲- محمدی خال (۱۳۶۷) (۱۹۸۸)، فرههنگی خال، جزمی یه کهم، کتابفرۆشی محمدی سه قزی، چاپ اول، ل ۲۶.

تۆفیق وههبی، بهمشئوهیه دیالیکتهکانی زمانی کوردی
دابەشکردوه^(۱):

۱- کرمانجی

۱- کرمانجی ژووروو: (بۆتانی، ئاشیتایی، ههکاری، بادینانی،
بایه زیدی).

ب - کرمانجی خواروو: (موکری، مههابادی، سۆرانی، سولهیمانی،
سنهیی).

۲- لوورپی: (بهختیاری، لهکی، فهیلی، کهلهورپی، مامهسهنی).

۳- گۆران: (باجه لانی، کاکهیی، زهنگهنه، ههورامی).

۴- زازا.

فوناد همه خورشید له کتیبی (زمانی کوردی - دابهشبوونی
جوگرافیای دیالیکتهکانی)^(۲) بهمشئوهیه دیالیکتهکانی زمانی کوردی
دابەشکردوه:

۱- کرمانجی باکوور: (بایه زیدی، ههکاری، بۆتانی، شهمدینانی،
بادینانی، دیالیکتی رۆژئاوا).

۲- کرمانجی ناوهراست: (موکری، سۆرانی، ئهرده لانی، سلیمانی،
گهرمیانی).

۱- زبیر بلال اسماعیل (۱۹۸۴)، میژووی زمانی کوردی، و: یوسف رهئوف
عهلی، چاپخانهی (دار الحریة للطباعة)، بهغدا، ل ۱۱۵ - ۱۱۶.

۲- فوناد همه خورشید (۱۹۸۵)، زمانی کوردی - دابهشبوونی جوگرافیایی
دیالیکتهکانی، و: همه کهریم ههورامی، چاپخانهی (افاق العربیة)، بهغدا، ل ۴۰.

۳- کرمانجی باشوور: (لوپی رهسهن، بهختیاری، مامهسهنی، کۆهگلۆ، لهک، کهلهوپی).

۴- گۆران: (گۆرانی رهسهن، ههورامانی، باجهلانی، زازا).

زوبیر بیلال له کتیبی (میژووی زمانی کوردی) ^(۱) دا، بهمشووهیه دیالیکتهکانی زمانی کوردی دابهشکردووه:

۱- کۆمهلی ژووروو (کرمانجی)

۲- کۆمهلی خواریو (سوّرانی)

جهمال نهبهز له کتیبی (زمانی یهگرتووی کوردی) ^(۲) دا،

بهمشووهیه دیالیکتهکانی زمانی کوردی دابهشکردووه:

أ - دوو شیوه بنچینهیهکه:

۱- کرمانجی ژووروو: (بۆتانی، جزیرهیی، ههکاری، بادینانی،

ئاشیتیهیی، بایهزیدی).

۲- کرمانجی نیوهپاست: (سلیمانی، سنهیی، ئهردهلانی، گهرمیانی،

ههولیر، کهرکوکی، سوّرانی، موکری، شارباژییری، پشدهری).

ب - دوو شیوه لاتهنیشتهکه:

۱- کرمانجی خواریو (ژیروو): (فهیلی، کرماشانی، لهکی، کهلهوپی،

خانهقینی، لوپی).

۲- کۆمهله شیوهی گۆرانی - زازایی: (گۆران، زازایی، ههورامانی).

۱- زبیر بیلال اسماعیل (۱۹۸۴)، میژووی زمانی کوردی، ل ۱۱۶ - ۱۱۷.

۲- جهمال نهبهز (۱۹۷۶)، زمانی یهگرتووی کوردی، یهکیتی نهتهوهیی خویندکارانی کورد له ئهروپا بلاوی کردۆتهوه، بامبیرگ - ئەلمانای رۆژئاوا، ل ۲۲ - ۲۳.

عیزه دین مستهفا ره سوول له کتیبه کانی (سه رنجی له زمانی ئەدهیبی یه کگرتووی کوردی)^(۱) و (بو زمان دا)^(۲)، زمانی کوردی به مشیوهیه دابه شکر دووه:

۱- لووړ.

۲- کرمانجی ژوور: (بو تانی، هه کاری، بادینانی، بایه زیدی، ئاشیتایی).

۳- گووران: (هه ورامی).

۴- کرمانجی خواروو: (سووران، سلیمانی، موکری، گه رمیانی).

تاهیر سادق له کتیبی (رینووس - چۆنیه تی نووسینی کوردی)^(۳)، دیالیکته کانی زمانی کوردی به مشیوهیه خستۆته پروو:

۱- زازا

۲- لوړی (به ختیار، له کیی، فه یلی، رۆژبه یانی).

۳- کرمانجی:

۱- کرمانجی سه روو: (بو تانی، بادینانی، هه کاری، بایه زیدی، شه مدینانی).

۱- عزیزه دین مستهفا ره سوول (د) (۱۹۷۱)، سه رنجی له زمانی ئەدهیبی یه کگرتووی کوردی، چاپی یه کهم، چاپخانه ی (سلمان الاعظمی)، به غدا، ل ۱۴ - ۱۹.

۲- عزیزه دین مستهفا ره سوول (د) (۲۰۰۵)، بو زمان، به رپوه به ریتی گشتی چاپ و بلاو کورده وه، چاپخانه ی شقان، سلیمانی، ل ۹۶ - ۱۰۱.

۳- ظاهر سادق (۱۹۶۹)، رینوووس - چۆنیه تی نووسینی کوردی، چاپی یه کهم، چاپخانه ی شیمال، کهرکوک، ل ۹۲.

ب - کرمانجی خواروو: (سۆرانی، موکریانی، ئه‌رده‌لانی، کهلهوری، گۆرانی).

که مال فوئاد له وتاری (زاراوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی ئه‌ده‌بی و نووسینیان)^(۱) دا، دیالیکته‌کانی زمانی کوردی به‌مشپوهیه خستۆته‌پوو:

۱- کرمانجی سه‌روو

۲- کرمانجی خواروو

۳- کوردی باشوور

۴- گۆران و زازا

محهمه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی له کتییی (زاری زمانی کوردی له ته‌رازووی به‌راورد) ^(۲)، دیالیکته‌کانی زمانی کوردی به‌مشپوهیه دابه‌شکردووه:

۱- شپۆه‌ی کرمانجی سه‌روو یا ژووروو (بۆتانی، هه‌کاری، دیاربه‌کری، بادینانی، ماردین،... هتد).

۲- شپۆه‌ی کرمانجی ناوه‌راست: (سۆرانی، موکریانی، سلیمانی، که‌رکوکی).

۳- شپۆه‌ی کرمانجی خواروو: (هه‌ورامان، لوپی، باجه‌لانی، زازای).

۱- که مال فوئاد (د) (۱۹۷۱)، زاراوه‌کانی زمانی کوردی و زمانی ئه‌ده‌بی و نووسینیان، گ. زانیاری، ژ (۴)، به‌غدا، ل ۲۲ - ۲۴.

۲- محهمه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی (۱۹۸۱)، زاری زمانی کوردی له ته‌رازووی به‌راورد، چاپی یه‌که‌م، به‌غدا، ل ۶۸ - ۷۰.

وهكو دهردهكهوئیت ئەم دابهشکردنانه زۆر بهیان لهسهه بنه مایه کی زانستی دانه نراون، ههروهها لیکۆله ران زیاتر له ناویکیان بو دیالیکته کان به کارهیتاوه و به تهواوه تی سنووری جوگرافی دیالیکته کانیا دیاری نه کردوه، به لام له گه ل ئەوه شدا دابهشکر نه کانی توفیق وهه بی و فوئاد همه خورشید له رووی زانستییه وه نزیکن و ده کریت پشتیان پیبه ستریت.

سنوور و نه خشی دیالیکته کانی زمانی کوردی

یه کهم: دیالیکتی کرمانجی سهروو (باکوور)

ئەم دیالیکته له هەموو دیالیکته کانی تری زمانی کوردی فراوانتره و زۆرتره، چونکه کورده کانی کوردستانی تورکیا (پاریزگا کانی بایه زیدی، وان، جۆله میڤرگ، سیعرت، مووش، ماردین، دیاربه کر، خەرپوت، ئەدیابان، غازیان تهپه، به شه کانی خۆرهلای پاریزگای مەرعهش و سیواس و به شه کانی باشووری پاریزگای ئەرزهرۆم و قارس)، هەموو بهم دیالیکته دەدوین، هەر وهها کورده کانی باشووری خۆرئاوای ئەرمه نستان، پووسیا و باکووری سوریا و دانیشتوانی پاریزگای دهۆک و قهزا کانی زیبار و ئامیدی و شیخان و شنگال و ئاکری له کوردستانی عیراق و کورده کانی ئورمییه و سهلماس و ناوچه کانی تری شکاک بهم دیالیکته دەدوین.

ئەم دیالیکته لقه دیالیکته کانی بهمشیهیهی خواره وهن:

۱- بایه زیدی: دهکه ونه باکوورو باکووری خۆرهلای زهریاچهی

وان.

۲- ههکاری: دهکه ونه باشوور و باشووری خۆرئاوای زهریاچهی

وان.

۳- بۆتانی: دهکه ونه دهوروبهری دۆلی بۆتان و شاری سیعرت و

ئهرتوش و جزیره و دیاربه کر (ئامه د).

- ۴- شه‌مدینانی: گۆشه‌که‌ی باشووری خۆر‌هه‌لاتی تورکیا و خۆر‌هه‌لاتی زیی ژووروو و ناوچه‌کانی نزیک به‌م زییه‌یه له ئێران.
- ۵- بادینانی: پارێزگای دهۆک و قه‌زاکانی ئامیدی و زیبار و شنغال و شیخان و ئاکری ده‌گریته‌خۆ.
- ۶- به‌شه‌ شیوه‌زاری خۆرئاوا: خه‌رپووت و ئۆر‌فه و عه‌فرین و مه‌رعه‌ش و قامیشلو و حه‌له‌ب ده‌گریته‌وه.
- ۷- شکاک: کورده‌کانی سه‌لماس و خوی و ئورمییه ده‌گریته‌وه.

دووهم: دیالیکتی کرمانجی ناوه‌راست

ئهم دیالیکته پینج شیوه‌زاری ناوچه‌یی ده‌گریته‌خۆ:

- ۱- موکری: مه‌لبه‌نده‌کانی شنۆ، نه‌غه‌ده، مه‌راغه، میانداو، شاهین دژ، سه‌قز، بۆکان، بانه و سه‌رده‌شت ده‌گریته‌وه.
- ۲- سوورانی: قه‌زای زیباری لیده‌رچی، هه‌موو پارێزگای هه‌ولێر ده‌گریته‌وه، شاری هه‌ولێر ناوچه‌رگه‌ی ئهم شیوه‌زاره‌یه.
- ۳- ئه‌رده‌لانی: مه‌لبه‌نده‌کانی سنه، بیجار، که‌نگه‌وه‌ر، ره‌وانسه‌ر، باکووری ناوچه‌کانی جوانرۆ له کوردستانی ئێران، له کوردستانی عێراقیش قه‌زای قه‌لادزی (پشده‌ر) ده‌گریته‌وه. شاری سنه ناوچه‌رگه‌ی ئهم شیوه‌زاره‌یه.
- ۴- سلیمانی: شاری سلیمانی ناوچه‌رگه‌یه‌تی، هه‌موو پارێزگا‌که جگه له قه‌زای قه‌لادزی (پشده‌ر) نه‌بیته‌وه، هه‌روه‌ها هه‌ندی ناوچه‌ی قه‌زای خانه‌قینیش ده‌گریته‌وه.
- ۵- گه‌رمیان: ئهم شیوه‌زاره، جیاوازییه‌کی ئه‌وتوی له‌گه‌ل سلیمانی نییه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا به‌شیوه‌زاریک داده‌نریته‌وه، به‌هۆیه‌وه هه‌موو

ناوچه کانی کفری و قهره تپه و کهرکووک و دووزخورماتوو و شوان له کوردستانی عیراق دهگریته وه.

سییه م: دیالیکتی کرمانجی باشوور (خواروو)

ئه م دیالیکته چهند شیوه زاریک دهگریته وه:

۱- له کی: ئه م شیوه زاره، کورده کانی (پیش کوّی لورستانی پیّ ده دوین، تیره کانی شی بریتین له (خواجه وهند، عه بدولمالیکی، ناداوهند، شوّجا، کاتاوهند، دهلفان، سه لسه له، پیران وهند).

۲- به ختیارى: به ختیارى دوو به شن، (ههفت لنگ)، واتا (حهوت هۆز)، که له ناوچه کانی ئاوه لیژی پووباری گارۆندا ده ژین. (چوارلنگ)، واتا (چوار هۆز)، له ناوچه ی نیوان پووباری گارۆن و پووباری زالکیدا نیشته جین.

۳. مامه سه نی: ناوی ئه م شیوه زاره له (محه مه دحه سه ن) ی باپیره گه وره مامه سه نیانه وه وه رگیراوه، که بریتین له (به کشی، جاوی، پوسته می (خان عه لی خان، ئیمام قولى خان) دهگریته وه.

۴- کۆهگلو: ئه م لقه له باشووری ناوچه کانی به ختیاریه وه و له دهوروبه ری کیوی دنیا و چاوگه کانی پووباری چه راهیه وه ده ست پیّ دهکات تا رامهورموز و به به هان و کزه یرون، دوو کۆمه له ن:

أ - کۆمه له ی پشتی کوّ

ب - کۆمه له ی ژیرکوّ

۴. دیالیکتی گوران

ئەم دیالیکتە لە باکووری ریڤگە ی نیوان قەسری شیرین - کرمانشاه دەستپێدەکات، بەرەو شاخەکانی هەورامان، هەروەها لە سەرچاوەکانی سیروانەو بەرەو خۆرەلآت دایانپۆشیوێ تا کرمانشاه. ئەم دیالیکتە پیکدی٢١ لە:

۱- گۆرانی رەسەن: کە دانیشتوانی ناوچەکانی (کرد، زەهاو، جوانرۆ) لە کوردستانی ئێران قسە ی پێ دەکەن، هەروەها لە کوردستانی عێراق، هەندی کاکەیی داقوق و تیرە ی زەنگەنە ی نزیك کفری و قادرکەرەم و سیامەنسوری سەر بە ناوچە ی لەیلان قسە ی پێدەکەن.

۲- هەورامان: دانیشتوانەکانی شاخەکانی هەورامان و پاوێ و پلنگان دەگریتەو، هەورامیش دوو بەشن، بەشی لهۆنیان لە خۆرئاوای ریزە شاخەکانی هەورامان، واتە دەکەوێتە کوردستانی عێراق، بەشی دووهمیان، هەورامانی (تەخت) کە دەکەوێتە خۆرەلآتی شاخەکانی هەورامان، واتە دەکەوێتە کوردستانی ئێران.

۳- باجەلانی: ئەم شیۆهزاره پەرش و بلاون، هەندیکیان لە باکووری خۆرەلآتی شاری مووسل نیشتهجین، کە پێیان دەوتری (شەبەک)، بەشیکیشیان لە زەهاو و لە باکووری لورستان و نزیك خانەقین و قۆرەتوو هۆرین و شیخان.

۴. زازا: ئەم لقه دیالیکتە ناوچەکە ی دەکەوێتە کوردستانی باکوور، کە کەوتۆتە ناوچە ی نیوان ئەرزەرۆم - موش - خەرپووت و ئەرزنجان دەگریتەو، کەواتە ئەمانە دەکەونە ناوچە ی دەرسیمەو.

۶.۲: جیاوازی نیوان زمان و دیالیکت

کۆزمانه‌وانه‌کان تاکو ئیستا نه‌گه‌یشتوننه‌ته برپاریکی ره‌ها و پیوره‌ریکی راست و دروست له‌باره‌ی سنووری جیاکردنه‌وه‌ی نیوان زمان و دیالیکت، به‌جۆریک هه‌ندی له کۆزمانه‌وانه‌کان سی بنه‌مایان بۆ جیاکردنه‌وه‌که ده‌ست نیشان کردوه، ئه‌وانیش بریتین له (بنه‌مای له‌یه‌کتر گه‌یشتن، بنه‌مای قه‌باره، بنه‌مای ناودار)^(۱)، به‌لام هه‌ر سی بنه‌ماکه له که‌موکووری به‌ده‌ر نییه. هه‌ندیکی تر جیاوازییه‌کان له چه‌ند پروانگه‌یه‌کی تره‌وه سه‌یر ده‌که‌ن، له‌وانه (به‌ستانه‌ربوون، جوگرافی، کۆمه‌لایه‌تی، به‌کاره‌ینان، میژوویی، سیمانتیکی و لیکتیگه‌یشتن)^(۲)، به‌لام ئه‌مه‌شیان سنووریکی ته‌واوی جیاکردنه‌وه‌ی نیوان زمان و دیالیکت ناکیشیت.

که‌واته جیاوازییه‌کانی نیوان زمان و دیالیکت ریژه‌یین، به‌واتیه‌کی دی سنووریکی ره‌ها و سه‌داسه‌دی جیاکه‌ره‌وه‌ی نیوان زمان و دیالیکت له ئارادا نییه، بۆیه جیاوازییه‌کانیان له‌م خالانه‌ی خواره‌وه ده‌ست نیشان بکه‌ین^(۳):

۱- قه‌یس کاکل توفیق (د) (۲۰۰۷)، ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی و پلانی زمان، له بلاوکراوه‌کانی ده‌زگای توژیینه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریانی، چاپخانه‌ی ده‌زگای ئاراس، هه‌ولێر، ل ۶۳ - ۶۴.

۲- عه‌بدولمه‌ناف ره‌مه‌زان ئه‌حمه‌د (۲۰۰۹)، ئه‌تله‌سی زمانی - هه‌ریمی کوردستان عیراق وه‌ک نمونه، نامه‌ی ماسته‌ر، به‌شی کوردی کۆلیژی زمانی زانکۆی سه‌لاحه‌دین، ل ۳۰ - ۳۳.

۳- سه‌لام ناوخۆش و نهریمان خوشناو (۲۰۰۹)، کوردۆلۆجی، ل ۷۴ - ۷۵.

۱- زمان لایه نیکی گشتی و سنووریکی جوگرافی فراوان دهگریته وه، به هوییه وه به هه موو لایه کی ولاتدا په لده کیشی، تاراده یه کیش هه موو دیالیکته کان کۆده کاته وه، به لام دیالیکت ناوچه یه کی سنووری جوگرافی دیاریکراو دهگریته وه، واته لایه نیکی تایبه تیبیه.

۲- زمان کۆی هه موو ئه و جیاوازییانه دهگریته وه، که له نیوان دیالیکته کانی زمانه که دا هه ن، به لام دیالیکت له سه ر بنه مای ئه و جیاوازییانه دروست ده بیته، که له ناو زماندا هه یه، بۆیه جیاوازییه کی زۆریان له سه ر ئه م ریکه و تنه هه یه.

۳- زمان په یوه سه ته به بنه مای له یه کتر نه گه یشتن، به لام دیالیکت په یوه سه ته به بنه مای له یه کتر گه یشتن، واته ئه گه ر قسه که رانی دوو دیالیکت له یه کتر گه یشتن، ئه و ئه و دوو دیالیکته، زمانیک پیکده هیتن، به لام ئه گه ر قسه که رانی دیالیکته کان له یه کتر نه گه یشتن، ئه و هه ریه ک له مانه به ره و ئاراسته یه کی زمانی سه ره به خۆ ده رۆن.^(۱)

۴- به شیوه یه کی گشتی زمان بو ئه م جوړانه دابه ش ده کریته: (زمانی نووسراو، زمانی بینراو، زمانی جه سه ته، زمانی رهنگ، زمانی رووخسار، زمانی دهق، زمانی شیعریی، زمانی ئاخاوتن، زمانی یه که م، زمانی دووهم، زمانی سه رچاوه،... هتد)، به لام دیالیکت ئه م جوړه دابه ش کردنانه ی نییه، به لکو دیالیکت ئه مجوړانه دهگریته وه: (دیالیکتی په تی، دیالیکتی ستاندارد، دیالیکتی جوگرافی،

۱- وریا عومهر ئه مین (۱۹۸۵)، چهن زمان، ر. (العراق)، ژ. (۲۷۳۱)، ۱۹۸۵/۱/۲۳.

ديالیکتی فه رمی، ديالیکتی په مه کی، ديالیکتی کومه لایه تی، ديالیکتی پیشه یی،... هتد).

۵- زمان به پیی په گه زی ئەندامانی کومەل ناگوریت، به لام ديالیکت به پیی په گه ز و جوگرافیا و دابه شبوونی چینه کانی کومه لگه دابه ش ده بی.

۶- زمان له لایه ن تیکرای دانیش توانه وه به کار ده هیتریت، به لام ديالیکت له لایه ن به شیکی دیاریکراوی دانیش توانه وه به کار ده هیتریت^(۱).

۷- زمان رینووسی ستاندارد و ریزمانی هه یه و له فیرگه و دامه زراوه کان و میدیاکان.. هتد به کار دیت، به لام ديالیکت مه رج نییه له فیرگه و دامه زراوه کاندایه کار بیت^(۲).

۸- زمان به ره مه میکی ده ستکرد و پلان بو داریترراوه، به لام ديالیکت به ره مه میکی سروشتی ناوچه یه کی دیاریکراوه^(۳).

۹- هه ندیکی دی پیکهاتی زمانیی وه ک جیاوازی ریزمان ده کهن به پیوه، واته ئەگه ر پیکهاته زمانیه که له یه ک نزیک بوو یان وه کیه ک بوو، ئەوه دوو ديالیکتی زمانیکه، ئەگه ر له یه کتر دوور بوون، ئەوه دوو زمانن.^(۴)

۱- غازی عه لی خورشید (۲۰۱۰)، زمان و زمانی ستاندارد بو کورد، به شی یه که م، پ. ئاسو، ژ (۱۵۲۸)، سیشهمه ۲۰۱۱/۷/۹، ل ۱۴.

۲- غازی عه لی خورشید (۲۰۱۲)، زمانی فه رمی بو کوردستان، ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، سلیمانی، ل ۲۹.

۳- هه مان سه رچاوه، ل ۲۹.

۴- سو داد ره سو ل (۲۰۱۲)، هه ورامی له هجه یه یان زمان؟، گ. زمانناسی، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲، ل ۱۰.

بهشی سییه م زمانی ستاندارد

۱. ۳: پیناسه‌ی زمانی ستاندارد

پیش ئه‌وه‌ی پیناسه‌ی زمانی ستاندارد بکه‌ین، پیویسته چه‌ند زاراو‌یه‌کی وه‌ک (زمانی ئه‌ده‌بی، زمانی ئه‌ده‌بی یه‌گرتوو، زمانی نیشتمانی، زمانی فه‌رمی (کارگیریی)، زمانی نه‌ته‌وه، زمانی هاوبه‌ش،... هتد) له‌یه‌کتر جیابکه‌ینه‌وه، چونکه زۆر جار تیکه‌لی یه‌کتر ده‌کرین یاخود به‌هاواتای یه‌کتر داده‌نرین، له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌مه‌هه‌موو کاتیکی و له‌هه‌موو شوینیکدا راست نییه.

زمانی ئه‌ده‌بی، ئه‌و شیوه‌ زمانه‌یه، که پیی دهنوسریت یاخود ئه‌ده‌بی پیده‌نوسریته‌وه، به‌لام له‌یه‌کیک له‌دیالیکته‌کان یان یه‌کیک له‌شیوه‌زاره‌کانی دیالیکتیک و له‌رووبه‌ریکی دیاریکراوی جوگرافیای زمانه‌که‌دا ره‌چاو ده‌کریت و نه‌گه‌یشته‌وته ئاستیکی وه‌ها، که سه‌رجه‌م نه‌ته‌وه‌ی خاوه‌ن زمان به‌کاری به‌ین^(۱). به‌نمونه‌ شیعره‌کانی باباتاھیری هه‌مه‌دانی (۹۳۵ - ۱۰۱۰)، که به‌دیالیکتی کرمانجی خواروو (لوری) نووسراون، له‌روژگاریکدا ئه‌م دیالیکته‌ زمانی

۱- هۆگر مه‌حموود فه‌ره‌ج (۲۰۰۷)، زمان و نه‌ته‌وه و زمانی ئه‌ده‌بی یه‌گرتوو، کۆنگره‌ی دووه‌می زانستی زمان - له‌ پیناو په‌ره‌پیدان و چه‌سپاندنی زمانی کوردی، گۆفاری ژماره (۲)، ۲۰/۵/۲۰۰۷، ل ۱۲۴ - ۱۲۵.

ئەدەبی بوو، بەلام دوايي پەرهی نەسەندوو و بەرھەمیشی بە دوايدا نەبوو^(۱).

زمانی ئەدەبی یەگرتوو، ئەو زمانە، کە بناغەکە ی لە یەکیک لە دیالیکتەکانە وەردەگیریت و زۆرجار پوختەکراویکی زمانی یەگرتوو کە یە یا دیالیکتیکی پەتی یان بلیین پوختەکراویکی زمانی قسەکردنە^(۲). یان بەو شیۆه زمانە دەوتریت کە پیی دەنوسریت و زمانی فەرمی نەتەو یە ک یان ولاتیکە، کە ئەگەرچی خۆی لە بنەچەدا لە گوڤەرێکدا بەکار دیت، بەلام پەرهی سەندوو و لە سنووری دیالیکتە کە پەریۆدەتە و و چۆتە نیو دیالیکتەکانی تری زمانە کە و بوو تە زمانی قسەپیکەرانی ئەو گوڤەر و دیالیکتە^(۳). بە نمونە شیۆه زاری سلیمانی لە دیالیکتی کرمانجی ناوەرپاست لە سنووریکی فراواندا بلابووتە و، کە جگە لە نووسەرانی گوڤەرە کە خۆی، بەلکو نووسەرانی سەر بە دیالیکتی گۆران و لور و هەندی لە نووسەرانی گوڤەری بادینان، بەو شیۆه زارە دەنوسن و بو تە زمانی ئەدەبی یەگرتووی کوردی^(۴).

زمانی نیشتمانی، جۆرە زمانیکە کە لە ولاتدا ریگە پیدراو و بەکار دەهینریت، بە نمونە زمانی نیشتمانی هاوولاتیانی ولاتی کە

۱- هەمان سەرچاوەی پیشوو، ل ۲۱۵.

۲- عیزەدین مستەفا رەسوول (د) (۱۹۷۱)، سەرنجی لە زمانی ئەدەبی یەگرتووی کوردی، چاپخانە ی (سلمان الاعظمی)، بەغدا، ل ۱۳.

۳- هۆگر مەحمود فەرەج (د) (۲۰۰۷)، هەمان سەرچاوە، ل ۲۱۶.

۴- هەمان سەرچاوە، ل ۲۱۶ - ۲۱۷.

تهنیا زمانیک بهکاردهیین، وهکو زمانی ئەلمانی له ئەلمانی و زمانی ئینگیزی له ئەمهریکا و بهریتانیا و ئوسترالیا^(۱).

واته له م وڵاتانه دا (زمانی نیشتمانی، زمانی نهتهوه، زمانی فهرمی) هاوواتای یهکترن، بهلام ئەو وڵاتانهی که فرهزمان و فرهنهتهوهن، وهک بهلجیکا و سويسرا هاوواتای یهکترین، له وڵاتانی وهک تورکیا، ئیران، سوریا (که سهبارهت به کورد وڵاتی داگیرکارن)، زمانی نهتهوهی بالادهست لهو وڵاتانه به زمانی فهرمی، نیشتمانی ههتا ستانداردیش دادهنریت^(۲)، له بهر ئەوهی نهتهوهی کورد نیشتمانیان دابهشکراوه و زمانهکەشیان له ژیر کاریگهری زمانی نهتهوه بالادهستهکاندا دهناڵی^(۳).

زمانی فهرمی یان رهسمی، که به زمانی کارگیری ناودهبریته، ئەو زمانهیه، که وینه و ناسنامهیهکی یاسایی به وڵاتیک، یان حکومهتیکی ههریمی دههخشی، ئەم جوړه زمانه له کۆمهلهکی تاکزمانیدا زمانی نهتهوهیه، و له کۆمهلهکی جووتزمانی و فرهزمانیدا

۱- طارق جامباز (۲۰۰۷)، یاسای زمانه فهرمیهکان له چهند وڵاتیکي فرهزماندا، و: مهجید ئاسنگهر، له بلاوکراوهکانی ئەنجومهنی نیشتمانی کوردستانی عێراق، چاپخانهی شههاب، ههولێر، ل ۳.

۲- سهلام ناوخۆش و نهریمان خوشناو (۲۰۱۰) کوردۆلۆجی، ل ۸۳.

۳- طارق جامباز (۲۰۰۷)، ههمان سهرچاوه، ل ۴.

زمانیکی نیشتمانییه، و له پهرله مان و دادگا و خویندندا به کاردی، و له زۆربهی پروهکاندا له گه‌ل زمانی ستانداردا یه کده گریته وه^(۱).

یاخود زمانی فهرمی ئەو زمانه یه که له لایه‌ن زمان به کارهینه رانیک له سه‌ر سه‌کویه ک دیته به کارهینان، که له ویدا ئالوگۆری زانیاریی و خستنه‌رووی بۆچوونی جیاوازی ده‌رباره‌ی بابته‌یک ده‌خریته به‌رچاو، که جیگه‌ی بایه‌خی گشتیه^(۲).

بۆ نمونه له سويسرا چوار زمانی فهرمی هه‌یه و له به‌لجیکا سێ زمانی فهرمی و له که‌نه‌دا دوو زمانی فهرمی، له‌م ولاتانه‌دا زمانی فهرمی و ستاندارد یه‌کن، به‌لام له هیندستان (۲۲) زمانی فهرمی هه‌یه^(۳)، که‌چی (۲) زمانی ستاندارد هه‌یه، ئەوانیش ئینگلیزی و هیندییه.

زمانی نه‌ته‌وه یا زمانی نه‌ته‌وه‌یی، ئەو زاره یان زمانه‌یه، که له سنووری ولاتی‌کدا به‌کار دیت، بۆ ئەنجامدانی سێ ئەرکه گه‌وره‌که‌ی زمان له هه‌موو بواره‌کانی ژياندا، مه‌به‌ست له بواره‌کانی قوتابخانه و دادگا و شه‌قام و مال و مزگه‌وت و فه‌رمانگه‌کانه، سێ مه‌به‌سته گه‌وره‌که‌ش بریتین له:ـ

۱- سه‌لام ناوخۆش (۲۰۱۰)، ستانده‌ربوونی زمانی کوردی له نیوان زمانی سیاسه‌ت و سیاسه‌تی زمان، له بلاوکراوه‌کانی ریکخراوی زمانناسی، چاپخانه‌ی مناره، هه‌ولێر، ل ۲۴ - ۲۵.

۲- غازی عه‌لی خورشید (۲۰۱۲)، زمانی فهرمی بۆ کوردستان، ل ۳۳.

۳- طارق جامباز (۲۰۰۷)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۴.

۱- به‌رپوه‌بردنی کاروباری ئیداری و په‌روه‌دهی و ته‌ندروستی و کومه‌لایه‌تی (ئامانجی ئیداری).

۲- گه‌شه‌پیکردنی که‌لتووری هاوبه‌ش، که خه‌لکی کۆده‌کاته‌وه.

۳- پته‌وکردنی گیانی نیشتمانی و نه‌ته‌وهی و هه‌ستی هاو‌لاتییه‌تی بۆ گریډانی خه‌لک به‌یه‌کتره‌وه^(۱). به‌نموونه‌ زمانی نه‌ته‌وهی کورد، زمانی کوردییه و، زمانی نه‌ته‌وهی عه‌ره‌ب، زمانی عه‌ره‌بییه و، زمانی نه‌ته‌وهی فارس، زمانی فارسییه.

چه‌مکی زمانی نه‌ته‌وه له‌گه‌ل رینسانسی ئه‌وروپی له ئه‌وروپا ب‌لاوبۆوه، به‌لام له‌ناو کورددا ئه‌و زمانه به‌ر له رینسانسی ئه‌وروپی له‌لای شاعیریکی وه‌ک (ئه‌حمه‌دی خانی) نه‌ک هه‌ر ئه‌ده‌بی پێ نووسرا، به‌لکو وه‌ک چه‌مکیکی نه‌وه‌یی کاری له‌سه‌ر کراوه، ئه‌حمه‌دی خانی به‌ زمانی نه‌ته‌وه‌که‌ی داستانیکی نه‌ته‌وه‌یی نووسیوه، بۆ ئه‌وه‌ی میرانی کورد و تاکه‌کانی نه‌ته‌وه‌که‌ی له‌هه‌ره‌شه‌ی گه‌لانی هاوسیی کورد وشیار بکاته‌وه، به‌ جوړیک زمانی کوردی له‌لای ئه‌حمه‌دی خانی زمان و ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورده، ئه‌و ره‌وته (داکوکیکردن له‌سه‌ر زمانی نه‌ته‌وه) له‌لای (حاجی قادری کوئی) زیاتر په‌ره‌ی پیدرا، به‌جوړی ئه‌و زمانه به‌ شه‌ره‌فی کومه‌لایه‌تی سیاسی نه‌ته‌وه‌ش دانرا^(۲).

۱- محمد معروف فتاح (د) (۱۹۹۶)، زمانی نه‌ته‌وايه‌تی - چه‌ند سه‌رنجیک، گ. مه‌تین، ژ. (۵۳)، ل ۲۲.

۲- سه‌لام ناوخو‌ش و نهریمان خوشناو (۲۰۱۰)، کوردو‌لۆجی، ل ۸۳.

زمانی هاوبه‌ش، ټیکه‌لایه‌که له زمانیکې چی‌کراو بو پيوه‌ندی ئه‌و نه‌ته‌وه و کومه‌لانه به‌کارده‌هینریت، که زمانیکې ستانداردیان نییه، یان کومه‌لای دیا‌لیکتی ئه‌وه‌نده دووریان هه‌یه، پيوستیان به زمانیکې ستاندارده، که کویان بکاته‌وه، ئه‌مجوره زمانه لینگوا-فرانکا (Lingua Franca) ی پیده‌وتریت^(۱).

وهک هیندستان به‌بی هه‌بوونی نه‌ته‌وه‌یه‌کی وهک ئینگلیز له ولاته‌که‌یاندا، زمانی ئینگلیزی هاوشانی زمانی هیندی، زمانی فه‌رمییه^(۲)، واته لیره‌دا زمانی ئینگلیزی وهک لینگوا فرانکا بوته زمانی هاوبه‌شی خه‌لکی هیندستان. که‌واته لینگوا فرانکا یان زمانی هاوبه‌ش زاراو‌یه‌که له بواری زمانناسی کومه‌لایه‌تی به‌کاردی، بوونی زمانی هاوبه‌ش له کومه‌لگه‌یه‌کی فره‌زمانی و بالاده‌ست بوونی ئه‌و زمانه له هه‌ندی بواری کومه‌لایه‌تیدا بو خودی زمانه‌که ده‌گه‌رپته‌وه، هه‌روه‌ها رازیبوونی به‌شی هه‌ره زوری کومه‌لگه له‌سه‌ر زمانه‌که، به واتایه‌کی تر ئه‌دگار و شه‌نگسته‌کانی زمانه‌که له‌لایه‌ک و له‌لایه‌کی تریشه‌وه بوونی خوئی به‌سه‌ر زمان و دیا‌لیکته‌کانی ده‌وروبه‌ره‌که ده‌سه‌پینی، هه‌روه‌ها فاکته‌ری سیاسی و کومه‌لایه‌تی و ئایینیش رۆلی خویان ده‌بینن له فراژوو‌بوونی و نه‌شونما‌کردنی ئه‌و زمانه^(۳).

۱- کامیار سابیر (۲۰۰۹)، لینگوا فرانکای کوردیی - زمانی ستانده‌رد و فه‌رمی، چاپخانه‌ی ره‌نج، سلیمانی، ل ۲۲.

۲- سه‌لام ناوخۆش و نهریمان خوشناو (۲۰۱۰)، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۸۳.

۳- سه‌لام ناوخۆش (۲۰۰۴)، زمانناسی و هه‌ندی بابته‌ی زمانناسیی کوردی، چاپخانه‌ی ژین، سلیمانی، ل ۱۰۰.

که واته زمانی ستاندارد واتایه کی ساده ی نییه، به لکو به کارهینانی جوراوجوری هیه، هر ئه و به کارهینانه جوراوجوری ستاندارد، بۆته هوی ئه وهی که پیتاسه ی جوراوجور له خو بگریت.

رای دهلیت: ((زمانی ستاندارد هر ئه و زمانه یه که چند به شیک له خه لکی کۆمه لگه، که شایانی ئه وهن خه لکانی تر لاسایی ئه وان بکه نه وه، به کاری دههینن))^(۱).

هروه ها (گارقین و ماتیو) له باره ی زمانی ستاندارده وه دهلین: ((زمانی ستاندارد شیوه ی تۆمارکراو و سه قامگیری زمانه، که زۆربه ی کۆمه لگه ی زمانی ئه وهیان وه کو پیه ر و نمونه یه ک په سند کردوه و به کاری دههینن))^(۲).

لیردها (گارقین و ماتیو) زمانی ستاندارد به به شیکی سه ره کی زمانی پۆشنبیری شار داده نین، هروه ها بۆ زمانی ستاندارد تاییه تمه ندی داده نین، که شیوه زاری ناوچه یی به شداری ئه و تاییه تمه ندییه ناکات^(۳).

له ئینسکلۆپیدیای زمان و زمانناسیدا نووسراوه: ((زمانی ستاندارد به شیوه یه ک پیتاسه کراوه، که خه لکی خوینده وار و

¹- Ray, P. S. (1963), Language Standardization, The Hague, Mouton, 1963, P. 133.

۲- ناصر قلی سارلی ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، زبان فارسی معیار، انتشارات هرمس، تهران، چاپ اول، ص ۳.

۳- هه مان سه رچاوه، ل ۴۰.

پۆشنییر و کهسانیک که له پووی کۆمه لایه تی، ئابووری و سیاسیه وه به توانان، به کاری دههینن))^(۱).

محهمه د مه عروف فه تتاح ده لیت: ((ئهو شیوه یه یه که به هموو ههنگاوه کانی یه کگرتندا تیپه ریوه و خاوه نی ده ستوور و فه ره ههنگه و له کارگێریدا به کاردی، به لام له سه رتا پای ناوچه یه کی جوگرافیدا ره زامه ندی خه لکی وه رنه گرتوو))^(۲).

ده بی ئه وه ش بو تریت، که (محهمه د مه عروف) زمانی یه کگرتووی به به رزتر داناوه له چاو زمانی ستاندارد، به و واتایه یی زمان له دوای زمانی ستاندارده وه ده گات به زمانی یه کگرتوو، چونکه به لای ئه و زمانی یه کگرتوو ئه و زمانه یه، که به هاوردن یان تیکه لکردنی چه ند دیالیکتیکی یان به سه پاندنی زمانیکی ستاندارد له ناوچه یه کی جوگرافیدا به ده ستیوه ردان یان نه خشه دانان بۆ زمان دیته کایه وه^(۳).

په رویز ناتل خانلری به مجوره پیناسه یی زمانی ستانداردی کردوه: ((زمانی ستاندارد یه کی که له شیوه زاره کانی ئه و کۆمه لگه یه، که به حوکی پیویستی بۆ هۆکاری په یوه ندی نیوان ئه و نه ته وانیه، که به شیوه یه کی لیکچوونیان له نیوان دایه و بۆ کاروباری پۆژانه که له نیوانیاندا هاوبه شه، به کاری دههینن))^(۴).

۱- هه مان سه رچاوه یی پیشوو، ل ۴۰.

۲- محهمه د مه عروف فه تتاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستانده رد و زمانی یه کگرتووی کوردی، ل ۴.

۳- هه مان سه رچاوه، ل ۴.

۴- پرویز ناتل خانلری ۱۳۷۳ (۱۹۹۴)، زبان شناسی و زبان فارسی، چاپ ششم، تهران، توس، ص ۸۴.

له فرهنگي دهسته واژهي زمانناسيدا هاتووه: ((زمانی ستاندارد، شیوهیهک له زمانه که له لایهن کومه لگه وه وهرده گیریت (په سند ده کریت) و له سر بنه مای خوینده وارن جیگیربووه و له بنکه سیاسی و فرهنگي به کاربردیت، ئه و شیوهیه وهکو زمانیکی یاریده هدر و سهره کی و زمانی نووسینی نیوان قسه پیکه رانی شیوه زاره کانی تر باوه و وهکو ئه وه وایه، که زمانی بیانی فیری خه لکی میله تانی تر بکریت))^(۱).

خه سرو فرشیدورد ده لیت: ((زمانی رۆشنیری (فرهنگي) و ئه ده بی هاوبه شی خوینده وارن، پیاوه ئایینه کان، سیاسه تمه دارن، زانایان، رۆژنامه نووسان و نووسه رانی کتیبی مهنه جی و زانستی و هونه رییه، که به کاری ده هیتن و پیی دنووسن و مه بهستی خوینی پیی ده گه یه نن))^(۲).

یه حیا موده ریسی به مجوره پیناسه ی زمانی ستاندارد ده کات: ((زمانی ستاندارد شیوهیه کی پیشکه وتوی زمانی که، که زورتر له لایهن قسه پیکه رانی خوینده واروه، که له شویتی فرهنگي و سیاسی یهک ولات ده ژین، به کار ده هیتریت. ئه و شیوه زمانه زورجار وهکو زمانی ره سمی له په روه رده، میدیاکان و رۆژنامه کان و.. به کار ده هیتریت و، قسه پیکه رانی شیوه کومه لایه تی و جوگرافیایی

۱- خسرو فرشیدورد ۱۳۶۳ (۱۹۸۴)، درباره ادبیات و نقد ادبی، جلد ۲، تهران، امیر کبیر، ص ۶۱۰.

۲- خسرو فرشیدورد ۱۳۸۰ (۲۰۰۱)، لغت سازی و وضع و ترجمه اصطلاحات علمی و فنی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری، ص ۵۶۴.

جۆراوجۆر تئیده کۆشن، بۆ ئه وهی له و زمانه نزیك ببنه وه و له حاله تی جۆراوجۆردا به کاری بهیتن^(۱).

سه لام ناوخۆش ده لیت: زمانی ستاندارد زمانی ئاخاوتن نییه، چونکه زمانی دایک نییه! زمانیکه له داموده زگای خویندن و فیڕکردن و راگه یاندن و داموده زگای دی ده ولت هه یه، زمانیکه ئه ده بی بالا و ده ستووری ولات و یاساکانی و ده قی ئایینی پی ده نووسریت، ئه م شیوازه ی زمان له قوتابخانه وه ریده گری یان فیڕی ده بی، مرۆف له ریگه ی دایکییه وه ته واو فیڕی نابی، چونکه نووسین سیما و ئه دگاری ئه م جۆره زمانه یه و زمانی دایک زیاتر زمانی ئاخاوتنه نه وه ک نووسین^(۲).

عه لی ئه شرف سادقی ده لیت: ((زمانی ستاندارد به زمانیک ده زانی، که له به رانه ر شیوه زاری ناوچه یی و کۆمه لایه تی باو له یه ک ده ولت هه یه و وه سیله یه کی په یوه ندی کۆمه لایه تی و زانستی و ئه ده بی که سانیکه، که ره نگه له شویتی تر به شیوه زاری ناوچه یی تایبه تی خۆیان قسه بکه ن. ئه و زمانه هه میشه هه ر ئه و زمانه ی خوینده وارانه و زۆربه ی جار له گه ل زمانی نووسین یه ک شته و، هه ر ئه و زمانه یه که له را دیو و ته له فزیۆن و پرۆژنامه به کارده هیتریت و بۆ فیڕبوونی که سانی بیانی سوودی لی وه رده گیریت. واته زمانی

۱- یحیی مدرسسی ۱۳۶۸ (۱۹۸۹)، در امدی بر جامعه شناسی زبان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ص ۲۳۲ - ۲۳۳.

۲- سه لام ناوخۆش و نهریمان خوشناو (۲۰۱۰) ستانده ربوونی زمانی کوردی... ل ۹۳ - ۹۴.

ستاندارد، زمانیکې جیگیره و خاوهنی چهند بنهچه و بنهمایه که و ریزمانی تاییهتی خوږهتی، که له لایهن به کارهیتهرانی دهبی گرنګی تاییهتی خوږی پی بدریت))^(۱).

هروهها علی ئه شرف سادقی له شوینیکې تر دا دهلیت: ((شپوهیه که له زمان که له سهرهوهی زارواهکانی ناوچهیی و کومه لایهتی ولاتیکدا جی گرتووه و بووه ته ئامرازی په یوهندی کومه لایهتی، زانستی و ئه دهبی که سانیک، که له وانیه له دوخ و شویتی تاییهتی خوږاندا به زارواه و دیالیکتی خوږان بدوین، ئه م زمانه زمانی خوږندهوارانه و له گه ل زمانی نووسیندا یه که))^(۲).

ترادگیل دهلیت: ((زمانی ستاندارد شپوه زمانیکه، که له رپژنامه و چاپه مهنیه کاندای به کار دیت و له قوتابخانه کاندای پی دهخوین، هروهها زمانیکه خوږندهواران ئاخوتتی پیده کهن و له میدیاکاندا به کار دهیتریت))^(۳).

رہفیق سایبر دهلیت: ((زمانی ستاندارد له ناوهرؤکدا زمانی ئه دهبی یه کگرتووه له فورمیکې سیاسی - یاسایدا، که له سهردهمیکی میژووی ژیانی نه ته و هدا پیکدیت، له پرؤسیسی بهر و پیشچوون و بلاو بوونه و هیدا، بنچینهی هاوبه شی پیکه وه

۱- علی اشرف صادقی ۱۳۷۵ (۱۹۹۶)، زبان معیار- درباره زبان فارسی، زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ص ۲۹.

۲- علی اشرف صادقی ۱۳۶۲ (۱۹۸۳)، زبان معیار، نشر دانش، ص ۱۶.

۳- پیتر ترادگیل ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، در امدی بر زبان و جامعه، ترجمه محمد طباطبایی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، تهران، ص ۲۳.

هه لکردن و هاوئا ههنگی نه ته وهی داده پریژیت و رهوایی ستاندارد بوونی خوی دهسه لمیئت، سه ره نجام به رهو به ستاندارد بوون دهچیت))^(۱).

گارقین دهلیت: ((زمانی ستاندارد شیوهیه کی چه سپاوه له زماندا، که له لایهن به شیکی بهرچاوه له کومه لهیه کی زمانیدا وهکو نمونه په سندکراوه، زمانی ستانداردیش چه ندین تایبه تمهندی هیه، وهکو: نه گۆری هه لسووران و وردبینی و کارامهیی))^(۲).

یۆل دهلیت: ((زمانی ستاندارد شیوهیه که له زمان، که به فهرمی له ولاتیکدا ناسراوه و له رۆژنامه و قوتابخانه و کتیبدا پیی دنووسریت و وانهی پی دهلیته وه))^(۳).

میر جه لاله دین که زازی دهلیت: ((زمانی ستاندارد ئه و زمانه یه که قوتابییان و ده رچوانی قوتابخانه و زانکۆکان چ له نووسین و چ له ئاخوتن به کاری ده بن))^(۴).

ئه حمه د سه میعی دهلیت: ((ئه و شیوه زمانه یه که په یوه سته به هه ریمی نه ته وهی و گشتی ولاتیکه وه و له نیوان هه موو خوینده وارانی ئه و ولاته هاوبه شه))^(۵).

۱- ره فیهق ساییرد (د) (۲۰۰۸)، هه مان سه رچاوه، ل ۲۳.

2- Garvin, (1976) "Some comments on language planning", Georgetown University press, Washington Dc. Pp. 24.

۳- جورج یۆل ۱۳۸۵ (۲۰۰۶)، بررسی زبان (ویراست سوم)، ترجمه ی علی بهرامی، انتشارات رهنما، چاپ اول، ص ۲۷۰.

۴- میر جلال الدین کزازی ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، پرنیان پندار، روزنه، تهران، ص ۲۳۷.

۵- احمد سمیعی ۱۳۷۸ (۱۹۹۹)، نگارش و ویرایش، تهران، ص ۳۲.

رهبهر مهحموود دهلیت: ((زمانی ستاندارد زمانیکه که ریساکانی کۆکراوه تهوه و نووسراوه تهوه و له قوناغهکانی دواتریشدا ئه و ریسا کۆکراو و نووسراوانه له لایهن کۆمه لگه یه کی زمانیه وه وهرگیراوه و به کارکراوه))^(۱).

واته پیوه ربوونی زمان به ستراره تهوه به ریسا به ندبوونی شیوهی به کارهیتانی ئه و زمانه و ریژهی پیوه ربوونی زمان، زیاتر ده به سستیته وه به رادهی گه رانه وهی به کارهیتانه وهی ئه و زمانه بو ریسا دیاریکراوهکانی زمان به مه به سستی چاره سه رکردنی گرفت و کیشه زمانیه کان^(۲). به و واتایه ی زمانی پیوه زمانیکه که له ههنگاوی یه که مدا ریساکانی ته دوین کرابن و له ههنگاوی دووه میشدا ئه و ریسیایانه چه سپابن^(۳).

ئه گهر سه رنج بدهینه ئه و پیناسانه، ده گه یه چه ند دهره ئه نجامیک، که یارمه تیمان ده دات بو پیناسه یه کی تازه ی زمانی ستاندارد^(۴):

۱- زمانی ستاندارد، له بنه چه دا یه کی که له شیوه زمانیهکانی باوی نیو کۆمه لگه.

۲- گۆرانکارییه ک له دروستکردنی ئه و شیوه زمانه پوویداوه.

۱- رهبهر مهحموود زاده (۲۰۱۰)، جووت ستانداردبوون بو زمانی پیوه، دۆخی دۆخی تییه ریینه نه ک مانه وه، ههفته نامه ی فه رهنگ، ژ (۴۳)، ئابی ۲۰۱۰، ل ۱۴.

۲- هه مان سه رچاوه، ل ۱۴.

۳- هه مان سه رچاوه، ل ۱۵.

۴- ناصر قلی سارلی، هه مان سه رچاوه، ص ۴۲.

۳. زۆربەى كۆمه‌لگه‌ى زمانى ئەو زمانه به سه‌رچاوه داده‌نن و په‌سندى ده‌كهن.

۴. زۆربەى كۆمه‌لگه‌ى زمانى ئەو زمانه له هه‌ندى كات و سات و شویندا به‌كارى دینن.

به‌شيوه‌یه‌كى تریش ده‌توانین پیناسه‌ى زمانى ستاندارد بکه‌ین:۔
زمانى ستاندارد یه‌كیكه له شیوه‌كانى زمانى باو له كۆمه‌لگه‌ى زمانیدا، كه به گۆرانكاریه‌ك له شیوه و چۆنیه‌تى دروستکردنى، و رۆل و به‌كاره‌ینانى دروست بووه، و له‌لایه‌ن زۆربەى خه‌لكى كۆمه‌لگه‌ى زمانى به سه‌رچاوه‌ى زمانى داده‌نریت و له نووسین و گوتندا به‌كاردیت.

به‌لام له ر‌وانگه‌ى گونجانده‌وه، زمانى ستاندارد زمانیه‌كه كه كه‌مترین جۆراوجۆرى له ر‌وخساریدا و زۆرت‌ترین جۆراوجۆرى له‌ر‌ۆلیدا هه‌یه، واتا زۆرت‌ترین په‌یوه‌ندى دروست بکات و بتوانییت له جیگه‌ى شیوه‌كانى تری زمان به‌كاربییت.

له هه‌ندى وڵاتدا سیاسه‌تى زمانى ئەوان له‌سه‌ر بنه‌مای زیادبوون و بلا‌وبوونه‌وه‌ى زمانیه‌، ر‌ه‌نگه دوو زمان یان چه‌ند زمانیک له‌گه‌ل یه‌كتر ببنه ر‌ه‌سمى، بۆ نموونه له كه‌نه‌دا زمانى ئینگلیزى و فه‌رهنسى هه‌ردووک به‌یه‌كه‌وه ر‌ه‌سمین و هه‌ردوو زمانه‌كه له‌سه‌رتاسه‌رى وڵات به‌كاردین. له هه‌مان کاتیشدا ر‌ه‌نگه زمانیک ته‌نها له ناوچه‌یه‌كى تایبه‌ت ر‌ه‌سمى بییت، بۆ نموونه زمانى (ر‌ۆمانشى) ته‌نیا له ویلایه‌تى گیرسۆنى سویدی زمانى ر‌ه‌سمیه^(۱).

۱- ناصر قلى سارلى، هه‌مان سه‌رچاوه، ص ۴۵.

۲.۲: سیفەتی جۆرهکانی زمان

(ستیوارت) و (هایمز) پێشنیازی (هەشت) سیفەت دەکەن بۆ (جۆرهکانی زمان)، کە بەهۆیانەووە زمانەکان لەیەکتەر جیا دەکرێنەووە، کە بەمشێوەیە خوارەووەن^(۱):

۱- ستانداردکردن: بە لای ستیوارتەووە تەنیا تۆمارکردن بەس نییە، بەلکو دەبێت رەزامەندیی کۆمەلگەش لەسەر ئەو زمانە هەبێت هەتا پێی بگوتریت زمانی ستاندارد، بەلای ئەووە پڕۆسەیی ستانداردکردن، سیمایەکە بەسەر ئەوانی تردا دەسەپێنریت، زیاتر لەوہی مۆرکیکی خۆرسک بێت لە خودی زمانەکە، بۆیە پڕۆسەیی ستانداردکردن لە هەموو کاتیکیا دەکریت رووبدات.

۲- زیندووویەتی: ئەمە سیفەتیکی بەهۆیەووە جۆرهکانی زمانی پێی هاویر بکریت، بەتایبەتی زمانی یەکەم و دووەم، ئەم سیفەتە زیاتر لەسەر ئەو بنەمایە، ئایا کۆمەلگەییەکی ئاخوتنی زیندوو قسەکەری زگماکی هەیە، یان نا؟ هەر زمانیک زیندووویەتی خۆی لەدەست دەدات، کاتیک کۆمەلگەیی ئاخوتن قسەکەری نامیت.

۳- میژووویەتی: ئەمە سیفەتیکی بەهۆیەووە دەتوانریت زمان بۆ زمانی یەکەم و دووەم دابەش بکریت، بە تایبەتی لە بارودۆخی زمانی پیجن (Pidgin Language)، کە لە بنەرەتدا بە واتایەک بە زمانی دروستکراو دادەنریت، بەلام دەتوانیت گەشە بستین، هەر کاتی

¹- Ali Mahmood jukil (2004), The process of standardization with reference to Englishand Kurdish languages. P.H.D., University of Salahadin, Erbel, p. 8 – 9.

کۆمه‌لگه‌ی ئاخاوتنی بۆ په‌یدا بوو، به‌ تایبه‌تی بۆ ئه‌وانه‌ی که زمانی یه‌که‌میان نییه‌، به‌ لکو ئه‌رکی زمان لیک تیگه‌پشتن (Lingua Franca) ده‌بینیت.

۴- هاوتوخمیته‌ی: به‌ لای ستیوارته‌وه ئایا ریزمانه‌ بنه‌ره‌تییه‌ که و وشه‌سازیه‌که‌ی زمانه‌که‌ له‌ هه‌مان قوناغه‌کانی پیشتری خۆی هه‌لێتجاوه‌، یان نا، بۆیه‌ش ده‌بینین زۆربه‌ی زمانه‌کانی جیهان خاوه‌نی هاوتوخمیتین، چونکه‌ بنه‌ماکه‌یان قوناغه‌کانی زمانی پیش خۆیان، به‌لام هه‌ندیک له‌ زمان هاوتوخمیته‌تییان نییه‌.

له‌ سالی ۱۹۶۸، هه‌ندیک کیشه‌ و گه‌روگرفت ده‌باره‌ی جو‌راوجۆری زمانه‌کان روویدا، به‌ تایبه‌تی که‌ ده‌توانرا "گوڤه‌ر" و (دیالیکت) لیک جیا بکریته‌وه‌، بۆیه‌ ستیوارت سیفه‌تی (هاوتوخمیته‌ی) به‌لاوه‌ نا و سیفه‌تیکی نوێی به‌ ناوی (ئۆتۆنۆمی) دارشت.

۵- ئۆتۆنۆمی: ئەم سیفه‌ته‌ زیاتر پێوه‌ندی به‌وه‌وه‌یه‌ ئایا ئه‌وانه‌ی زمانه‌که‌ به‌کارده‌هینن پێی رازین، یان نا؟ له‌وه‌ی که‌ زمانیکی جیاوازه‌ و جیاوازی له‌گه‌ل زمان و شیوه‌ ئاخاوتنه‌کانیدا هه‌یه‌، هه‌یچ کیشه‌یه‌ک له‌سه‌ر (ئۆتۆنۆمی) دوو زمان، یان دوو دیالیکت پوونادات، که‌ جیاوازییه‌کی دیار و به‌رچاویان له‌ نیواندا هه‌بیته‌، به‌لام کیشه‌ رووده‌دات، کاتیکی لیکچوونیکی به‌رچاوه‌ له‌نیوان زمانی ستاندارد و دیالیکتی هه‌ریمی، یان کۆمه‌لایه‌تیدا هه‌بیته‌، به‌ تایبه‌تی له‌لایه‌ن ئه‌وانه‌ی ئۆتۆنۆمییان بۆ گوڤه‌ره‌که‌ ده‌وێت.

چه‌ندین کیشه‌ له‌ باره‌ی سیفه‌ته‌کانی ستیوارت روویداوه‌، به‌ تایبه‌تی له‌سه‌ر سیفه‌تی (ئۆتۆنۆمی)، که‌ به‌ لای نیتشه‌وه‌

ستانداردکردنه، واته بوونی توّمارکردن، بههوی نهبوونی رهزنامهندی له لایه نئوانه ی بهکاری دههینن، هر له بهر ئه مه (هایمز) سی سیفه تی نویی زیادکرد و به سیفه تی (میژوویه تی) شدا چۆوه.

له م پیداوونه وهیه دا (هایمز) پشتی به بوچوونه کانی (فیشمان) به ستووه، له وهی که ئایا کومه لگه په یوه سته، یان نا به وهی میژوویه ک بو زمانه که بدوژیتته وه، به بوچوونی ئه و له رابردوودا باو و باپیران ههولیان داوه ئه فسانه بخولقینن، تا بنه چه که و گه شه سهندن و میژووی زمانه ستانداره که دیاری بکن.

۶- **تیکه لی:** ئه م زاراوهیه ئه وه دهگریته وه که ئایا زمانه که له بنه رته دا یه که و رۆنانی خوازراوی وای تیدایه، یان نا، که له دهره وهی سه رچاوه کانی خووی بیته، به مانای ئه وهی ئایا زمانه که وشه و زاراوه و رۆنانی بیگانه ی تیکه ل بووه، یان نا، به لام له راستیدا هیچ زمانیک نییه، که به ته وای په تی بیته، چونکه زۆربه ی زمانه کان له گه شه سهندندا که م، یان زۆر ئاره زوومه ندی خواستنی یه که و زاراوه دهبین، که له زمانه کانی تر دهیخوازن.

۷- **که مبوونه وه و له نیوچوون:** ئه م سیفه ته ئه مه دهگریته وه، ئایا زمانه که که مترین توخمه کانی دهنگسازی و رۆنانه پیوه ندیداره کان و که مترین وشه و زاراوه به کارده هینیت، یان له وهی که په یوه سته به شیوه ی ئاخاوتنی زمانه که، واته دهنگه کان و رۆنانه کان تووشی سوانه وه و که مبوونه وه بوونه، یان نا، ههروه ها وشه و زاراوه کانی که مبوونه ته وه له وهی زمانه که له بنه رته دا ههیه تی.

۸. دیفاکتوی نمونه‌کان: ئەم سیفەتە ئەو دەگریتەو، که نموونه به کارهاتووەکان له زمانه که هەرچه‌نده تۆماریش نه‌کرابن، به‌لام کۆمه‌لگه‌ی ئاخاوتن پێی رازین.

ئەم سیفەتانه‌ی سەر‌ه‌وه که به سیفەتی نموونه‌ی داده‌نرین، بۆ ئەوه‌ی رۆنانه‌کانی زمان و شیوه‌کانی ناوه‌وه لیک هاویر بکه‌ن، به‌لام پێوه‌ره کۆزمانه‌وانییه‌کان کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ئه‌رکه‌کان و پێوه‌ره‌کانی کۆمه‌لایه‌تیدا هه‌یه.

۳.۳: لایه‌نه‌کانی ستانداردکردن

له‌به‌ر نه‌بوونی پیناسه‌یه‌کی ر‌وون و دیاری ستاندارد، ئەوا پێش‌نیازی ئەوه ده‌کری که تیگه‌یشتن له ستانداردکردن به‌م تێبینیانه‌ی خواره‌وه ر‌ا‌قه بکری و شیبکریته‌وه^(۱).

۱- بوونی یاسا ر‌یکخراو و پۆلینکراوه‌کانی زمانیک مه‌رجیکی پێویسته، به‌لام مه‌رجیکی قایلکه‌ر نییه، بۆ ئەوه‌ی به‌ زمانیک بلین ستاندارد، ئەوا دوو مه‌رج پێویستن: به‌کاره‌یتان و په‌سندکردن^(۲).

۲- به‌رزبوونه‌وه‌ی پله‌ی دیالیکتیک بۆ زمان به‌شیوه‌یه‌کی گشتگیر په‌یوه‌سته به‌ به‌ره‌وپێشچوونی نووسین و سه‌ره‌له‌دانی ئامانجی

1- Ali Mahmood Jukil, p. 6 – 7.

2- Bell, R. (1976), Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems, London, Bats ford, p. 148.

نه ته وهی، پرۆسه که ههلبژاردن و ریکخستن و پۆلینکردنی رپسا زمانه وانیهه کان له خو دهگری^(۱).

۳. پرۆسهی ستانداردکردن بریتیه له وهی، که زمانه کان ئه نجامی دهستیوهردانی راسته وخۆ و دهسه نقهستن له لایه ن کۆمه لگه وه، ئه م دهستیوهردانه که پیی دهوتری (ستانداردکردن)، زمانیکی ستاندارد به رهه م دینی، که له پیشدا ته نها دیالیکتیک بوون^(۲).

۴. ستانداردکردن خودی خو ی چهند ئه رکیک ئه نجام ده دات، قسه که ره کانی زمانیکی دیاریکراو له ناو کۆمه لگه یه کی گه وره تر یه که دخت، له هه مان کاتدا جیا بوونه وهی کۆمه لگه یه کی لیده که ویته وه، ئه ویش له ئه نجامی یه کگرتنی کۆمه لگه کانی تره وه ده بیئ^(۳).

۵. پرۆسهی ستانداردکردن هیانه کایه ی شتیک نییه له دژی دیالیکتیکی دیاریکراوه وه، به لکو شیوه یه کی ئاخاوتنه و وه ک پینگه یه کی هاوبه ش ره فتار ده کات و هه موو توخمه هاوبه شه کانی گشت دیالیکته کان له خو دهگری و توخمی تایبه ت به دیالیکتیک به لاوه ده نی^(۴).

۶. ستانداردکردن په یوه ندیه کی تایبه ته که کۆمه لگه و زمان به یه که وه ده به سیتته وه، ده کری شیوه زاریک به زمانیکی ستاندارد

1- Haugen, Ener. (1972), Great Britain, Hazell watson viney Ltd, p. 97.

2- Hudson (1980), p. 32.

3- Wardhavgh (1986), p. 31.

4- Janson, T. and Joseph Tsonope (1991), Birth of a National Language, England, Athenaeum Press, p. 106.

له قه له م بدری، کاتیگ له توانایدا بیټ وهک هوکاریکی گه یاندنی هاوبه ش له کومه لگه دا خزمهت بکات. ئەمەش بهو ریگایه ئەنجام دهری کاتیگ ئەم شیوه زاره به راگه یاندنی جه ماوه ریدا گوزهر دهکات و له سیستمی ره سمی پهروه ده بییه وه کاری پیبکری^(۱).

۷. ستاندارد کردن ئەو پرۆسه یه یه که تیایدا ههر زمانیک یان دیالیکتیکی بازاری، ده کری ستاندارد بکری و به شیوه یه کی فراوان له لایهن قسه که ره کانیه وه په سند بکری، ئەویش به هوی به بهردا کردنی بهرگیکی ره سمی و ریسا نه گوره کانی ده بیټ^(۲).

۳-۴: ئاسته کانی زمانی ستاندارد

کلۆس، پینچ ئاستی بو زمانی ستاندارد داناوه، که ههر پینچ ئاسته که ش، یهک کومه له پیکدین^(۳):

۱. زمانی ستانداردی پوخت: هه موو زانسته نوویه کانی ئاستی زانکو، ده کریت به هاوکاریی زمانی ستاندارد فییری خه لک بکری، ئەم ئاسته به بوچوونی کلۆس، بالاترین ئاستی ستاندارده. ههروهکو ئاشکرایه به لگه ی کراوه یی ئاستی ئەم جوړه زمانی ستاندارده، به کاره یانی له ئاسته بهرز و زانکو ییه کاندایه. بهو پیه کلۆس له پو لیکردنی ئاسته کاندا، بایه خیکی تایبه تی به رۆلی زمانی ستاندارد

¹- Bussmann, H, (1996), Routledge Dicrionary of Language and Linguistics, London and New York, p. 45.

²- Hangen, Ener, (1994), Standardi zation, the Encyclopedia. Of language and Linguistics Vol, Great Britain, p. 40.

۳- ناصر قلی سارلی ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، ل ۹۰ - ۹۱.

وهكو زمانى زانست ده‌دات، كه زمانى ستاندارد زمانى رپه‌سمى ولاته^(۱).

۲. زمانى ستاندارد له گروپ (نه‌ته‌وه) يه‌كى كه‌مدا: به‌ربلاوييه‌كانى زمانىكى ستانداردى ئاوا، سه‌رده‌ميگ گونجاوبوون، به‌لام ئيستا كومه‌له‌ى زمانىي ئه‌و جوړه زمانانه ئه‌وه‌نده بچووكه، كه هه‌رگيز ناتوانريټ قه‌له‌مړه‌وى فره‌وانى شارستانيه‌تى نوئ، به‌هوى ئه‌وانه‌وه بناصريټ. واته ئه‌گه‌رچى له‌م قوناغه‌دا زمانى ستاندارد له‌ميژه هه‌يه، به‌لام وتارى هاوبه‌ش زور كه‌مه و ناتوانئ زوربه‌ى بواره‌كانى ژيان بگريټه‌وه.^(۲)

۳. زمانى ستانداردى لاو: ئه‌و جوړه زمانه ستاندارده به‌هاوكارىي فره‌ه‌نگه‌كانى زمان و كتيب‌ه‌كانى ريزمان و ئامرازه‌كانى له‌و باب‌ه‌ته، تازه نووسراوه و جيگيركراوه. ئه‌م زمانه بو فيركردنى قوناغى سه‌ره‌تايى گونجاوه و به‌كارده‌هينريټ، به‌لام ئيستا بو ئاسته‌كانى زانكو و خويندىنئ بالا، توانا و ليوه‌شاوه‌يى پيوستى نيه، واته به‌كار ناهينريټ.

۴. زمانى به‌ستانداردنه‌بووى خاوه‌ن ئه‌لفوبئ: ئه‌م جوړه زمانه هاتوته بوارى نووسين، به‌لام جارئ نه‌بوته زمانى ستاندارد، زمانىكى وا كتيبگه‌لى ريزمان و فره‌ه‌نگى زمانيشى هه‌يه. ئه‌م جوړه زمانه له ماوه‌يه‌كى كورتدا يان ته‌نانه‌ت له ماوه‌يه‌كى مامناوه‌نديشدا دووره

۱- غازى عه‌لى خورشيد (۲۰۰۶)، پړوژه‌ى ستانداردكردنى زمانى كوردى، گ.

ئه‌كاديمى، ژ (۴)، كورئ زانيارى كوردستان، ل ۲۳۷.

۲- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۲۳۷.

بتوانیت لیوه شاولی و توانای ئه وه پهیدا بکات، که وه کو زمانی ستاندهری پوخت، بیته ئامرازی فیکردنی تهواوی زانسته کانی زانکو.

۵- زمانی پیش نویسی هونه ری: ئه و زمانه یان هه رگیز هیچی پی نه نووسراوه، یان به دهگمن شتی پی نووسراوه، واته زمانیک که هیشتا پرۆسه ی پهره سندننی زمانی ستانداردی به خووه نه دیوه^(۱).

۲-۵: شیوه کانی زمانی ستاندارد

زمانی ستاندارد بو ئه وه ی بتوانی رۆل و ئه رکه کانی خو ی به دروستی و تهواوی ئه نجام بدات، ده بیته شیوه ی تایبته به خووه ی هه بی. خاوه نداریه تی ریکخستنی شیوه و جوړاوجوړه کانی زمانی ستاندارد هه لومه رج و زه مینه ی به کاره ی نانیه تی، هه لومه رج و تایبته مهندی زمانی هه یه و جیاوازییه کانی ئه و جوړه شیوازانه له وه وه سه رچاوه ده گرن، که شیوه کانی بو ستاندارد هه لده بژیردرین، به گشتی بنه ما و ریسیای نووسینیان هه یه و جوړیک گو تاری ده دهنی. له زور کو مه لگه دا، هه ول ده دری زمانی ستاندارد له هه موو شوینیک به کار بیری^(۲)، له به رانبه ردا له هه ندی کو مه لگه ی دیکه دا، به کار به ری ئه و زمانانه به ده سه لاتی تایبته تی به ستوته وه، به و جوړه که م تا زور له زور به ی کو مه لگه کاندای زمانی ستاندارد له چوار شیوه پیکدیت: شیوه ی زانستی یان زمانی زانستی، شیوه ی راگه یانندن

۱- هه مان سه رچاوه، ل ۲۳۷.

۲- ناصر قلی سارلی، ل ۱۳۹.

(رادیو، تله فزیوون، چاپه مهنی غهیره پیشهیی)، شیوهی کارگیری و شیوهی ئهدهبی^(۱).

۱. شیوهی زانستی

زمانی زانستی له زمانی ئاخوتن جیایه و زیاتر پیویستی زوری به زاروه زانستییهکان و زمانهوانییهکانه، وهک ناوهندیکی فیکردن له سیستمی قوتابخانه فهرمییهکان و زانکۆکاندا بهکاردیته، ههر زمانیکیش له ئاستی خویندنی بالادا بهکاربیته، گهشهسهندن و پیشکەوتنی بهخویهوه دهبینیته، بهلام ئهگەر تهنیا له قوناغهکانی سهرهتایی بهکاربیته، ئهوه به زمانیکی پاشکەوتوو دادهنریته و بهرهو پیش ناچیت^(۲).

له بارودۆخی زمانیک که دهبی بۆ بابته و بهرهوپیش بردنی زانست بهکاربیته، له زۆربهی کۆمهلهگههیدا دوو ریگی دژ بهیهک ههن: ههنیک پیمان وایه زمانیک که له زانست بهکاردیته، دهبی یهکیک له زمانه پیشهنگهکان بی، تا بیرمهندان و قوتابیان بتوانن له ریگهی ئهوه زمانه جیهانییهوه به ئاسانی به ئهنجامیک بگهن، که تیکرای فهیلهسوفان بهدهستیان هیناوه^(۳)، بهراورد به راپورتی (رای) (۱۹۶۸) له ولاتانی باکووری ئهوروپا ئهوه ریگا چارهسهره لهوانی دیکه لهپیشتره. بۆنموونه دوای ماوهیهک که زۆریک له بهرههمی بهرچاو

۱- ههمان سهرچاوهی پیشوو، ل ۱۴۰.

۲- عهلی مهحموود جوکل(د) (۲۰۱۱)، چهمکهکانی به ستانداردکردنی زمانی کوردی، گ. رامان، ژ (۱۷۱)، ۲۰۱۱/۸/۵.

۳- ناصر قلی سارلی، ل ۱۴۰.

به زمانه‌کانی هۆله‌ندی و دانیمارکی بلاوکرانه‌وه، ئه‌م‌پۆکه ئه‌گه‌ری که‌متر به‌رچاو ده‌که‌ون که فه‌یله‌سوفانی هۆله‌ندی و دانیمارکی، به‌ره‌می زانستی پله‌یه‌کیان بۆ یه‌که‌مین جار به‌ زمانی زگماکی خۆیان بلاوبکه‌نه‌وه^(۱). ریگاچاره‌یه‌کی دیکه ئه‌وه‌یه که زمانی ولات واپه‌روه‌ده‌ بکریت و به‌ره‌وپیش بیریت، که بتوانی به‌ ناوینشانی زمانی زانست ده‌ور و رۆلی بینی، مه‌به‌ست له‌ شیوه‌ی زانستی زمانی ستاندارد، شیوه‌یه‌که له‌ هه‌مان زمانی نه‌ته‌وه‌یی که له‌ کایه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی زانستیدا به‌کارده‌بریته^(۲).

مه‌به‌ست له‌ زمانی زانست، ئه‌و شیوه‌ به‌کاره‌ینانه‌ی زمانه‌ که له‌ زانستیدا به‌کارده‌هینری، به‌لام لق و پۆی جیا جیا هه‌یه و هه‌ریه‌ک له‌ لقه‌کان په‌یوه‌سته به‌ زاراوه‌ناسی و ریساکانی زمانی تایبه‌تی خۆی^(۳). له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا بۆ زمانه‌وانیش ده‌توانری هه‌ندیک (شیوه‌ی لاوه‌کی) له‌به‌ر چاوبگریته. هه‌ر یه‌کیک له‌و شیوه‌ لاوه‌کیانه ده‌سته‌واژه‌ی تایبه‌ت به‌ خۆیان هه‌یه، هه‌ندیک ده‌سته‌واژه‌ی گشتیش له‌و شیوه‌ لاوه‌کیانه مانای تایبه‌تیان له‌گه‌ل شیوه‌کانی دیکه‌ی زماندا هه‌یه، جیاوازی شیوه‌کان، ته‌نیا به‌ ده‌سته‌واژه‌کان په‌یوه‌ند نییه، به‌لکو هه‌ر

1- Ray, P. S (1968), Language Standardization. Readings in the Sociology of Language. Ed by J. A. fishman, The Hague, Mouton, pp 754 – 765.

۲- ناصر قلی سارلی، ص ۱۴۰ - ۱۴۱.

۳- علی محمد شناسی ۱۳۷۲ (۱۹۹۳)، در جستجوی زبان علم، مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، زیر نظر علی کافی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ص ۱۳ - ۱۴.

رېچکيه کی زانستی کلتووری زمانی تایبه تی خوئی هه یه و شیوازیکی دهرخستنی بابه ت و زانست له وانه دا جیاوازه. هاوئا ههنگی و یه کپارچه یی سه رمه شقی شیوه لاهه کییه کانیش پله ی جوراوجوریان هه یه، به شیوه یه کی گشتی شیوه لاهه کییه کان په یوه ست به زانستی مرویی یه کپارچه یی و هاوئا ههنگی که متریان هه یه و وردبینی دهسته واژه له وانه دا که متره، له کاتیکدا زانستی سروشتی و بنه مای یه کپارچه یی و هاوئا ههنگی زیاتر له خو ده گرن و تاراده یه ک وردبینی واژه و دهسته واژه کانی ئه وانه له زانستی مرویی زیاتره ^(۱).

شیوه ی زانستی یان زمانی زانستی، وردترین به کاربه ری زمانی ستانداره له کومه لگه ی زماندا، بچووکتترین لادان له ستاندارد ده بیته هوئی ره خنه ی فه یله سوفان و پاریزه رانی زمان، نابئی پیمان وابئی که زمانی زانستی ته نیا به کتیب و وتارگه لی زانستی و هه ندیک له کورپی زانستی به ستراره ته، به لکو کتیبه مهنه جییه کان به تایبه ت کتیبی فیروبونی زانست، ده توانری به شیوه ی کومه لی زانست له قه له م بدری ^(۲).

له هه ندیک ولاتاندا ته نانه ت له و ولاتانه ی که له پرووی زانستییه وه پیشکه وتوون و زمانی پیشه نگیان هه یه، ده شی به شه زانستییه تایبه ته کان، یه کیک له زمانه بیگانه کان به ناو نیشانی زمانی زانستی رولی خوئی بگیړی، بو نمونه تا جهنگی جیهانی دووم زور له کتیبه پرؤگرامییه کانی به شی کیمیا له زانکوکانی ولاته یه کگرتووه کانی

۱- ناصر قلی سارلی، ص ۱۴۱.

۲- هه مان سه رچاوه، ل ۱۴۲.

ئەمەریکا بە زمانی ئەلمانی بوون، لە توێژەرانى بەشى كیمیا چاوه‌روان دەکرا توانایی بەره‌وپیش بردنی توێژینه‌وه‌ی زانستی خۆیان بە زمانی ئەلمانی بیټ^(۱). ئەگەر زمانی ستاندارد بتوانی بە باشی بەناونیشانی زمانی زانستی رۆلی خۆی ببینی، پله‌ی پیاوانه‌یی بالای ئەو دەکرێ قبول بکری.

لەرووی ستاندارده‌وه (کلۆس) و تاراده‌یه‌ک (فیرگسۆن) لە دیاریکردنی پله‌ی ستانداردی زمان، توانینی بە ناونیشانی زمانی زانستی مایه‌ی فیربوونی (په‌روه‌رده‌) کردنی زانست و شیوه‌کان تاراده‌ی خوینده‌واری زانکۆیی و خویندنی بالای^(۲).

زمانی زانستی په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی بە پیشکه‌وتنی زانسته‌وه‌هه‌یه. له‌ ولاته‌ پیشکه‌وتوه‌کاندا زانست و ته‌کنه‌لوژیا، تاراده‌یه‌ک رۆلیکی باشیان بۆ پیشکه‌وتنی توانای زمانی زانستی هه‌یه و به‌ده‌ستی ئەوان ده‌سته‌واژه و واژه‌ دروست بوون، که له‌گه‌ل هینانی کالای زانست و ته‌کنه‌لوژیا دا دیته‌ ولاته‌ پیشکه‌وتوه‌کان، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا تا ئیستا له‌زۆر ولادا، زمانی زانست ئینگلیزی و فه‌ره‌نسی بووه، به‌لام چالاکی ریکخراویی به‌رنامه‌ بۆ دارپژراو له‌ ولاتانه‌دا له‌ ئارادایه‌ تا زمانی خۆمالی رۆل ببینی، له‌زۆر ولاتاندا وا لیک ده‌دریته‌وه، که ئەگەر زمانی خۆمالی به‌ناونیشانی زمانی زانست رۆل ببینی، ئەوا ئەو ولاته‌ ولاتیکی دواکه‌وتوو و به‌ پیش نه‌که‌وتوو له‌ قه‌له‌م ده‌دریت، به‌هه‌رحال، پله‌به‌ندی ئاخاوتنی زمان، به‌تایبه‌ت

۱- سه‌رچاوه‌ی پيشوو، ل ۱۴۲.

۲- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۴۳.

پله بهندی دراو توانای به ناو نیشانی زمانی زانست، به وجودی فرگسون پیشنیاری دهکات، به یه کیک له هوکاره کانی زمانی پیشکته وتنی نه ته وهی له قه له م دهرییت^(۱).

۲. شیوهی راگه یاندن

شیوهی راگه یاندنی ستاندارد، زمانی که له رادیو و ته له فزیون و رپورتاژنامه و چاپه مهنی و دواتر له ئینته رنییتدا به کارده برییت، ئەو شیوه ئاخاوتته، به زور به لگه وه له به کارهینه بالاکانی ستاندارد ناژمیردییت، دهر برینی ئەو شیوه زمانه، خه لکی ئاسایین. به هه مان هووه پله بهندی په روه ردهیی و سه رنجدانی به شیوهی زانستی به هیچ شیوه یهک به راورد نا کریت^(۲). ئەو شیوه ستاندارده تاراده یهک له دهسته واژهی ورد و هونه ریی خالییه و وشه و دهر برینی به کارهاتووی تیادیه و له گوتار نزیکتره. له راگه یاندنه کانی ئەمرودا خیرایی له بواری هه وال و زانیاری تازه بو به کارهینه رانیه تی، به هه مان هووه هه له له سه رمه شقی زمانی راگه یاندندا ریگا دهکاته وه، بویه به هه مان هووه راگه یاندنه کان به سه رچاوهی هه له ی زمانی ده زانن.

له راگه یاندندا زمان ده خریتته ئه رکه وه، بو ئه وهی ئامانج و سیاسه تی راگه یاندن جیه جیبکرییت، بویه پیویستی به روئانی تایبه ت

1- Ferguson C. A. (1996), Diglossia, Repr in Sociolinguistic Perspectives. Ed by Thom Heubner. Oxford. Oxford University Press. PP. 267 – 271.

۲- علی اشرف صادقی، زبان معیار، درباره زبان فارسی، ص ۲۹ - ۳۰.

و ههلبژاردنی وشه و زاراوهی کاریگهر دهبیټ، بیگومان زمانه که ش به پپی مه به ست و ههلوئیست دهگورپیت، بگره ههر له دووبارهنه کردنه وه و وشه گورپینی پیکهاته و نهرمه ههوال و ئابووری کردن له وشه و زاراوه و به کارهینانی دهسته واژهی تایبهت.. تاد، ئەمانه هه مووی له خانهی زمانی راگه یاندندا دهبیټ^(۱).

شیوهی راگه یاندن چهند جوریهیه، شیوهی زمانی رادیو و تهله فزیوون، له گهله شیوهی زمانی رپوژنامهکاندا جیاوازه، زور له به کارهینه رهکانی زمانی رادیو و تهله فزیوون گوتاری نووسراون، واته بیژره کان و به رپوه به ران بابه تی جیاواز له رپوی نووسراوه وه بو گویگران دهخویننه وه، به شیک له گوتارهکانی رادیو و تهله فزیوون له راستیدا نووسراون، له و گوتارانه دا پلهی ستاندارد له خوارتره، یان به شیک له گوتارهکانی رادیو و تهله فزیوون وهکو به شی ههوال تارادهیهک له پلهی ستاندارد په سند دهکرین^(۲).

گوتارهکانی رادیو و تهله فزیوون هه ندیک له تایبه تمهندی نووسین و هه ندیکیش له تایبه تمهندی گوتارییان پیوهیه، هه ندی نووسه رانی رادیو و تهله فزیوون جیاوازی بابه تیک که دهینووسن له گهله نووسین و گوتار له بیر دهکن، به هه مان هوه هه ندی جار دهبینری که له به شی ههوالدا رسته گه لیک به ئامرازی ئالوز و دریز وهکو نووسین به کار دهینتری.

۱- عهلی مه محمود جوکل (د) (۲۰۱۱)، ل ۱۲۰.

۲- ناصر قلی سارلی، ل ۱۴۳.

شیوهی زمانی رږژنامه‌کان له‌سره یه‌ک تارپاده‌یه‌ک سرمه‌شقی
 زمانی په‌روهرده نییه و به‌و هویه‌وه له به‌کاره‌ینانه‌کانی ستانداردی
 بالا ناژمیردری. له‌سرووی واژه‌کانه‌وه ئه‌و شیوه زمانه له وردی و
 په‌ورده‌یه‌وه دووره، بنچینه ده‌ستورییه‌کانی ناو ستاندارد که‌م و
 زور له شیوهی زمانی رږژنامه‌دا ده‌بینری، هۆکاری ئه‌وه یه‌ک هه‌لپه‌ی
 رږژنامه‌کانه له نووسیندا و خسته‌پرووی بابه‌ت و زانیاری و
 ئه‌ویتریان راده‌ی نزمی خوینده‌واری و راده‌ی زانیاری نووسه‌رانه^(۱).
 شیوهی راگه‌یاندنی ستاندارد، یان ده‌رخستنی سرمه‌شقه‌کانی
 زمان له که‌م و کورپیه جیاوازه‌کانی چاپ، بینین و بیستن به‌ره‌به‌ره
 هۆگری زیاتر په‌یدا ده‌کات له‌گه‌ل سهره‌ل‌دانی راگه‌یه‌نهری تازه‌دا
 وه‌ک ئه‌نته‌رنیت و سهرنجدان به‌ زمانی میدیایی و گرنگیدان به
 نزیکبونه‌وه لئی ده‌گاته ئاستیکی بالاتری ستاندارد و گرنگی به‌ده‌ست
 ده‌هینی^(۲).

۳. شیوهی کارگیری

مه‌به‌ست له شیوهی کارگیری به‌کاربه‌ری زمانی باوه له
 به‌رپوه‌بردنی ده‌وله‌تدا، بابه‌تی یاسا و ریسا دانپیدا‌نراوی دامه‌زراوه
 ده‌وله‌تیه‌کان ده‌توانری به‌ به‌شیک له شیوهی کارگیری له‌قه‌له‌م
 بدری، له به‌شی بابه‌تی یاسایی به‌تایبه‌تی له‌به‌رچاوگرتنی پوون و
 رۆشنی گرنگییه‌کی فراوانی هه‌یه، په‌روهرده‌کردن و سهرنجدانی

۱- سه‌رچاوه‌ی پيشوو، ل ۱۴۴.

۲- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۴۴.

واتای وشه په یوه سته به و شیوه زمانه. له به شیک له و ولاتانه دا روون نه بوونی وشه و دهسته واژه دهیته هوی فره واتایی له بابه تی یاسایدا، که ئەمه ش کیشهی سیاسی و کومه لایه تی فراوان په یدا دهکات. بویه بو خو لادان له و جوړه کیشانه پیویستی به خاوه ندریته تی ستانداردی گرنګ هیه، نامه کارگیږیبه کان به به شیک له شیوه ی کارگیږی ستاندارد حساب ده کریږ.

ئو نامانه تاراده یه ک بنه مای تایبه تییان هیه و به شیوه یه کی ویزه یی دهنه خشینرین، ساده یی و روونی یه کیک له و تایبه تمه ندریانه ی نامه ی ئیدارییه، که کورت و پوخت دهنووسریت^(۱). به خشنامه کان و دستووری کاری دهوله تیش له و به راورده شیوه کارگیږیپیانیه، چاوه پروانی ئه وان له به خشنامه و دستووری کاردا ساده و روون و کورت و پوخت بن، چونکه له و به کاربه ره زمانیانه دا وردینی وشه و بنه مای روون و ساده زور گرنګن^(۲).

۴. شیوه ی ئه ده بی

شیوه ی ئه ده بی ستاندارد، شیعر و په خشان دهگریته وه. زمانی شیعر له گه ل زمانی ستاندارد به و دهربرینه ورده ی، که ئیمه له و نووسینه دا مه به ستمانه جیاوازییه کی زوری له پروانگه ی ره وان بیژیبه وه هیه، دارشتنی سروشتی دانانی رسته له شیعر دا تیکده دات. شیوه رسته سازیه کان دیاره له گه ل شیوه کانی ستاندارد جیاوازن، مانای وشه و رسته له شیوه دا هندی جار شراوه یه،

۱- هه مان سه رچاوه، ل ۱۴۵.

۲- هه مان سه رچاوه، ل ۱۴۵.

رهمزی هونه ریی ئیستا ئه گهر مانای وشه و رسته ی ستاندارد پروون و رهوان بن، له گه ل نووسینی ستاندارد جیاوازه، شیعر بو بهرجه سته بوونی له وینه ی خه یالی و دهربرینه ئه ده بییه کان که لک وهرده گری، به لام بوونی ئه و پیکهاته یه له زمانی ستاندارد به هو ی نه بوونی په یوهندی به خه وش ده ژمیردری^(۱).

سه ره پای ئه و هه موو جیاوازیانه له نیوان زمانی شیعر و زمانی ستاندارد، زوربه ی زمانه وانان به شیوه ی زمانی ئاخوتنی له قه له م دهن، واژه ی به شیک له شیعر له زمانی به شیک له زمانی ستاندارد وهرده گری، شاعیر رهنگه هندی جار توخمی زاره کی یان وشه گه لی کون به کاربینی. که لک وهرگرتن له بنه ماکانی شیوازی کون له شیعر دا ره وایه و به شیوه یه کی گشتی زمانی شیعر هینده جیاوازی له گه ل زمانی ستاندارد هه یه، که ده بی ئه وه یان به شیوه ی زمانی جودا بژمیردریت^(۲).

زمانی شیعریی به سه رچاوه ی زمانی ستاندارد له قه له م دهریت، زور له وشه کان، پیکهاته و دهربرینیان ئیستا له زمانی ستانداردا شاعیران دروستیان کردوو، ئه و سه رمه شقانه به ره به ره له قالبی خو یان هاتوونه ته ناو واژهکانی زمانی ستاندارد، توخمهکانی شیعر تاراده یه ک زمانی ستاندارد له جیگای وشه و ته عبیراتی عاتفی و ههستی هه ندیک شیوه ی رسته سازی شاعیران، پاشان له زمانی ستاندارد ده چنه پال ریسیای واژه و تیکه ل به ده وه له مهندی زمانی

۱- ناصر قلی سارلی، ل ۱۴۶.

۲- هه مان سه رچاوه، ل ۱۴۷.

ستاندارد دهن، ههتا ههنديک بنه‌مای وهکو دهربرینی شاعیران ده‌توانی له پيشکه‌وتنی بنه‌مای زمانی ئاخاوتندا یارمه‌تیده‌رییت^(۱).

ئه‌وه‌ی به‌ناونیشانی شیوه‌ی ئه‌ده‌بی ستاندارد باس ده‌کری، ته‌نیا له په‌خشاندا ده‌بینری، ههنديک نووسراوی ته‌نز ئامیز که تیايدا ریگای گه‌رانه‌وه‌ی ستاندارد نیبه و له‌ویدا سه‌ره‌رای له‌به‌رچاوگرتنی روون و ره‌وانی ده‌سته‌واژه‌کانی ستاندارد، که‌لک وه‌رگیراوه، له‌زۆربه‌ی چیرۆکه‌کاندا که‌سایه‌تی جیاواز بوونیان هه‌یه، که هه‌ریه‌که‌یان به یه‌کیک له چینی کۆمه‌لایه‌تی یان به یه‌کیک له ناوچه جوگرافییه‌کان یان یه‌کیک له ده‌ورانی میژوو ده‌به‌سترینه‌وه^(۲).

پیناسه‌ی چیرۆک که نووسه‌ر تیايدا په‌خشانی تاییه‌تی خوی تیايدا ده‌نووسی، ده‌توانی له رپر‌ه‌وی شیوه‌ی ئه‌ده‌بی ستاندارد حساب بکری، لی‌رده‌دا کیشه‌یه‌کی دیکه دیته پیش ریچکه جیاوازه‌کانی په‌خشان، زۆربه‌یان له ریچکه‌ی هاوچه‌رخ‌ی ستاندارد نزیکن، به‌تاییه‌ت له بواری بنه‌مای ده‌ستووری له به‌شی واژه‌وه له ریچکه‌ی جیاوازی ههندي جار لادان له ستاندارد ده‌بینری، به‌هه‌رحال پیده‌چی به‌شیوه‌یه‌کی ورد له بواری ستانداردبوون یان نه‌بوونی کاربه‌ری زمانی ئه‌ده‌بیاتی چیرۆکی هه‌بی^(۳).

ده‌سته‌واژه‌کانی ئه‌ده‌بیاتی چیرۆک نووسی ده‌بی له‌گه‌ل فره‌هنگی گشتی زماندا ریکبخرین و پله و پیوانه‌ی ستانداردی ئه‌و

۱- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۴۷.

۲- سه‌رچاوه‌ی پيشوو، ل ۱۴۷.

۳- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۴۷.

دەست نىشانى دەكات، ئەگەر لادانە رېچكەكانى پەخشان لە ستاندارد لە رادەيهكى ديارىكراو ھەلنەكشى، دەتوانى بە ھەندىك ئالوگۆر ئەوانە لە بابەتى ستانداردى ئەدەبىدا جى بىكرىتەو، بەو شىوئەيه زۆربەى پەخشانەكانى چىرۆك لە راستىدا بەشىوئەيه ئەدەبى ئاخوتن حىساب دەكرى، ئەدەبىياتى چىرۆكنووسى وەرگىردراوئىش يەككە لەو بابەتانەيه كە بەستاندارد ھەژمار دەكرىن، لەو شىوئە چىرۆكانەشدا، بەشى پىناسەى چىرۆك و بەشى وتوئە كەسايەتییەكانىش لە يەكترى جىادەكرىتەو، زمانى ستاندارد رەنگە لە كۆمەلى زمانى جوراوجوردا شىوئەى رېچكەى ترى ھەبى، كە ئىمە لىرەدا باسى ناكەين، شىوئەكانى ئاخوتن و پەيوەندىيان بە يەكترەو و شىواز و رەواج و بەكارھىنانيان پەيوەستە بە ناوەرۆكى ستاندارد و زياتر ھەلدەگرى و لە كۆمەلگەيەكەو بە كۆمەلگەيەكى تر رەنگە جىاوازييت^(۱).

۲-۶: بابەتە تىۆرىيە ديارىكراوكانى ستانداردكردن

۱- بەجىھانىبوونى ئەزمونەكانى رۆژئاوا: يەككە لە پىۆىستىيەكانى تىۆرىكى گشتى برىتییە لە تواناكەى بۆ لىكدانەوئەى بەستانداردكردى زمانە رۆژھەلاتى و رۆژئاوايىەكان. ستانداردكردن، بەو شىوئەيەى كەوا پىناسەكراو، برىتییە لە دياردەيەكى دواى رىپىسانسى ئەوروپاى رۆژئاوا، ھەرەھا بەكارھىنانىيەتى بەشىوئەيەكى فراوانى جىھانى، وەكو سىفەتەكانى ترى گۆرپانە مېژووئىيەكانى رۆژئاوا. پىرۆسەكانى

۱- ھەمان سەرچاوە، ل ۱۴۸.

گه شه کردنی زمان بریتین له^(۱): (أ) به کارهینانی زمانی ئه ده بی له ناو هه موو بواره کانی په یوه ندیکردن، ته نانه ت زمانی خه لکی ره مه کیش (ب) پیکهینانی ریسایه کی یه کگرتووی لیکسیکی و ریزمانی (ج) تیکۆشان بو پکردنه وهی ئه و بو شاییهی که له نیوان شیوازی نووسین و ناره سمیدا هیه (د) تیکه لبوونی شیوازی شیوه زاره کان، پرۆسهی به ستانداردکردن له ولاتانی تازه پیگه یشتوودا (ئاسیا، ئه فریقیا) وهکو هی ولاتانی رۆژئاوای ئه وروپایه، به لام ئه و پرۆسهیه له ولاتانی رۆژئاوادا خیراتر و ئالۆتره.

۲. به مۆدیرنکردنی زمانه وانی و ئابووری - کۆمه لایه تی: لیکۆلینه وه کۆنه کانی به ستانداردکردن هه میشه سه رنجیان داوه ته لایه نی زمانه وانی، له کاتییدا که هۆکاره نازمانه وانیه کان وهکو (بازرگانی، پیشه سازی، شارستانیته ت) زۆر باسیان لیوه کراوه، وهکو دوو لایه نی (زمانه وانی و کۆمه لایه تی) هه رگیز به یه که وه بیران لی نه کراوه ته وه، له پروانگهی تیورییه وه وهکو دوو دیوی یه ک دراون^(۲).

له پرووی میژووویه وه، ئیمه سه یری ستانداردکردن ده که ین وهکو لایه نیکی زمانه وانی یان لایه نیکی گۆرانکاری کۆمه لایه تی، ئابووری، کولتووری، سیاسی، که له چاخه کانی ناوه پراسته وه تاکو سه رده می

¹- Guxmam m. m., Some general regularities in the formation and development of national language, Mouton, pp. 768.

²- Amir Hassan Pour (1992), Nationalism and Language in Kurdistan, 1918 – 1985, P.H.D., Mellen Research University press, San Francisco, p. 33.

مؤدیرنیتته له رۆژئاوادا گوازاو تهوه، ئەو پرۆسه یه ش پێی وتراوه به (ئه وروپی کردن) یان (به رۆژئاوایی کردن)، پاشان پێی وتراوه (به مؤدیرنیتته کردن)، بهرچاوترین گۆرانی سیاسی بریتی بوو له به دیموکراتیزه کردنی سیستهمی سیاسی، و گۆرانی کولتوریش بریتی بوو له گهشه کردنی خویندهواری، هۆکارهکانی راگه یاندن، پهروه رده، به تایبهتی دواي شوڤرشی پیشه سازی. گۆرانی زمانیش بریتی بوو له میکانیزمی نووسین و، زیاد کردنی ناوهندهکانی په یوه ندیکردن به هوی چاپه وه، بیگومان داهینانی چاپی کاغەز له (چین) نه بووه هوی په یدابوونی هۆکارهکانی راگه یاندن له شویتتی خوین، یان له ولاتانی دراوسی^(۱). دهره بهگی کۆمه لگهی ئه وروپی دیار نه ما که بووه هوی که می په یوه ندیکردن، له بهر ئه وه به کارهینانی زمان له هۆکارهکانی راگه یاندن به شیوه یه کی فراوان له نووسین و چاپدا که په یوه ندی به ستاندارد کردنه وه هیه^(۲).

۳. ستاندارد کردن و دروستبوونی نه ته وه: به مؤدیرنبوونی کۆمه لگه کانی رۆژئاوای ئه وروپا بووه هوی گواستنه وه ی که مه نه ته وه کان بۆ نه ته وه ی جیاواز، وه کو (ئینگلیز، فه رهنسی، هۆله ندی، ئەلمانی، هتد.). گه شه کردنی زمانی خه لکی ره مه کی یه ک ناوچه بۆ ناو زمانی نه ته وه یی، نیشانه یه کی بهرچاوی ئه و په ره سه ندنه بوو. په یوه ندی نیوان ستاندارد کردن و پیشکه وتنی نه ته وایه تی له سه ره تای رینیسانس وه هه ره بووه، به یه که وه بوونی

1- Amir Hassan Pour, p. 33 – 34.

2- Amir Hassan Pour, p. 34.

زمانی ستاندارد و دروست بوونی نه ته وه له رۆژه لاتی ئه وروپا (به لقان و ئه سکه نده نافیا) له نیوهی یه که می سه دهی نۆزده یه م شتیکی به لگه نه ویسته، به لایه نی که مه وه چوار بنه مای سه ره کی هه یه، که په یوه ندی نیوان زمان و بنیاتی کۆمه لایه تی ده رده خات^(۱):

أ. زمان لایه نیکی بنه ره تیبه.

ب. بنیادی کۆمه لایه تی بریاری یه کلاسیکه ره وه ده دات.

ج. ئه و دوانه ی پیشوو به یه که وه ن و جیانا کرینه وه.

د. ئه و دوو لایه نه به یه که وه بریاریان له سه ر ده دریت.

ئه و تیۆرانه په یوه ندی نیوان لایه نه زمانه وانی و نازمانه وانیه کانی وه کو (کۆمه لایه تی، ئابووری، ئایین، سیاسی، کولتوری) لیکه داته وه.

۴. به ستاندارد کردن و پشتیوانی زمان: پرۆسه ی ستاندارد کردن

په و به پرووی (هه ره شه، له ناوچوون) ده بیته وه، نه مانی زمانیش دیارده یه که له سه رانه ری جیهاندا به دی ده کریت، هه ندیک زمان به هۆی پرۆسه ی ستاندارد کردن له جیهاندا توشی کۆمه لیک گرفت بوونه ته وه، به تایبه تی به هۆی هه وه لکانی حکومه ت بۆ تیکه لاوبوون و به کاره یان. زمانه ره سمیه کان هه ره شه له زمانه که مه نه ته وایه تیبه کان و زمانه خه لکی ره مه کی ده که ن، ئه وه ش به پشتیوانی ده سه لاتی ده وه لت یان ه یزی بازار، که واته ده رفه ته کانی نه مانی زمان زۆرتن له ده رفه ته کانی ستاندارد کردن.

۵. پیوانه کردن: کلۆس (Kloss) دوو بنه مای بۆ پیوانه ی

گه شه کردنی زمان خستوو ته پروو، که بریتین له پله ی به کاره یانی

²- Ibid, p. 34.

زمانی نووسراو و ماوهی ستانداردکردن. له دواييدا فيرگسون سى بنه ماى بو پيوهرى گه شه کردنى زمان پيشنياز کردوه، که بریتين له: ۱- نووسين (به نووسينکردن)، که به کارهينانيكى ريکوپيکى نووسين له کومه لگه ي ئاخاوتندا له خو ده گريت.

۲- ستانداردکردن، که گه شه کردنى پيوهرىک له خو ده گريت، بو ئه وهى به سهر دياليکته ههرىمى و کومه لايه تيبه کان زال بيت.

۳- به مؤديرنکردن، ئه وهش به هوى پهره پيدانى تيکه لاوبوون له گه ل زمانى ئه و کومه لگه يانهى که مؤديرن و تيکه لاوى بازرگانين. به کارهينانى داتاي زمانه ئه فریقیيه کان زور ئاسانه بو هه ولدان بو تايپولوجيکردنى ستانداردکردن، ئه وهش له سهر بنچينه ي ئه و سى بنه مايه ي سهره وه که سيفه تى سهره کى زمانى ستانداردن، ههریه که له و قوناغانه ي که هوگن باسى کردوون، پيوانه ده کرين و ديارى ده کرين، به هوى گونجانيان بو ئاستى پهره وه ده (سهره تاي، ناوه ندى، کوليج)، هه ردوو قوناغى (پيش ستاندارد و ستاندارد) له پهره پيدانى زماندا ئه وه روونده کريته وه له سهر بنه ماى (کومه لايه تى، زمانه وانى، ئه ده بى) ^(۱).

۷-۳: شيوازه كانى ستانداردکردنى زمان

ستانداردکردن شيوازى جوراوجور و جياوازى هه يه، ههر زمانىک شيواز و جورى ستانداردکردنى تايبه ت به خوى هه يه، له م روانگيه وه ستانداردکردنى ههر زمانىک ديارده يه کى تايبه ته، له گه ل ئه مهش داوا ده رده که ويته جورايه تى ستانداردکردن له سهر بنه ماى

¹- Amir Hassan Pour, p. 34 – 35.

رہوتی ستانداردکردنی ټه و زمانانہی که له پلهیه کی زور بالادان پهسند بکریټ و، پیناسهیه کی سه رهتاییان بو دابنریټ که هاوکاریټ له شیکاری ستانداردکردنی زمانه میلییه نوییهکاندا.

بهجوړیک لیکولینه وه له ستانداردکردنی زمانانی ټه وروپایی له رینیسانسه وه به دواوه، (فیرگسون) ی زمانه وان گه یشتبوه ټه ټه نجامه ی که چند تایبه تمه ندییه کی هاوبه شیان هه یه^(۱).

۱- بنیاتنانی ستاندارد له ناوه راستی شاردا ټه نجامی گفتوگوی چینکی ټه کادیمی بووه.

۲- نووسه ریک یان چند نووسه ریک به ناو نیشانی نمونه ی جیی متمانه ی به کاره یانی زمانی ټه ده بی له حاله تی ستانداردکردندا، له ستانداردکردنه که دا به شداربوون.

۳- زمان له حاله تی ستانداردکردندا، له ژیر ناو نیشانی ئایینی یان نه ته وه یی رولی بینیوه.

۴- زمان له حاله تی ستانداردکردنی زمانیکی تر، که وه کو پیوه ریکی باوه رپیکراوی نووسین و راگه یاندن سه یرده کرا، لایداوه و خو ی جیگه ی گرتووه ته وه.

هه روه ها شوینکه وتوانی (میلرو ی) زمانه وان کومه لیک بوچوونی سه پاندنیان له بابه تی ناوه روکی زمان و دروستی و نادرستی ده خه نه پرو و ده یسه پیئنه سه ر خه لک، که به (ئایدولوژی ستاندارد)

²-Ferguson, C.A. (1988), Language and National Development, Oxford, Oxford University Press, P. 42 – 43.

ناوده بریت، که نمونه‌ی جیاکارین له ناوه‌رۆکی ستاندارد و ستانداردکردن و، به‌مجۆره‌ی خواره‌وه‌یه^(۱) :-

۱- بارودۆخی بالایی زمان، لیکچووی و یه‌کسانیه، هه‌موو که‌سیک ده‌بیت به یه‌کجۆر قسه‌بکه‌ن و بنووسن، ته‌نها یه‌ک جۆر زمان ریگه‌پیدراو و جیی متمانه‌یه، به‌کاره‌یتان و گۆرانکاری ناستاندارد هه‌مووکات تارا‌ده‌یه‌ک نه‌گونجاوه، گۆرانکاری زمانی نه‌گونجاو گرفت دروست ده‌کات و له‌به‌ر ئەم هۆیه ده‌بیت پیشی پیبگرین.

۲- به‌برشتترین و جی متمانه‌ترین و خاوه‌ن بالترین پیگه‌ی جۆری زمان له نووسیندایه، له‌راستیدا ئەو زمانانه‌ی که جۆری نووسینی خویان نییه، له‌راستیدا زمان نین، به‌لکو به‌شیوه‌زار و دیالیکتیکی دیاریکراو هه‌ژمار ده‌کرین، ئەگه‌رچی پیوه‌ری پیگه‌دیار و، له‌گفتاردا بوونی نییه، به‌لام به‌گشتی ئاخاوتن له‌خوار پله‌ی نووسینی ریزمانی هه‌ژمار ده‌کریت، نایابترین شیوه‌ی زمان له‌نووسینی باشتترین نووسه‌ره‌کانی کۆمه‌لگه‌یه، به‌و جۆره‌ی که بایه‌خه سه‌پینراوه‌کان و جوانناسی و فه‌ره‌نگی دیاریانکردوو، به‌رچاوده‌که‌ویت.

۳- شیوه‌ی ستاندارد باشته له‌جۆره‌کانی تری زمان، واتا به‌رجه‌سته‌تر و روونتر و گونجاوتره له‌جۆره‌کانی تری زمان. جۆری ستاندارد به‌گشتی جۆری زمانی ئەو که‌سانه‌یه که زۆرتین ده‌سه‌لات و بالترین پیگه‌یان هه‌یه، جۆره‌کانی تری زمانی به‌لادانیکی بی‌بنه‌ما

¹- Lodge, R. A. (1993), From Dialect to Standard, Routledge, p. 156 – 157.

لە ستاندارد ھەژمار دەکرین، ئەوان کۆششى ناتەواون بۆ دەربەرىن، ئەو جۆرانە کەسانىک بەکارى دەھینن کە لە پلەکانى خوارتردان. بۆیە بە گشتى دەتوانریت ستانداردکردن بۆ دوو جۆرى سەرەكى دابەشبکریت:

۱. ستانداردکردنى بىپلان:

مەبەست لە ستانداردکردن بىپلان ئەو رەوتە مېژوویى و سروشتىيە، کە تيايدا جۆرىک لە زمان لە ژىر کارىگەرى ھەلومەرجى کۆمەلایەتى و سیاسى و ئایىنى و ئابوورى کۆمەلگەى زمانى دەگاتە پىگەى ستاندارد. لەم رەوتەدا وا رىکدەکەویت کە چالاكى رىکخراوہى بۆ بەکارھىنانى ستاندارد لە بەشە جياوازەکانى کۆمەلگە ئەنجام نەدریت، بەلکو ھۆکارى سیاسى و فەرھەنگى وادەکات خواست و رەوايەتى جۆرىک لە زمان گەشەسەندوتر دەکات، بە گرنكى پىدانى نووسەر و ھۆزانقانان و....ھتد، ئەو جۆرە زمانە بە تىپەراندى رەوتىک پلەيەكى بەرچاوا لە ستاندارد بەدەست دەھىنیت^(۱) بۆ نمونە زمانى عەرەبى بەھۆى فاکتەرى ئایىنى و زمانى توركى بەھۆى فاکتەرى سیاسى بەجۆرى ستانداردکردنى بىپلان ھەژمار دەکرین.

زۆرىنەى زمانە ستانداردەکانى جیھان بەمجۆرە ستانداردکردن کراون. دەبیت ئەو لەبەرچاوا بگرین، کە لە ستانداردکردنى پلان بۆ دانەرپىژراودا چالاكى مەبەستدار کە پىشتر بىرى لىکراوہتەو لەوانەيە ئەنجام بدریت، ئەم چالاکیانە بەگشتى ھى سەردەمى ئىستايە و

۱- ناصر قلى سارلى، ھەمان سەرچاوە، ل ۱۶۱.

زۆرتر به ستراوته وه به قوئاغه کانی پیشتیری ستانداردکردنه، له وانه کۆکردنه وه و چه سپاندن، به لام قوئاغی زۆر سهختی ههلبژاردنی پیوه ره باوه رپیگراوه کان به گشتی خوئه ویستانه ئه نجام ده دریت، ئه م ههلبژاردنه ش به هه لومه رچی سیاسی و کومه لایه تیه وه به ستراوته وه^(۱).

۲. ستانداردکردنی به پلان:

شیوازیکی تری ستانداردکردن که هی سه رده می نوییه، ستانداردکردنی به پلان، ئه مجۆره ستانداردکردنه، به جوړیک له پلان ریژی زمان هه ژمارده کریت، که کومه لیک چالاکی مه به ستدار و به پلان ده گریته خو. له مجۆره ستانداردکردنه دا ولاته کان، حکومه ته کان یان دامه زراوه یه ک جوړیکی زمان به زمانی ستاندارد هه لده بژی ریت، به به رنامه بو دارشتنیک ئه و زمانه یان شیوه زاره ده گه یه نیتته پله ی ستاندارد. له مجۆره ستانداردکردنه دا هه ندیک دامه زراوه وه کو کۆری زانیاری و ریکخراوی په یوه نیدار به زمان کاری له سه ر ده که ن، له مجۆره شدا هوکار و برپاره سیاسی و کومه لایه تیه کان کاریگه ری ده خه نه سه ر ستانداردکردنی زمان، به گشتی ئه و دامه زراوانه له سیاسه تی کاری خو یان ئه و هه لومه رچه له بهر چاو ده گرن، له مجۆره ستانداردکردنه دا هه ندیک جار به رژه وه ندی زمان و سیاسی و ئایینی و کومه لایه تی ستاندارد ناچار ده کات برپاری سه رسوره ینه ر بده ن، بو نمونه ههلبژاردنی زمانی عیبری کلاسیک به ناو نیشانی زمانی

۱- ناصری قلی سارلی، ل ۱۶۱ - ۱۶۲.

ستاندارد و بهر زکړنه وهی پلهی ئه و زمانه بؤ جوړیکي زمانی کارا و گونجاو بؤ ژبانی رڼوژانه، سهیر له وه دایه که له کاتی هه لېژاردنی ئه م زمانه هیچ که سیک به عیبری کلاسیک قسهی نه ده کرد و ئه مجوره زمانه ته نها له نووسراوه پیروژه کانی یه هودییه کان بوونی هه بوو^(۱).

پلانی زمانیش یاخود ئه ندازهی زمان، هه ولیکي ورد و سیستماتیکی و له سهر تیور دامه زراوه، بؤ چاره سه رکردنی کیشه کانی په یوه ندیکردنی کومه لگه یه کی (فره زمانی) یاخود (تاکزمانی) یه. ئه و سیاسه ته ی زمان هه ولده دات له ناو هه موو دیالیکته کانی زمانیک (کومه لگه ی تاکزمانی) یان زمانه کانی کومه لگه یه کی فره زمانی، دیالیکتیکی بؤ تاکه کانی نه ته وه یه ک بکاته زمانی ستاندارد یان زمانی فره می ولات، له هه مان کاتیشدا له ناو کومه لگه ی فره نه ته وه ش زمانیک هه لده بژیری، که بیته زمانی فره می ولات^(۲) واته زمانی ستاندارد له ئه نجامی پلاندانانی شاره زایانی نه ته وه یه ک یان ئیتنیکیکی دیاریکراودا په یدا ده بیته^(۳).

هه ر جوړه زمانیک بؤ تیپه رپوون له شیوه زار بؤ زمان و له زمانی ناوچه ییه وه بؤ زمانی ستاندار، ده بیته چند قوناغیک ببریته، زمانناسان قوناغی زور و هه ندیک جار جیاوازیان باسکردووه، بؤ بهر وه پییش چون و فراوانی زمان، هه ندیک له دابه شکردنی

۱- سه رچاوه ی پېشو، ل ۱۶۲.

۲- سه لام ناوخوش و نهریمان خوښناو و ئیدریس عه بدوللا (۲۰۱۰)، کوردؤلوجی، ل ۸۷.

۳- غازی عه لی (۲۰۰۶)، پرژوهی ستانداردکردنی زمانی کوردی، ل ۲۳۵.

قوڼاغه‌کانی ستانداردکردن به قوڼاغی جیاوان، دیدیکی گشتگیریان هه‌یه و هه‌ندیکی تر پروانگه‌یه‌کی به‌ش به‌شکردنیا ن هه‌یه. بویه لی‌ره‌دا هه‌ندی له شیوازه‌کانی ستانداردکردنی پلانداریژراو لای زمانه‌وانان ده‌خه‌ینه‌پوو:

۱. شیوازی هوگن (Hougen)

بایه‌خدارترین بیروکه سه‌بارت به قوڼاغی ستانداردکردن له لایه‌ن (ئینار هوگن)ی نه‌رویجی داریژراوه، بروای ئه‌و له‌و پروانگه‌یه‌وه جیگه‌ی گرنگی پیدانه، که ئه‌و لیکۆلینه‌وه‌ی زوری له‌سه‌ر ستانداردکردنی ولاتانی ئه‌سه‌کنده‌نافیا ئه‌نجام داوه و نمونه‌که‌ی خو‌ی له‌سه‌ر بنه‌مای بینین و لیکۆلینه‌وه‌ی زانستی بنیات ناوه^(۱).

ئینار هوگن له وتاره‌که‌یدا (دیالیکت، زمان، نه‌ته‌وه)، که له‌سالی ۱۹۶۶ بلاوی کرده‌وه، شیوازی ستانداردکردنی زمانی باسکردوو، ئه‌مه‌ش به‌شیوه‌یه‌کی گشتی په‌سندکراوه، دواتر له‌ سالی ۱۹۸۳ به شیوازی پلانی زماندا چووه‌ته‌وه، بی ئه‌وه‌ی هیچ شتیک بدوزیته‌وه که پیویست به‌گۆرینی لایه‌نه‌ بنچینه‌یه‌کانی ئه‌و پلانه‌ بکات^(۲). واته شیوازه‌که‌ی هه‌ر وه‌ک سالی ۱۹۶۶ که دایناوو، وه‌ک خو‌ی ماوه‌ته‌وه و، تا ئیستاشی له‌گه‌لدابی هه‌ر ئه‌کتیقه و کاری پی ده‌کریت.

به‌گۆیره‌ی شیوازه‌که‌ی هوگن، گۆرانی دیالیکتیک بو زمان په‌یوه‌ندییه‌کی نزیک هه‌یه به‌ پرۆسه‌ی ریکخستنی ریساکان و

۱- ناصر قلی سارلی، ل ۲۱۱.

2- Amir Hassan Pour, p. 30.

پېشكەوتنى ناسيۆنالىزم،^(۱) واتە زامانى ستاندارد دواى چەند ھەنگاويكى يەك لەدواى يەك دروست دەيىت.^(۲) بەجۆرىك (ھۆگن) بۆ ستانداركردنى زمان چوار ھەنگاوى يەك لەدواى يەكى داناۋە:.

۱. قۇناغى ھەلبژاردنى پېۋەر

۲. قۇناغى كۆكردنەۋە و بەياسايى كىردنى.

۳. قۇناغى گەشەپيدانى رۆل و كاركردنەكانى

۴. پەسەند كىردنى لەلايەن كۆمەلگەۋە^(۳)

بە برۋاى (ئىنار ھۆگن) دوو قۇناغى يەكەم، بەگشتى پەيوەندىدارە بە شىۋەى زمان و دوو قۇناغى دووھم پەيوەندىدارە بە رۆل و كاركردنەكانى. قۇناغى يەكەم و چوارەم پەيوەندىدارە بە كۆمەلگەۋە و دوو قۇناغى دووھم و سىيەم پەيوەندىدارە بەخودى زمانەۋە^(۴).

۲- شىۋازى راي (Ray)

بە برۋاى (راى) چالاكى ستانداردكردن لە دوو قۇناغ پېكھاتوۋە^(۵):
 ۱. لە قۇناغى يەكەمدا نمونەيەك بۆ لاسايىكردنەۋە دروست دەكرىت.

1- Ali Mahmood jukil, p. 12.

۲- غازى عەلى، ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۳۵.

3- Haugen, E. (1966), Dialect, Language, Nation, American Anthropologist, Vol. 68, No. 6, p. 933.

4- Haugen, E. (1966), Dialect, p. 933.

۵- ناصرى قلى سارلى، ل ۶۲.

۲. له قوڼاغی دووهدما ئه و نمونہ یه له بهرانبه ر نمونہ رکا به ره کاند ا په ره ی پیده دریت و بلاوده کریته وه .
 مه به ست له دروستکردنی نمونہ یه ک بو لاساییکردنه وه کومه له پیوه ریکی زمانه وانیه، که ده توانیت حه زی به کارهیتان لای خوینهر و بیسه ر دروست بکات، نمونہ ی مه به ست خو ی دوو شیوه ی گوتن و نووسینی هه یه، سه باره ت به نمونہ کانی گوتن خه لکی به هو ی خو پیوه گرتن و له به رده ست بوونیان به کاری ده هیتن، سه باره ت به نمونہ کانی نووسین، بوونی ئه ده بیاتیک پیویسته ^(۱).

۳. شیوازی رپویرت هال (Hall)

رپویرت هال سی قوڼاغی بو ستانداردکردن داناوه ^(۲):

۱. هه لبراردنی جوړیک زمان که له وانی تر په سه ندتر بزانیته .
۲. دیاریکردنی سنوری چالاکی مرؤف، که ئه وجوره زمانه ی ئه وان به کاری بهیتن .
۳. ناساندنی ئه و جوړه زمانه له لایه ن خه لکه وه به ناوینشانی زمانی ستانداردی نوی .

قوڼاغه کانی (هال) زیاتر په یوه ندی به لایه نی کومه لایه تییه وه هه یه و (هال) گرنگی نه داوه به ره وتی ئه نجامه کانی گورانکاریه په یوه ندیداره کانی ستانداردکردن، که هه لبراردنی ستاندارد و

¹ - Ray, P. S. (1986), Language Standardization, Mouton, P. 759.

² - R. A. Hall (1972), pidgins and creoles as Standard Languages, Britain, p. 144.

پەسندکردنى لەلايەن خەلگەو ە رەوت و بەدەستەتووەيەكى تەواو كۆمەلايەتییە، بەكاربردنى ستاندارد لە سنورى چالاكى مرۆفانەدا لەگەل ئەویدا كە بە جۆرىك لە گۆرانكارى زمانەوانى ەژمار دەكریت، بەروونى ديارە كە كارىكى كۆمەلايەتییە^(۱).

۴. شىۋازى ەدسن (Hudson)

ەدسن بە ەمان شىۋەى ەۆگن، چوار قۇناغى بۆ ستانداردکردنى زمان ديارىکردووە، كە پىيى وايە ەەر زمانىك بۆ ئەوەى بگاتە ئاستى ستانداردبوون، دەبى چوار قۇناغ تىپەر بكات، كە بەمشىۋەيە:.

قۇناغى يەكەم: ئەو شىۋە زمانەى كە ەلەدەبژىردىت و دەبىتە ستاندارد بەھوى كۆمەلى ەۆكار كە زۆرتەر سىياسىي و كۆمەلايەتىن.

قۇناغى دووەم: لەم قۇناغەدا گەلالەدارپژانى زمانەكە بە كۆكردنەوەى وشە، نووسىنى رىزمان، رىنووس و فۆنەتىكى ئەو شىۋە زمانە، سەقامگىرى دەكەن.

قۇناغى سىيەم: لەم قۇناغەدا زمانەكە دەبىتە زمانى فەرمانگە و قوتابخانە و دامودەزگای ياسايى و رۆشنىبرى، واتە لەم قۇناغەدا زمان لە بوارى پىكەتە و شىۋاز و وشەو بەرەو دەولەمەندبوونەوەى زۆرتەر دەچىت و پەرەدەستىنىت.

قۇناغى چوارەم: لەم قۇناغەدا، قۇناغى پەسندکردنى ئەم شىۋە زمانەيە لەلايەن خەلگەو، شىۋە زمانىك ئەگەر لەلايەن زۆرىنەى

جەماوەرەوہ وەکو پېوەر پەسند نەکریت، ئەوا ناتوانیت بېیتە زمانی ستاندارد^(۱).

۵. شیوازی میلرۆی (Milroy)

میلرۆی دوو قۇناغ بۇ قۇناغەکانی ئینار ھۆگن زیادکردوہ، بە برۆای ئەو ستانداردکردن ئەو قۇناغانە دەبریت^(۲):

- ۱- ھەلبژاردنی جوړیک بۇ ستاندارد.
- ۲- پەسندکردنی جوړی ھەلبژیردراو لەلایەن خەلکەوہ.
- ۳- گەشەپیدانی و بلاوکردنەوہی جوگرافیانە و کۆمەلایەتیانەى جوړەکە.

۴- کۆکردنەوہ (بەیاسایى کردن) و جیگیرکردنی ستاندارد.

۵- پاریزگاری و چاککردنەوہی ستاندارد.

۶- گەشەپیدانی رۆل و کارکردنی ستاندارد.

ھاوبیرانی میلرۆی بەشیک لە چالاکییەکانی پەسندکردنی ستاندارد و فراوانکردنی رۆل و کارکردنی بە بەشیکى جیاوازیان لەقەلەمداوہ، بەلام گرنترین خالی دابەشکردنەکەى ئەوان، ئاماژەکردنە بە قۇناغى پاریزگاری و نوێکردنەوہى ستاندارد، کە (ئینار ھۆگن) ئاماژەى پینەدابوو، چونکە ستانداردکردنی زمان رەوتیکى ئەنجامگیری میژوووییە، کە هیچ کات تەواو نابیت، ھەر کە ھەلبژاردنی پېوەرەکانی

¹- Hudson, R. A. (1980), Sociolinguistics, Cambridge University press, Cambridge, p, 34.

²- Milroy, J. and Milroy (1985), Authority in Language, London, p. 27.

ستاندارد و په‌سندکردنی له‌لایه‌ن خه‌لکه‌وه ده‌ست پی‌ده‌کات، ئیتر بؤ پاراستنی ستاندارد له پی‌گه‌ی بالای خوی کیشمه‌کیشمیکی به‌رده‌وام ده‌ست پی‌ده‌کات، له‌هر کؤمه‌لگه‌یه‌کی زمانه‌وانی، فشار و هیژیک بوونی هه‌یه که هه‌ول بؤ پاراستنی ستاندارد ده‌دات، له‌به‌رانبه‌ردا هیژیکي دژی بوونی هه‌یه، که ریگری ده‌کات له سه‌پانی ستاندارد به‌سه‌ر زمانی کؤمه‌لگه‌دا^(۱).

۶- شیوازی بارچ (Bartsch)

بارچ له‌و باوه‌ره‌دایه که ستانداردکردنی زمان به‌دوو شیوه ده‌سته‌به‌ر ده‌بیټ، که به‌مشیوه‌یه:.

قوناغی یه‌که‌م: له‌نیو شیوه‌زار و دیالیکته‌کانی زماندا، یه‌کیکیان به‌هوی پالپشت و ژیرخانی فه‌ره‌ه‌نگی، میژوویی، ئەده‌بی و..... وه‌کو پیوه‌ر په‌سند ده‌کریټ، ئەمجوره په‌سندکردنه شیوه‌ی سروشتی ستانداردبوونی زمانه.

قوناغی دوهم: هه‌لبژاردنی شیوه‌زاریک و ستانداردکردنی له‌لایه‌ن داموده‌زگای تاییه‌تی گه‌لاله‌دارپیژی زمان بؤ ماوه‌یه‌کی کورت ده‌بیټ^(۲).

هه‌روه‌ها (بارچ) داکۆکی له‌سه‌ر ئەوه‌ش ده‌کات، که ئەو شیوه زمانه بؤ ئەوه‌ی بیټه‌ زمانی ستاندارد، ده‌بی ئەم تاییه‌تمه‌ندیانه‌ی هه‌بیټ:.

۱- سه‌رچاوه‌ی پی‌شو، ل ۲۷.

۲- Bartsch, Renate (1987), Norms of Language, Longman, London, P. 250.

- ۱- گروویپیکی سیاسی، ئابووری و خویندهوار به کاری بینن.
۲. ئەو شیوه زمانه خاوهنی میژوویپیکی ئەدهیبی و خاوهن نووسهری گهوره بیئت.
۳. له ههریمیکی جوگرافیدا باوی هه بیئت^(۱).

۷- شیوازی گارڤین (Garvin)

شیوازه که ی گارڤین له سهه ر ستانداردکردن، له سهه ر دوو جوړی پیکهاته یی بنیات نراوه^(۲):

۱- سه قامگیری نه رم

به گویره ی بوچوونی گارڤین، زمانی ستاندارد ده بیئت نمونه گونجاوه کانی نه رم و سه قامگیر بی، تاوه کو ئه رکی خو ی به شیوه یه کی ئاسایی جیبه جی بکات و، ریگا به په یوه ندییه نوییه کان بدات و وه لامدانه وه یه ک بیئت بو گورانه کلتورییه کان که له ئاخاوتنی کومه لگه رووده دات، ئەو تاییه تمه ندییه ده کری به ده ست بی، کاتیک زمانه که یاسا و توانای وای هه بیئت که بتوانیت جیگای ئەو یاسایانه بکاته وه که تازه پۆلینکراوه و هاتوونه ته ناو ریسیای زمانه که وه، به تاییه ت کاتیک رووبه رووی هه لومه رچی گورانکاری ده بیته وه، ئەم گورانانه به ههنگاوی خیرا روونادهن، به لکو به تیپه ربوونی کات رووده دات.

1- Bartsch, (1987), p 251.

۲- عه لی مه محمود جوکل (۲۰۱۱)، هه مان سه رچاوه، ل ۱۲۲ - ۱۲۳.

۲- پرووناکییرییه تی:

دهکریټ پرووناکییرییه تی زمانی ستاندارد وا لیکبدریټه وه، که پهیره وکردنی ئامانجیکه کهوا له زمانه که بکات، چر و بههیز بیټ، ئه گهر پیوئستیش بیټ، دهسته واژه و دهربرینه کانی پوخت بن، ئه م گورانکارییه له زماندا به شیوه یه کی سهره کی کار دهکاته سهر پیکهاته ی وشه سازی و لایه نه کانی تری ریژمان.

۸.۳: قوناغه کانی ستانداردکردنی زمان

۱. هه لېژاردنی پيوهریک

هه میسه شیوه زاریک بو ستانداردکردن هه لده بژیردری یان له وانه یه بیته زمانی ناوه ندیکی گرنګ یان بیته تیکه له ی چهند شیوه زاریکی هه مه جور^(۱). هه لېژاردنی پيوهریکیش رهنگه ئه سته م بی، چونکه به شیوه یه کی گشتی ئه مه پشت به هه لویستی ئاخوتنی کومه لگه ده به سستی، ئاخو به سهر ئه م زه حمه تیبه زال دهن له هه لېژاردنی پيوهریک یان ته نانه ت له به رانه ر زه حمه تیبه کی که میش ملکه چ دهن (چوک داده دن).^(۲)

لیره دا پایه ی دیالیکتیک یان شیوه زاریک، چ له لایه نی کومه لایه تی، یان هه ژمونی ئایینی یاخود سیاسی، زور گرنګه له پرۆسه ی هه لېژاردن و دیاریکردنی دیالیکتیک له نیو دیالیکته کانی زمانیک، بیگومان ئه م هه لېژاردنه ره مه کی نابی، به لکو ده بیت که سانی زمانه وان و پسپور له بواری زمانه وه ئه نجامی بدن. هه رچه نده ئه م پرۆسه یه زمانه وانیه، به لام زورجار ده سه لاتی سیاسی رولی خوی ده بینی له سه پاندنی دیالیکتیک به سهر دیالیکته کانی تردا.^(۳)

1- Hudson R. A. (1980), Sociolinguistics. Cambridge University press, 1980, P. 33.

2- Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociolinguistics, Great Britain, p. 31.

۳- سه لام ناوخوش و نهریمان خوشناو، کوردؤلوجی، ل ۸۷ - ۸۸.

خالىكى ترى گىرنگ لىرەدا ئەۋەيە، دەبى تەنھا دىيالىكتىك يان (شىۋەزارىك) و تەنھا (ئەلفويىيەك) ھەلبىژىردى، بۇ ئەۋەي توۋشى دابەشكردن و پارچە پارچە كىردن نەبىت.^(۱) واتە لە توخى ھەلبىژاردندا دىيالىكتىك ھەلدەبىژىردىت بۇ ئەۋەي بىتتە بنچىنە بۇ زمانى ستاندارد.^(۲)

كەۋاتە لىرەدا گەرەكە دىيالىكتىك دەستىشان بىكەين و ھەلبىژىرىن، ئەم ھەلبىژاردنەش پەيۋەستە بە كۆمەلى خاسىتە و تايىبەتمەندى، لەۋانە:..

- ۱- دىيالىكتەكە لە بواری نووسىن و ئاخاوتندا خزمەتكىرايى.
  - ۲- دىيالىكتەكە لە روى فەرھەنگى وشەۋە دەۋلەمەندى.
  - ۳- لەلايەن زۆربەي كۆمەلانى خەلكى كۆمەلگەكەۋە ئاشنايىت.
- پىگەي جۆرە شىۋەزارە ھەلبىژىرداۋەكە گەشەدەكات و شىۋەزارەكانى تر لە روانگەي زمانەۋانىيەۋە بچووك دەبنەۋە، ھەلبىژاردن و جىگىركردنى پىۋەرى زمانەۋانى رەۋىتىكى ئالۆزە، كە پەيۋەندىيەكى راستەۋخۆي بە پىكھاتەي زمان و كۆمەلگەۋە ھەيە و كاتىك ھەموو خەلكى ۋەكو يەك قسە بىكەن، ئەو گىرقتىكى ئەۋتۆ نامىنىتەۋە، ئەگەر ۋانەبىت لەۋانەيە ناچارىن برىارى ئازاردەر دەر بىكەين، ھەلبىژاردنى ھەر زمانىكى رەسەن بە زمانى ستاندارد، بەماناي پىشتىگىرى كىردن لەۋ خەلكە دىت، كە بەۋ زمانە قسەدەكەن، ئەمەش بەھا دەدات بەۋان، لەبەرئەۋەي پىۋەرەكە ھى ئەۋانە، لە

۱- ھەمان سەرچاۋە، ل ۸۸.

۲- غازى عەلى، ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۳۵.

پیشبرکیی به دهستهینیانی دهسهلات ئه و بابه ته وهکو خالیکی به هیژ بۆ ئهوان به کاردیٔ^(۱).

دهبی لیڤه دا باسی خالیکی گرنگ بکهین، ئه ویش ئه وهیه، که پالنه ره سیاسی و ئایینی و مهزهه بییه کان هه ندیک جار ستاندارد سازان ناچار ده کهن، برپاری سهیر ده ربکهن، ته نانه ت له وانه یه زمانیکی له نیوچوو بهینه وه گوڤری، ستاندارد کردنی زمانی عیبری باشترین نمونه یه، کاتیک کوچی به کومه لی یه هودیه کان له کوتایی سه دهی نۆزده یه م و سه ره تای سه دهی بیسته م بۆ فه له ستین دهستی پیکرد، هیچ که سیک به زمانی عیبری کلاسیک قسه ی نه ده کرد، ئه و جوړه زمانه ته نها له کتیبه یه هودیه کان به رچاو ده که وت، پالنه ره ئایینی و سیاسیه کان بوونه هوی ئه وهی ئه نجوومه نیکی زمانه وانی له سالی ۱۸۹۰ دروست بیٔت و به چالاکیه کی به رنامه بۆ دارپژراو زمانی عیبری کلاسیکیان گوڤیه وه بۆ زمانیکی زیندوو، له ئیستادا ئه و زمانه ئاخیه وری ره سه نی هه یه، هه رچه ند له سه ره تای سه دهی بیسته م و ته نانه ت ناوه راستی ئه و سه ده یه هیچ که سیک بروای نه بوو ئه و چالاکیه به رنامه بۆ دارپژراوه بۆ ستاندارد کردن تا ئه و ریژه یه سه رکه وتوو بیٔت^(۲).

۱- ناصر قلی سارلی، ل ۲۲۰.

۲- سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۲۵ - ۲۲۶.

۲. به سیسته مکردنی پیوه ره که

لیره دا به کخستنی ریژمان و فرههنگی نه ته وه و ریئووس هۆکاری گرنګن، بۆ دامه زرانندی دیالیکتی ستاندارد، بیګومان ریژمان و فرههنگ و ریئووسیکی یه کگرتوو، کۆکردنه وه یه کی رۆحی قوتابی و خویننه واری لیده که ویتته وه، به مهش تاکه کانی نه ته وه ههست به یه کیتیبه کی نه ته وه یی به هیژ ده که ن. دروستبوونی ئەو یه کیتیبهش ناوه ندیکی ستراتیژی ده بیته بۆ پاراستنی ئاسایشی زمان^(۱).

بۆ چه سپانندی شیوه زاریک ده بی هه ندی فرههنگ و کتیبی ریژمانی بنووسرین، که وا له ئەندامانی کۆمه لگه بکات رازی بن له سه ر ئەوه ی که چی راسته، ریكخستنی یاسا پیویستی به وه یه که که مترین راده ی جیاوازی له فۆرم و واتادا هه بیته، ئەوهش پیویسته که ئەو ئەندامانه فیری فۆرمه راسته کانی بن و ئەو فۆرمه نادرستانهش له نووسین به کارنه هینن، که رهنگه له شیوه زاری خۆیان هه بوو بیته، بۆیه له وانیه ئەمه یه کیک له هۆکاره کان بیته که ئەکادیمیای نه ته وه ییه کان له کاره کانیاندا رپوبه رپووی کیشه بووبنه وه. ناوه ندی کاری ئەو ئەکادیمیانه زۆر ئەرینی نییه، چونکه هه میشه رپوبه رپووی گۆرانی به رده وام ده بنه وه و ده بی لیکۆلینه وه له سه ر مه سه له زمانه وانیه تازه کان ئەنجام بدن، بۆ خستنه رپووی جیاوازی له نیوان ستانداردکردن و ریكخستنی یاساکان له رپووی بیردۆزییه وه گرنګه، چونکه پۆلینکردن و ریكخستنی ریساکانی زمان له چوارچیوه ی هه لومه رچی ئابووری، کۆمه لایه تی جۆراوجۆره وه ده بیته، هه روه ها

۱- سه لام ناوخۆش و نهریمان خوشناو، هه مان سه رچاوه، ل ۸۸.

جوړ و مهودا و پلهی رېځخستنی رېساکان پشت به وه ده به سستی، که ناخو تا چند له پرووی کومه لایه تیبیه وه ئەم زمانه رېځخراوه به کاردی، هر کاتیک ئەو زمانه له به کارهینان له ناوهندی فیږکردن و ئەدب و خویندنه و هدا فراوان بوو و هر کاتیک وهکو هوکاری مانه وه و پاراستنی د هسلات به کارهات، ئەوا ئەوکات دهکری به زمانیکی ستاندارد له قه له م بدری^(۱).

که واته له م قوناغه دا کوودانان دهگریته وه، که چوینیه تی قالب وهرگرتنی فورمی نووسین له زمانی ستانداردا (رېزمان، وشه و رینووس)، دواي ماوهیه ک زمانی ستاندارد دهییت به فورمیکي ئاسایی نووسین و قسه کردن، هه لبه ته نووسینی ستاندارد دهییت به پاریزراو به به راورد له گه ل قسه کردنی ستاندارد، چونکه قسه کردن زیاتر له نووسین ئالوگوږی به سهردا دیت، گوږانکاری له نووسینی ستانداردا به پیی گوږانکاریه کانی قسه کردن بگوږن^(۲).

به زوری نووسه ری فهرهنگی زاراوهکان له م بابه ته دا هاوړان، که کاری فهرهنگنووسین له سهر چالاکیه کی وه سفکه رانه یه، هرچه ند ئەوان راستوره وان نانوسن، فلان واژه چون دهییت به کاربییت، یان خو مان به دوور بگرین له بهرکارهینانی کام واژه، به هر حال فهرهنگنووسان خو یان له پیگه یه ک دهبیننه وه، که دهییت بریار بدن که کام واژه یه بلاوه یان نا، راسته یان نا، ئاساییه یان نائاساییه، زیاتر فهرهنگه گشتییه کان که بو چند زمانیکی دنیا بلاوکرانه ته وه،

1- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p 33.

۲- غازی عهلی، پرژوهی زمانی ستانداردی کوردی، ل ۲۳۵ - ۲۳۶.

به گشتی یان به تایبه تی ده پرژینه سهر پیوه ره کانی به کاربردنی ستاندارد^(۱).

۳. قوئاعی پهره پیدان و فراوانبوونی له ئه رکدا

ئه و شیوازه ی که به سیسته مکراره، پیویستی به گۆرانیکی زۆر ههیه له به کارهیناندا، پیویسته له بواری زانست، ئه ده بیات، رۆژنامه وانی،..... هتد به کاربهینریت^(۲). پاش ئه وه ی دیالیکتیک له دیالیکته کان هه لبریدرا و بنه ماکانی به ستانده رکردنی بۆ دارپژراو له هه موو لایه که وه به ره و زمانیکی بالا بردرا، که نوینه ری هه موو نه ته وه بیته نه ک ناوچه یه ک، رۆلی حکومه ت ده ست پیده کات له جیبه جیکردنی ئه م پرۆژه نه ته وه یی و نیشتمانییه، ده بیته حکومه ت له داموده زگای خۆی به تایبه تی هه ر سی وه زاره تی په روه رده و خویندنی بالا و رۆشنییری و راگه یاندن خه لک هانبدات ئه و شیوه زمانه به کاربینن و به زمانی خۆیان بزانی^(۳).

که واته لیرده ا ئه و شیوه زاره ی ریسیای بۆ پۆلینکراوه به رزترین ئاست له گۆران له ئه رکی خۆی به ده ست دینی، ئه و فۆرمه ده بی توانای ئه وه ی هه بیته له هه موو ئه و ئه رکانه ی په یوه ستن به حکومه تی ناوه ندی و، نووسین وه کو زمانیکی ره سمی به کاربیته، بۆ نمونه له په رله مان، له کاروباری حکومه ت و به لگه نامه کانی یاسادانان و راپه راندن و به لگه نامه دادوه رییه کان و زانستییه کان و سیستمه

۱- ناصر قلی سارلی، ل ۲۳۳ - ۲۳۴.

2- Amir Hassan pour, p. 30.

3- سه لام ناوخۆش و نهریمان خوشناو، کوردۆلۆجی، ل ۸۹.

جوړاوجوړه په روه رده ييه كان وهكو زمانى فير كردن، واته له ناوهندى فير كردنى سهره تايى و ناوهندى و بالادا، وهكو زمانى فير كردن له ياساى وهزاره تى په روه رده توّمار دهكړى، هه روه ها ئه م زمانه له دستوورى ولايتشدا ده چه سپى و، ده بى شياو بى بو به كار هينانى له شيوه جياوازه كانى ئه دهب وهكو زمانى كه نه وه يى، كه زمانى كيانيكى سياسى و كوّمه لايه تى و كلتورييه له به كار هينانى بو ئه و هه موو ئه ركانه، له وانه يه ئه م فورمه پيوستى به يه كه ي زمانه وانى زياتر هه بى، به تاييه تى وشه ته كنيكيه كان، به لام ئه م پيوسته بو به روه پيشبردنى ئه و نه ريتانه ي كه وا دهكات ئه و فورمه به ده سته اتووه به كار به ينين^(۱).

له م قوناغه دا، زمانى ستاندارد ده بيت هه موو تاييه تمه ندييه بنچينه ييه كانى په يوه نديدار به زمانى بالابه دست به ينيّت، هه روه ك فيرگسون ئامازه ي پيده كات، سى تاييه تمه ندى زمانى بالا ئه مانه ن:

۱- به كار هينانى له داموده زگاكانى حكومه ت، نووسين و بيروكه ي بالا.

۲- بوونى پوويه كى زور بالا.

۳- به كار بردنى له ئه ده بيت و گه نجينه ي ئه ده بيدا^(۲).

وهكو ئامازه مان بوى كرد، كه شيوه زاره هه لېژيږدراوه كه له م قوناغه دا له داموده زگاكانى حكومه ت، دادگاكان، دهقه كانى ياساى،

1- Hudson, R. A. Sociolinguistics, p. 33.

2- Ferguson, C. A. (1996), Diglossia, Oxford, Oxford University Press, p. 326.

به لگه نامه ئیدارییه کان، نامه گوږپینه وه ئیدارییه کان، به کارده هیئریت، له بهر ئه م هویه حکومته کان گرنگی زور به زمانی ستاندارد ددهن و هه ولده دهن بۆ گه شه پیدانی، له دوو پوانگه وه زمان بۆ حکومته کان گرنگه، یه کیکیان له کاره کانی حکومت دووهمیان له پهروده و فیڕکردندا، چینی دسه لاتدار و په یوهندی نیوان حکومت و خه لکی پیویستی به یهک جوړ زمان و شیوه زار هه یه، پهروده و فیڕکردنیش پیویستی به و زمانه هه یه، که به کارده هیئریت^(۱).

یه کیک له به کاره یئانه تازه کانی زمانی ستانداردی تازه دروست بوو ئه وه یه، که بیته زمانی زانسته جیاوازه مروییه کان و بیروکه هزریه ئالۆزه کان (بالاکان)، له هه ندیک له و زمانانه ی که رهوتی ستانداردکردنیان له رابردوویه کی زور دووره وه دهستی پیکردوه، زوربه یان له دهستیکیانه وه نویسینه زانستییه کان و فهلسه فه ده رکه وتووه، به لام ئه و زمانانه ی تازه رهوتی ستانداردکردنیان دهستیپیکردوه، به هوی ئالۆزی زانستی نوی، توانا و شایسته ی ئه و زانسته نین^(۲).

۱- ناصر قلی سارلی، ل ۲۲۷.

۲- هه مان سه رچاوه، ل ۲۲۷ - ۲۲۸.

۴. په سندرډنی له لایه ن کومه لگه وه

دهبې شیوه زاره که وه کو زمانې نه ته وه یې له لایه ن قسه که رانی کومه لگه وه په سند بکړی، هر کاتیک ئه مه روویدا، زمانه ستاندارده که به گه ر دهری، بۇ ئه وه ی بېته هوکاري هیز و یه کگرتن له پیناو دهوله تی نه ته وه یې، وه کو هیمای سهر به خو بوون له ده ست نه ته وه کانی تر و وه کو هیمایه ک بۇ حاله تی جیا بوونه وه و سهر به خو یې بۇ ئه و نه ته وانهی خاوه ن کیانیکی سهر به خو نین، ئه مه ریک ئه و ئه رکه یه که وا له نه ته وه یه ک ده کات زیاتر به ره و پیش بچیت^(۱).

شیوازه که ی هوگن تاراده یه کی زور سوو دبه خشه له دروستکردنی په یوه ندی له نیوان پرؤسه گه وره کانی ستانداردکردن و تیگه یشتن لیان، به لام مه و دایه کی فراوان له مشتومر هله دگرئ سه باره ت به هندی لایه نی ستانداردکردن، بۇ نمونه ئه وه گرنگ نییه که ستانداردکردن ده بې مه سه له که ی گوکردن و نووسینی تیدابی یان که زمانې ستاندارد ده بې وه کو تا که شیوه زاری راست و دروست دهستی پیوه بگیری^(۲).

ئه گه ر وا بریاربیت زمانې ستاندارد زمانیکی زیندووی قسه ی پیبکریت و رول و کارکردنی به باشی ئه نجام بدات، پیویسته زورینه ی تا که کانی کومه لگه په سندی بکه ن و ئه و جوړه زمانه له کومه لگه دا بلاو بکریته وه، بلاو کردنه وه ی زمانې ستاندارد ره وتیکی چهند لایه نییه و سی جوړی جیاوازی هه یه : بلاو کردنه وه ی له شوینی (سنوریکي

1- Wardhaugh, R. An introduction to Sociolinguistics, p. 30.

2- Ali Mahmood Jukil, p. 14.

جوگرافى)، بلاوكردنه وهى رۆل و كاركردى، بلاوكردنه وهى كۆمه لايه تى. مەبهست له بلاوكردنه وهى شوينى فراوانكردى سنورى جوگرافى زمان و ستاندارده و له نيو بردنى سنوره كان و به ربه سته سروشتيه كانه، له حاله تى به ئەجامگه ياندى ئەو جوړه بلاوكردنه وهى، ئاخيوهرانى شيوه زاره جوگرافيه كان له گه ل شيوه زارى خويان زمانى ستاندارد يان له شيوهى زمانىكى بالا به كارى دههينن و له پهيوه ندىيه زمانه وانبيه كانى خويان سووى ليدهبينن، راگه ياندىنه كان به تاييه ت راديو و ته له فزيون و سيسته مى پهروه رده و فيركردن رۆلىكى گرنگيان ههيه له بلاوكردنه وهى ئەو جوړه زمانه ستاندارده^(۱).

۵. قۇناغى پاراستنى ستاندارد

له م قۇناغه دا وا پيوست دهكات هه موو لايه ك زمانه هه لېژي در او هكه بپاريزين، ئەم پاريزگارى ليكردنه ش پيوستى به كات و به رده وامى ههيه، چونكه زمانى ستاندارد به رده وام له لايه ن پيوه ره كانى به ربه ره كانى و هه ره شهى ليده كريت و هه مووكات دهكه ويته بهر شالاوى دزه كرده ناوى و نارېحه ت كردنى شيوه زاره جوړاو جوړه كان. له وان هيه هه ندىك ستاندارد به تپه رينى چهند وه چه يه ك گوړان به سه ر پيوه ره كانيدا بيت و پيگه ي ستانداردى خو ي له دهست بدات و ستانداردىكى تر جيگه ي بگريته وه، له وان هيه خودى زمانى ستاندارديش له دواى ماوه يه ك به هو ي جوړاو جوړى كاركردى

۱- ناصر قلى سارلى، ل ۲۴۱ - ۲۴۲.

دابەشېئىت بۇ چەند شىۋەزارىك، بەمجۆرەش خولى ستانداردكردن بکەۋىتەۋەگەر، بەلام بەھىزترىن پىكھاتەى پاراستنى ستاندارد بەئەگەرى زۆرەۋە سىستەمى پەرۋەردە و فىرکردنە، مامۇستايانى فىرگەكان بەزۆرى ھۆگرىەتتىكى زۆريان بۇ سەپاندنخۋازى و بىرۆكەى نەگۆرانى زمان ھەيە لە سىستەمى فىرکردندا، زمانى نوسىن لە پىشتەرە، زمانى ئاخاوتنى پلان بۇدارپىژراۋ لە پىشتەرە لە بىپلان، پەسندنەکردنى شىۋەزارى ناستاندارد ئايدۆلۆژى ستاندارد پىداگىرى لەسەر دەكرىت^(۱).

نوسەرە گەرەكان و دەۋلەمەندى بەرھەمى ئەدەبى ھۆكارى ترە بۇ پاراستن و بلاۋكردنەۋەى ستاندارد، نوسەرەكان بەۋ بەرھەمە ئەدەبىيە شكوڧارەى كە لەپاش خۇيان بەجىيان ھىشتۋە، رۋويەكى بالآ دەبەخشنە زمانى ستاندارد، لەۋ رۋوۋەۋە وا نىشان دەدرىت ھەر كەسىك بىەۋىت بىيئە كەسىكى پىگەيشتۋ، دەبىت، فىرى بەرھەمە ئەدەبىيەكان و ستاندارد بىيئە، ئەم ھۆكارە بەتايبەت كاتىك كارىگەرە، كە توخمى ئەدەبى رۆل و ئامادەبوونىكى زياتريان لە زمانى ستاندارد ھەبىت^(۲).

۱- ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۴۷.

۲- سەرچاۋەى پىشۋو، ل ۲۴۷.

به شی چوارهم: چند لایه نیکي رژمانی کرمانجی سهروو

۱-۴: نیر و می

له کرمانجی ناوه پراستی زمانی کوردیدا ده میکه نیشانهی تایبه تی ره گزی نیر و می له ناوچوو، ته نیا له یهک حاله تدا ماوه، ئه ویش له دۆخی بانگکردندا، به جوریک له م دۆخه دا نیشانهی تایبه تی هه یه بۆ جیاکردنه وهی نیر و می، به مشیوه یه ی خواره وه:

۱. نیشانهی (ه) بۆ تاکی نیر به کاردییت، وهک:

- کورپه، بخوینه.

ب. نیشانهی (ی) بۆ تاکی می به کاردییت، وهک:

- کچی دانیشه.

ج. نیشانهی (ینه) بۆ کۆی نیر و می به کاردییت، وهک:

- ئه ی کورپینه وهرنه زانکۆ.

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا ئه گهرچی به هۆی کرداری بیستنه وه نیر و می له یه کتر جیا ده کرینه وه، به لام له گه ل ئه وه شدا به هۆی نیشانهی تایبه تییه وه جیاوازی نیر و می ده کریت، ئه م جیاوازی کردنه ش به هۆی نیشانهی ره گه ز و ئامرازی دانه پال و جیناو و ئاوه لئاو و دۆخی بانگکردنه وه ده بییت، ههروهکو له خواره وه پروونی ده که ینه وه:

۱. بههۆی نیشانهی تایبهتی رهگهزهوه:

لیردها نیشانهی (ی) بۆ رهگهزی نییر و نیشانهی (ئ) بۆ رهگهزی می بهکاردیته و دهچیتته سهر ناوهکهوه، بهو واتایهی ناوهکه بههۆی ئەم نیشانهوه دهناسریت، وهکو:

- ئازادی نان خوار.

- نهسرینی نان خوار.

۲. بههۆی ئامرازی دانهپال:

کاتیکی دوو وشه بههۆی ئامرازی دانهپال لیکدهدرین، ئەوه ئامرازهکانی دانهپال بۆ نییر و می و تاک و کو جیاوازییان له نیواندا ههیه، بهمشیهیه:

ا. ئامرازی دانهپالی (ا) بۆ تاکی می بهکاردیته، وهک:

- کچا نهسرینی هات.

ب. ئامرازی دانهپالی (ئ) بۆ تاکی نییر بهکاردیته، وهک:

- کوپی ئازادی زیرهکه.

ج. ئامرازی دانهپالی (ید، یین، یت) بۆ کوئی نییر و می بهکاردیته، وهک:

- چیاپیت کوردستانی بلندن.

۳. بههۆی جیناوی:

ا. جیناوی کهسی سهربهخۆ:

له کهسی سییهمی تاکدا، له کۆمهالی (من - مه) جیاوازی له نیوان

نییر و میدا دهکریت، بهمشیهیه:

وى / جىناوى سەربەخۇيە بۇ كەسى سىيەمى تاكى نىر، وەك:
- وى نان خوار.

وى / جىناوى سەربەخۇيە بۇ كەسى سىيەمى تاكى مى، وەك:
- وى نان خوار.

ب - جىناوى نىشانە:

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا، حەوت جىناوى نىشانەمان
هەيە، كە بۇ تاك، كۆ، نىر، مى، نىزىك، دوور بەكار دەھىترىت،
جىناوھەكانىش بەمشىوھەيە خوارەوھن^(۱):-

ئەقە — بۇ تاكى نىزىك بەكار دىت.

قى — بۇ تاكى نىرى نىزىك بەكار دىت.

قى — بۇ تاكى مى نىزىك بەكار دىت.

وى — بۇ تاكى نىرى دوور بەكار دىت.

وى — بۇ تاكى مى دوور بەكار دىت.

(ئەقان) قان — بۇ كۆى نىر و مى نىزىك بەكار دىت.

(ئەوان) وان — بۇ كۆى نىر و مى دوور بەكار دىت.

ئەقە پىسامى منە.

قى نەگرە^(۲).

۱- لىژنەيەك لە وەزارەتى پەرورەدە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى ھەشتەمى
بەرەتى، چاپى سىيەم، چاپخانەى ئەكاسىيا، ھەولير، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳.

۲- صادق بەاءالدين ئاميدى، رېزمانا كوردى - كرمانجى يا ژورى و ژيرى يا
ھەقەركرى، چاپا يەك، زانكۆى سەلاھەدين، دار الشؤون الثقافىة العامة، ۱۹۸۷،

ئەفە هەقالی منه.

فی نان خارد.

فی نان خارد.

وی چیرۆک نفیسی.

وی چیرۆک نفیسی.

قان گۆڤەندەکا خوش گریدا.

وان رەشبەلەک گریدا.

۴. ئاوەلناوی نیشانه:

له کرمانجی سەرۆوی زمانی کوردیدا فۆرمەکانی ئاوەلناوی نیشانه له گەل ناوی تاک و کۆ و نێر و مێ بەشیۆهێ جیاواز بەکار دین، بەمشیۆهیهێ خوارەوێن:

ئەف.... ه — له گەل ناویک بۆ تاکی نێر و مێی نزیک بەکار دێ.

فی.... ی — له گەل ناویک بۆ تاکی نێری نزیک بەکار دێ.

فی.... ئ — له گەل ناویک بۆ تاکی مێی نزیک بەکار دێ.

وی.... ی — له گەل ناویک بۆ تاکی نێری دوور بەکار دێ.

وی.... ئ — له گەل ناویک بۆ تاکی مێی دوور بەکار دێ.

قان (ئەقان)... ان — له گەل ناویک بۆ تاکی نێر و مێی نزیک بەکار دێ.

وان (ئەوان)... ان — له گەل ناویک بۆ کۆی نێر و مێی دوور بەکار دێ.

. ئەف کتیبە یی مەیه.

. فی خورتی سەری مە بلند کر.

. فی قوتابیێ وانە باش خواند.

. وی رەزقانی رەزی خۆ فرۆت.

- وئ گۆتنئ دلئ مه خوْشكر.
- فان گولان بچينه.
- وان جوتياران زه قيين خو كئلان.

۵. دۆخى بانگکردن:

- له حاله تى بانگکردندا، چهند نيشانه يهك به ناو دهلكييت، به هؤيه وه ره گه زى ناوه كه ديارى دهكريت، نيشانه كانيش بريتين له :
- ا. نيشانه ي (ؤ) بو تاكى نيّر به كارديت، وهك:
  - كورؤ، بخويته داسه ركه ئى.
  - ب. نيشانه ي (ئ) بو تاكى ميّ به كارديت، وهك:
  - خويشكى، چئلى بدؤشه.
  - ج. نيشانه ي (ينه) بو كؤى نيّر و ميّ به كارديت، وهك:
  - كورينه فان كاران نه كه ن.

له گه لّ ئه وه شدا (صادق به هائدين ئاميدى) له كتيبى (ريزمانا كوردى) دا، چهندين حاله تى دياريكراو دهست نيشان دهكات بو جيا كردنه وهى نيّر و ميّ، بوّيه ليّره دا ئاماژه به ههنديكيان دهكه ين: ^(۱)

۱- ئه گه ر دار و درهخت وشك و رهق بيّت، ئه وه نيّره، وهك:

(دارئ گويّزئ)، (دارئ سيّقى)، به لام ئه گه ر داره كه ته ر و سهوز بيّت، ئه وه ميّيه، وهك: (دارا گويّزئ)، (دارا سيّقى).

۱- بېوانه: ۱- صادق بهاءالدين ئاميدى، ريزمانا كوردى، ل ۱۷۶- ۱۷۷. ۲- موكه ره م ره شيد تاله بانى، دهستورى شيكردنه وه له زمانى كورديدا، له بلاوكراوه كانى گوڤارى ئاسوى پهروه رده يى، چاپخانه ي وهزاره تى پهروه رده، هه ولير، ۲۰۰۸، ل ۶۰-۵۸.

- ۲- بواړی ئاوه دانی وهک (خانوو، باله خانه، بازار، شار، قهزا، ناحیه، گوند، کاول، دیوار، بان..) له رهگهزی نیړن، وهک : (خانیه مهزن)، (خانیه ده ئوده)، به لام (گه رهک، کوچه، ئه شکهوت) له رهگهزی مین.
- ۳- هاوارکردن و قیژه کردن مین، وهک (هاوارا دوی گورگی).
- ۴- هه موو ئه ستره کانی ئاسمان، جگه له (تهرمی نویچی)، هه مووی له رهگهزی مین.
- ۵- هه رچی نرمی و دهشتایی هه یه له سهر پووی زهوی جگه له (گه لی)، هه مووی له رهگهزی مین.
- ۶- هه موو ئاوی سهر پووی زهوی (دهریا، زهریا، جوگه و جو بار....) له رهگهزی مین، جگه له (پووبار، چه، ئوقیانوس) له رهگهزی نیړن.
- ۷- هه رچی میوه و به ره هم ی دار و درهخته (جگه له تری) له رهگهزی مین.
- ۸- هه موو چاوگه کانی زمانی کوردی له رهگهزی مین.
- ۹- هه موو ناویکی واتایی له رهگهزی مین.
- ۱۰- ئه ندامه کانی له شی مرؤف (سهر، گوئی، دم، چاو، مل، ددان، زمان، سینگ، گه روو) له رهگهزی نیړن، به لام ئه ندامه کانی (دهست، پی، په نجه، لووت، دل، لیو.....) له رهگهزی مین.
- ۱۱- ئامیره کانی (داس، قهیناخ، خاکه ناس، بیل) له رهگهزی مین، جگه له مانه هه موو ئامیره کانی تر له رهگهزی نیړن.
- ۱۲- هه موو دهشت و دهشتاییک له رهگهزی مین، وهک: (دهشتا بتوینتی)، (دهشتا شه ره زوری).

۱۳— هه موو چیاييک له رهگهزی نيیره، وهک : (چيايي مه تينا)، (چيايي قه ندیلی)، به لام (ته پۆلکه، شاخ، لوتکه....) له رهگهزی ميئن.

۱۴- چهکی شه رکردن و بواری جهنگ (تير، کهوان، موشهک، تانک، فرۆکه.....) له رهگهزی ميئن.

۱۵- خشل و زيړی ئافره تان هه مووی ميئن، جگه له (بازن و گواره) به تاک ده بيته نيئر.

۱۶- جلو به رگی له به رکردن و له پي کردن، وهک (کلاو، کراس، په ستهک، رانک، چۆغهر، بيجامه، کهوا) له رهگهزی نيئن، ئهوانی دیکه وهک (پشتويئن، پيلاو، شال، دهسمال) هه مووی له رهگهزی ميئن.

۱۷- هه موو شتيکی دهواری زهوی له چینی هه وای ئاسمان له گه ل ره شه با و ئاسمان له رهگهزی نيئن، به لام (به فر، باران، ته زره، باهۆز، لافاو، زوقم، شه ونم، شی، ته مومژ، ته پايی) له رهگهزی ميئن.

۱۸- ئاميره کانی بواری نووسين (پينووس، مه ره کهب) له رهگهزی نيئن، به لام (دهفتهر، په رتووک، ته باشير، کتیب....) له رهگهزی ميئن.

۱۹- شتی سه ره کی خویندن (پۆل، ته خته ره شه، ميژ....) له رهگهزی نيئن، به لام ئهوانی دیکه وهک (کورسی، کتیبخانه..) له رهگهزی ميئن.

۲.۴: نامرازی دانه پال

له زمانی کوردیدا، جگه له زاراوه‌ی نامرازی دانه پال، نه‌وه زاراوه‌کانی (خستنه پال، خستنه سهر، ئیزافه) به‌کار دین، که هر هه‌موومان هه‌مان مه‌به‌ست ده‌گه‌یه‌نی.

نامرازی دانه پال، به‌و نامرازانه ده‌وتریت، که دوو وشه ده‌خه‌نه پال یه‌کتریه‌وه، به‌ه‌ویه‌وه گرییه‌ک (فریژیک) دروست ده‌که‌ن، واته ناویک ده‌خاته پال ناویک یان ناویک ده‌خاته پال جیناویک یان ناویک ده‌خاته پال ناوه‌لناویک یان جیناویک ده‌خاته پال ناوه‌لناویک یان دوو ناوه‌لناو ده‌خاته پال یه‌کتری یان.....هتد.

له کرمانجی ناوه‌راستی زمانی کوردیدا (ی) نامرازی دانه پاله و دوو وشه ده‌خاته پال یه‌کتریه‌وه، ئینجا ئەم دوو وشه‌یه تک بن یان کو یان نیر بن یان می ..... و یاساکانی سازکردنیشی به‌مشیه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه:

۱- ناو + ی + ناو

کوړ + ی + ئازاد

- کوړی ئازاد زیره‌که.

۲- ناو + ی + جیناو

کوړ + ی + نه‌و

- کوړی نه‌و هات.

۳- ناو + ی + ناوه‌لناو

کچیک + ی + جوان

- کچیکی جوان رویشت.

۴. جیناو + ی + ئاوه‌لناو

ئیوه + ی + تیکۆشه‌ر

- ئیوه‌ی تیکۆشه‌ر سه‌رده‌که‌ون.

۵. ئاوه‌لناو + ی + ئاوه‌لناو

بالا به‌رز + ی + چاوشین

- من کچیکی بالا به‌رزی چاوشینم بینی.

هه‌روه‌ها هه‌ر له کرمانجی ناوه‌راست هه‌ندی جار له جیگه‌ی (ی)،
ئه‌وه (ه) وه‌کو ئامرازی دانه‌پال به‌کاردی، له‌وکاته‌ی که ئامرازی
ناسراوی له‌سه‌ر ناو لاده‌چی و ده‌چیته‌ سه‌ر ئاوه‌لناو، به‌لام هه‌ر بۆ
ناوه‌که ده‌گه‌ریتته‌وه، وه‌ک:

- کورپه‌ زیره‌که‌که‌هات.

- کچه‌ جوانه‌که‌رۆیشت.

به‌لام له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، ئامرازه‌کانی
دانه‌پال جیاوازی له‌رووی تاک و کۆ و نی‌ر و می‌دا ده‌که‌ن، که
به‌مشیه‌یه‌ی خواره‌وه‌ن:

۱. نیشانه‌ی (ا) بۆ تاکی می به‌کاردی، وه‌ک:

کچ + ا + پزگاری

- کچا پزگاری زیره‌که.

کچ + ا + ته

- کچا ته‌هات.

کچ + ا + قه‌شه‌نگ

- کچا قه‌شه‌نگ رۆیشت.

۲. نیشانه‌ی (ئ) بو تاکی نیر به‌کار دئی، وهک:

کوڤ + ئ + پزگار

- کوڤی پزگاری هات.

کوڤ + ئ + من

- کوڤی من زیره‌که.

کوڤ + ئ + زیره‌ک

- کوڤی زیره‌ک سهرده‌که‌فی.

۳. نیشانه‌کانی (ئد، ئن، ئت) بو کوی نیر و می به‌کار دین، وهک:

کوڤ + ئد + مه

چیا + بیئت + کوردستان

چاڤ + ئن + ته

- کوڤید مه زیره‌کن.

- چیا بیئت کوردستانی بلندن.

- چاڤین ته جوانن.

۳.۴: ناو

بەشىكە لە بەشەكانى ئاخاوتن، ئەو ناوانە دەگرىتەوہ كە بەسەر گياندارىك يان بىگيانىك يان بىرىك يان رووداويك دەنرىت يان دادەبرى، كە دەبىتە ھۆى ديارىكردى.

ناوى كۆ

بەو ناوانە دەوترى كە بۆ كۆمەلە كەسىك ياخود كۆمەلە شتىك بەكاردىن. لە زمانى كوردىدا لە دوو شت يان دوو كەس زياتر بى، دەبىتە كۆ. لە زمانى كوردىدا بە ھۆى نىشانەى تايبەتییەوہ ناويك لە تاكەوہ دەگۆردى بۆ كۆ.

لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردىدا، لەپال ئەوہى كە ناوى تاك بەھۆى نىشانەى (ان) كۆ دەكرىتەوہ، بەلام ھەندى جار تەنيا بە (ا) ناوہكە كۆ دەكرىتەوہ، واتە (ن) تىدەچى و ناھىتە گوتن و نقيسين، وەك:

ژن.....ژنان، ژنا

مرۆف.....مرۆفان، مرۆفا

مامۆستا.....مامۆستايان، مامۆستايا

ناو له پروی په گه زهوه

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیشدا، بهه مان شیوه، بههوی زیادکردنی په یقی (می) و (نیړ) په گه زی ناوه که دیاری ده کریت^(۱)، وهکو:

می	نیړ	ناو
که وا می	که وی نیړ	که و
که را می	که ری نیړ	که ر
پسنگا می	پسنگی نیړ	پسنگ
سیخورا می	سیخوری نیړ	سیخور
هرچا می	هرچی نیړ	هرچ
گورا می	گوری نیړ	گور
فیلا می	فیلی نیړ	فیل
که قرۆشکا می	که قرۆشکی نیړ	که قرۆشک

ههروهها له کرمانجی سهروودا هندی ناو بهرچاو ده که ون، که نه گهرچی له ریزی په گه زی دوولایه ن داده نریت، وهک ناوه کانی (هه قال، سه رکار، دژمن، دۆست، بهرخ، کار، گۆلک، پشیک، کافر... هتد)، که چی له دۆخی دانه پالییدا بههوی نیشانهی مؤرفۆلۆژییه وه ده کرین به نیړ یان می، به جوړیک کاتی نیشانهی

۱- جه لادهت ئالی به درخان، ئه لفا بییا کوردی و بنگه هین گرامه را کورمانجی، فه گوهاستن ژ تیپین لاتینی: مه سعود خالد گولی، چاپخانهی خه بات، دهوک، ۲۰۰۱، ل ۶۶ - ۶۷.

(ی) یان دهچیتته سهر، ئەوه ناوهکه دهبیته ناوی می، بهلام ئەگەر نیشانهی (ی) یان بچیتته سهر، ئەوه ناوهکه دهبیته نیڕ، وهک:ـ

- ئەزی بهرخی چیرینم. (من بهرخی می دهلهوهپرینم).

- ئەزی بهرخی چیرینم. (من بهرخی نیڕ دهلهوهپرینم) ^(۱).

ههروهها له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا وهکو پیشتر وتمان جیاوازی نیڕ و می دهکریت، ئەم جیاوازی کردنەش بههۆی نیشانهی رهگهز و ئامرازی دانهپال و جیناو و ئاوهلناوهوه دهبیته، ههروهکو له خوارهوه پووینی دهکهینهوه:

۱- بههۆی نیشانهی تایبهتی رهگهزهوه:

لیڕه دا نیشانهی (ی) بۆ رهگهزی نیڕ و نیشانهی (ی) بۆ رهگهزی می بهکار دیت و دهچیتته سهر ناوهکهوه، بهو واتایهی ناوهکه بههۆی ئەم نیشانهوه دهناسریت، وهکو:

- ئازادی نان خوار.

- نهسرینی نان خوار.

۲- بههۆی ئامرازی دانهپال:

کاتییک دوو وشه بههۆی ئامرازی دانهپال لیکدهدرین، ئەوه ئامرازهکانی دانهپال بۆ نیڕ و می و تاک و کو جیاوازیان له نیواندا ههیه، بهمشێوهیه:

۱- ئامرازی دانهپالی (ا) بۆ تاکی می بهکار دیت، وهک:

- کچا نهسرینی هات.

۱- ئەوهرحمانی حاجی مارف (د)، ریزمانی کوردی، ناو، ل ۱۸۳.

ب. ئامرازی دانەپالی (ی) بۆ تاکی نیڕ بەکار دیت، وەک:
- کورپی ئازادی زیرەکە.

ج. ئامرازی دانەپالی (ید، ین، یت) بۆ کووی نیڕ و می بەکار دیت،
وەک:

- چیاپیت کوردستانی بلندن.

۳. بەهۆی جیناوی:

۱. جیناوی کەسی سەر بەخۆ:

لە کەسی سییەمی تاکدا، لە کۆمەڵی (من - مە) جیاوازی لە نیوان
نیڕ و میدا دەکریت، بەمشێوەیە:

وی / جیناوی سەر بەخۆیە بۆ کەسی سییەمی تاکی نیڕ، وەک:
- وی نان خوار.

وی / جیناوی سەر بەخۆیە بۆ کەسی سییەمی تاکی می، وەک:
- وی نان خوار.

ب. جیناوی نیشانە:

لە کرمانجی سەر ووی زمانی کوردیدا، ھەوت جیناوی نیشانەمان
ھەیە، کە بۆ تاک، کو، نیڕ، می، نزیک، دوور بەکار دەھێنریت،
جیناوەکانیش بەمشێوەیە خوارە وەن^(۱):-

ئەقە — بۆ تاکی نزیک بەکار دیت.

فی — بۆ تاکی نیڕی نزیک بەکار دیت.

۱- لیژنەیک لە وەزارەتی پەر وەر دە، زمان و ئەدەبی کوردی، پۆلی ھەشتەمی
بنەرەتی، چاپی سییەم، چاپخانە ی ئەکاسیا، ھەولێر، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳.

- قى — بۇ تاكى مېى نزيك به كارديت.
 وى — بۇ تاكى نىرى دوور به كارديت.
 وئ — بۇ تاكى مېى دوور به كارديت.
 (ئەقان) قان — بۇ كۆى نىر و مېى نزيك به كارديت.
 (ئەوان) وان — بۇ كۆى نىر و مېى دوور به كارديت.
 - ئەقە پىساممى منە.
 - قى نەگرە.^(۱)
 - ئەقە هەقالى منە.
 - قى نان خاردا.
 - قى نان خاردا.
 - وى چىرۆك نقىسى.
 - وئ چىرۆك نقىسى.
 - قان گۆقەندەكا خوش گرىدا.
 - وان رەشبهلك گرىدا.

۴. ئاوهلناوى نيشانه:

له كرمانجى سەرووى زمانى كوردیدا فۆرمەكانى ئاوهلناوى نيشانه له گەل ناوى تاك و كو و نىر و مى به شىوهى جياواز به كاردين، به مشىوهى خواره وهن:
 ئەف.... ه — له گەل ناويك بۇ تاكى نىر و مېى نزيك به كاردي.

۱. صادق بهاء الدين ئاميدى، رېزمانا كوردى - كرمانجى يا ژورى و ژيرى يا هەقەركرى، چاپا يەك، زانكۆى سەلاحەدين، دار الشؤون الثقافىة العامة، ۱۹۸۷، ل ۱۳۷ .

- فی.... ی ——— له گه ل ناویک بو تاکی نیړی نزیک به کاردی.
- فی.... ی ——— له گه ل ناویک بو تاکی میی نزیک به کاردی.
- وی..... ی ——— له گه ل ناویک بو تاکی نیړی دوور به کاردی.
- وی.... ی ——— له گه ل ناویک بو تاکی میی دوور به کاردی.
- فان (ئه فان).... ان — له گه ل ناویک بو تاکی نیړ و میی نزیک به کاردی.
- وان (ئه وان).... ان — له گه ل ناویک بو کوی نیړ و میی دوور به کاردی.

- ئه ف کتیبه یی مه یه.
- فی خورتی سه ری مه بلند کر.
- فی قوتابی وانه باش خواند.
- وی ره زفانی ره زی خو فرۆت.
- وی گوتنی دل مه خوشکر.
- فان گولان بچینه.
- وان جوتیاران زه فیین خو کیلان.

۴-۴: جیناو

له زمانى كوردیدا جگه له زاراوهى جیناو، ههندى جار زاراوهكانى (راناو، بوناو، جیناڤ، بهرناو، بهرناڤ، زهمیر.. هتد) بهكار دیت، كه هر هه موویان هه مان مه بهست و واتا دهگه یه نن. جیناو به شیکه له به شهكانى ئاخاوتن، كه له جیی یان جینگى ناوى كه سیک یان شتیک دیت و بهكار دیت، واته ده بیته جیگره وهى ناو.

جیناوى كهسى

واتای كهسى گیاندار دهگریته خو، كه ئه وانیش قسه كه ر و گوینگو نائاماده دهگریته وه، جیناوه كه سییه كانیش دوو جورن:

أ. جیناوى كهسى سه ره خو:

ئه و جیناوانه دهگریته وه، كه له رواله تدا سه ره خو و واتای كهسى گیاندار دهگه یه نن، هه روه ها واتای كه سه كه یان كه سه كان نیشان دهن و په یوه ندىيان به كه سانى ديكه وه پرون ده كه نه وه. له كرمانجى سه روى زمانى كوردیدا دوو كومه له جیناو هه ن، كومه له ی (ئه ز - ئه م) و كومه له ی (من - مه)، به كار هیتانى ئه م دوو كومه له یه به م دوو شیوه یه ی خواره وه یه: -

۱- كومه له ی (ئه ز - ئه م) له گه ل كارى تپه ر و تینه په ر به كار دیت، به مشیوه یه ی خواره وه ^(۱):

۱. ئیبراهیم ره مه زان زاخویی، ریزمانا كوردی، ده زگای سپیریژ بو چاپ و بلاو كرده وه، دهوك، چاپخانه ی خانى، ۲۰۰۸، ل ۷۸.

كۆ	تاك	كەسەكان
ئەم	ئەز	يەكەم
ھوون (ھوین)	تۆ	دووھەم
ئەو (ئەوان)	ئەو	سەيھەم

بۇ كارى تىننەپەر، ئەركى بکەر دەبىنى، وەك:

- ئەز ھاتم.

- ئەز دى ھىم.

لەگەل كارى تىپەپىش دىت، لەم حالەتەشدا ئەركى بکەر يان بەركارى راستەوخۆ دەبىنى:

- ئەز دى دارى چىنم.

بکەر

- ئەز تە دىبىنم.

بکەر

- وان ھون دىتن.

بکەر

- دوژمنى ئەز گرت.

بەركارى راستەوخۆ

- ئەز دكەم.

- تو دكەى.

- ئەو دكەت.

- ئەم دکهین.

- هون دکهن.

- ئەوان دکهن.

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا بۆ جیاکردنهوهی جیناوی (ئەو)ی کەسی سییه می تاک و جیناوی (ئەو)ی کەسی سییه می کۆ، ئەوه بههۆی جیناوه لکاوه کانهوه له نیو رستهدا جیا ده کرینهوه، به مشیوهیهی خوارهوه:

- ئەو دهیت.

- ئەو دهین.

له نموونهی یه کهمدا جیناوی (ئەو) جیناوی سهربهخۆیه بۆ کەسی سییه می تاک، چونکه له گهڵ جیناوی لکاوی (ت)ی کەسی دووه می تاک به کارهاتووه، به لام له نموونهی دووه مدا، (ئەو) جیناوی سهربهخۆیه بۆ کەسی سییه می کۆ، چونکه له گهڵ جیناوی (ن)ی کەسی سییه می کۆ به کارهاتووه^(۱).

۲. کۆمهلهی (من - مه)، ته نیا له گهڵ کاری تیپه ر به کاردی و ئه رکی بکه ر ده بینئ، جیناوه کانی ئەم کۆمهله یه ش به م شیوه یه ی خواره وه ن^(۲) :-

۱- عه بدولسه لام نه جمه دین و سه لوا فه ریق، ریزمانا کوردی بۆ زارۆکان، ده زگای سپیریز، چاپخانه ی حاجی هاشم، هه ولیر، ۲۰۱۰، ل ۶۵.
۲- ئیبراهیم ره مه زان، هه مان سه رچاوه، ل ۷۹ - ۸۰.

کۆ	تاک	کەسەکان
مە	من	یەکەم
وہ	تہ	دووہم
وان	وی - وی	سییہم

- من نفیسی.

- وی / وی نفیسی.

- من گۆت.

- وی گۆت.^(۱)

ب - جیناوی کەسی لکاو:

بەو جیناوانە دەوتریت، کە لە پۆلە تدا سەر بە خۆ نین، بە لکاو بە شیوەیەکی لکاو بە کاریک یان ناویک دەلکین. ئەم جیناوانە لە ئاڤاوتن و نووسیندا شوین و جیگەیی جیناوە کەسییە سەر بە خۆکان دەگرنەو. ئەو جیناوانە بە تەنیا هیچ مەبەستیک نە لە ئاڤاوتن و نە لە نووسیندا بە دەستەو نادن، بە لام کە لکان بە وشەکانی پیش خۆیانەو، ئینجا مەبەست دەپیکن.^(۲)

۱- ساموئیل ئودلی رەیی، زمانی کوردی - دژۆکی هەکاریا - گرامەر - فەرھەنگ، و: رۆژان حازم، دەزگای سپیریژ، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ۲۰۰۷، ل ۴۸.

۲- لیژنە یەک لە وەزارەتی پەرۆردە، زمان و ئەدەبی کوردی، پۆلی دووہمی ناوەندی، چاپخانەی ئارام، بەغدا، ۲۰۰۷، ل ۴۵.

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا ته نیا یهک کومه له جیناوی کهسی لکاو مان ههیه و به شیوهیه کی ناچالاکیش به کاردییت، که به مشیوهیه^(۱):

کۆ	تاک	کهسهکان
ین	م	یهکه م
ن	ی	دووه م
ن	ه، ۆ، ت	سییه م

وهکو:

- من دهستی وی گرت.

- ته جۆت کر.

- مه مۆ من دبه.^(۲)

جیناوی نیشانه

به و جیناوانه دهوترییت که له جیی ناوی کهسیک یان شتیگ بداده نرییت و دهست نیشانی دهکه ن.

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، ههوت جیناوی نیشانه مان ههیه، که بو تاک، کۆ، نییر، می، نزیک، دوور به کارده هیترییت، جیناوهکانیش به مشیوهیه ی خواره وهن^(۱):-

۱- محمد طاهر گوهرزی، ریژمانا کوردی - زاری کرمانجی، چاپخانه ی خهبات، دهۆک، ۱۹۹۹، ل ۷۷ .

۲- رهشید کورد، ریژمانا زمانی کورمانجی، و: ئیسماعیل تاها شاهین، دهزگای سپیریژ، چاپخانه ی خانی، دهۆک، ۲۰۰۸، ل ۷۳ .

- ئەقە — بۇ تاكى نزيك بەكارديت.
- قى — بۇ تاكى نئىرى نزيك بەكارديت.
- قى — بۇ تاكى مئى نزيك بەكارديت.
- وى — بۇ تاكى نئىرى دوور بەكارديت.
- وى — بۇ تاكى مئى دوور بەكارديت.
- (ئەقان) قان — بۇ كۆى نئىر و مئى نزيك بەكارديت.
- (ئەوان) وان — بۇ كۆى نئىر و مئى دوور بەكارديت.
- ئەقە پسمامى منە.
- قى نەگرە. ^(۲)
- ئەقە ھەقالى منە.
- قى نان خاردا.
- قى نان خاردا.
- وى چيرۆك نقيسى.
- وى چيرۆك نقيسى.
- قان گۆقەندەكا خوش گريدا.
- وان رەشبهلەك گريدا.

۱- ليژنەيك له وهزارهتى پەروەردە، زمان و ئەدەبى كوردى، پۆلى ھەشتەمى
بنەرهتى، چاپى سئىيەم، چاپخانەى ئەكاسيا، ھەولير، ۲۰۰۹، ل ۸۲ - ۸۳.

۲- صادق بهاءالدين ئاميدى، ريزمانا كوردى - كرمانجى يا ژورى و ژيرى يا
ھەقەركرى، چاپا يەكى، زانكۆى سەلاھەدين، دار الشؤون الثقافية العامة، ۱۹۸۷،
ل ۱۳۷.

- (یئ) ئی — بۆ تاکی نیڤر به کاردی.
- (یا) ئا — بۆ تاکی می به کاردی.
- (یین) ئین — بۆ کۆی نیڤر و می به کاردین.
- ئەف کتیبه (یئ) ئی منه.
- ئەف کتیبه (یا) ئا منه.
- فان کتیبین (یین) ئین منه.

جیناوی هاوبهش

- بهو جیناوانه دهوتری، که هاوبهشی له نیوان دووکهس یان دوو شت دروست دهکات. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، یهک فۆرم بۆ جیناوی هاوبهش به کار دیت، که ئه ویش (ههف، ه) ^(۲) زۆربهی جاریش ئه م جیناوه له گه ل (ژ، ل) دیت.
- زارۆ ل ههف درن.
- په یام ژ ههف دنقیسین.
- ئه سپ و زین ب ههفرا هاتنه دزین.
- ئانکۆ بچویک و مه زنا ب ههفرا سه ره لدا.

۱- ا. رهشید کورد، پێژمانا زمانی کورمانجی، ل ۷۸. ب - لیژنه یهک له وه زاره تی پهروه رده، زمان و ئه ده بی کوردی، پۆلی یازده هه می ئاماده یی، ل ۳۶ - ۳۷.

۲- رهشید کورد، هه مان سه ره چاوه، ل ۷۶.

جیناوی نهرینی (نه فی)

بهو جیناوانه دهوتریت که نهرینی که سیک یان شتیک رادهگه یهنن. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، کۆمه لئی فۆرم بۆ جیناوی نهرینی به کاردی، که بریتین له: (هیچ، چ، تو، قهت)، وه کو:-
لئ قهت نیچیر راستی وی نه هاتن^(۱).

جیناوی چه ندیتی

بهم جیناوانه دهوتریت که ریژهی که سهکان یا خود شتهکان دیاری دهکات و واتای چه ندیتی و پرسیار ده به خشی. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، شهش فۆرم بۆ جیناوی چه ندیتی به کاردی، که ئەمانه^(۲): (چهند، ههک، هندهک، چقاس، ئەققاس، ئەوقاس.. هتد). وه کو:

- هندهک چون.

- یهک بوو ئەلیف یهک نوقگه کر

چه ند شکلئ دی لئ زیده کر

جیناوی دیار

بهو جیناوانه دهوتریت که ژمارهی که سهکان یان شتهکان له رسته و دهقدا دیاری دهکن. به واتایه کی تر ئەو وشانه دهگریته وه، که له جینگه ی که سیکی دیارو ئاشکرا و زانراو به کاردین.

۱. د. ئەوهرهحمانی حاجی مارف، ریزمانی کوردی، بهرگی یهکه م (وشه سازی)،

بهشی دووهم (جیناوی)، ل ۲۸۱ - ۲۸۲ .

۲. د. ئەوهرهحمانی حاجی مارف، جیناوی، ل ۲۷۶ - ۲۷۷.

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، کۆمهلی فۆرم بۆ جیناوی دیار به کاردین، له وانه: (هه‌رتشت، گشکن ته‌ف، ته‌مام، .. هتد) ^(۱).

ته‌ف قوتابین ئاماده‌ن.

جیناوی نادیار

ئه‌و جیناوانه ده‌گریته‌وه، که له بری ناوی که‌سیک یا گیانداریک یا هه‌ر شتیکی تر به‌کار ده‌هینریت، به‌لام ئه‌م ناوه به ئاشکرایی دیار نییه که کێیه و چیه، به واتایه‌کی تر به‌و جیناوانه ده‌وتریت که له شوینی که‌سیک یان شتیکی نادیار دین.

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا، کۆمهلی فۆرم بۆ جیناوی نادیار دانراون، له وانه: (که‌س، تشت، گه‌سه‌ک، تشته‌ک، هنده‌ک، فلان، پیه‌هان، ...) ^(۲). وه‌کو:

که‌س دقیرئ را نه‌چوویه باژیرئ. ^(۳)

جیناوی پرسیار

به‌و جیناوانه ده‌وترئ که پرسیار له که‌سیک یان شتیکی یا کاتیکی یاخود رووداوئیک ده‌که‌ن. له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا کۆمهلی جیناوی بۆ مه‌به‌ستی پرسیار به‌کار دیت، که

۱. د.ئه‌وه‌رحمانی حاجی مارف، جیناوی، ل ۲۸۵.

۲. صادق بهاء‌الدین ئامیدی، ل ۲۶۳ - ۲۶۴.

۳. لیژنه‌یه‌ک له وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده، زمان و ئه‌ده‌بی کوردی، پۆلی ده‌یه‌می ئاماده‌یی، چاپی چواره‌م، چاپخانه‌ی مستقبل، لوبنان، ۲۰۱۰، ل ۵۲.

ئەمانەن^(۱): (کی، چە، کێهە، کێهان، کێژان، چەوا، چاوا، کەنگینی، کانێ، چەنگ،....). وەکو:

- کی دبیژیت ئەز نەشیم بەرەقانی یاخو بکەم ؟
- ئەو چ کەسە ل دیوانی پونشتی ؟

جیناوی لیکدەر

ئەو جیناوانە دەگریتەووە کە لەجیاتی ناوی کەسیک یان شتیکی بەکار دەهێنریت، کە پیشتر گوترابێ، هەر وەها دوو پرستەش پیکەو دەبەستیت و بەیەکەو پرستەیهکی ئالۆز (تیکەل) ساز دەکەن، هەمیشە جیناوی لیکدەر وەکو کەرەسەیهکی پەیوەستدار بە پارستەیی نیو پرستە کە هەژمار دەکریت، چونکە پرستەیی ئالۆز لە شارپستە و پارستە پیکدی.

لە کرمانجی سەرۆی زمانی کوردیدا، یەک فۆرم بو جیناوی لیکدەر بەکار دیت، کە شارپستە و پارستە دەخاتە پال یەکتەری، بەهۆیەو پرستەیهکی ئالۆز دروست دەکات، ئەم فۆرمەش (کو)ە. وەکو:

- مە ئەو دیت کو دکەنی.

- من شقان دیت کو ژ ترسان دلەرزێ.^(۲)

۱- صادق بهاء‌الدین ئامیدی، هەمان سەرچاوە، ل ۲۵۳ - ۲۵۶.

۲- لیژنەیهک لە وەزارەتی پەرەردە، زمان و ئەدەبی کوردی. پۆلی یازدەهەمی ئامادەیی، ل ۶.

۴-۵: ئاوه ئناو

له زمانی کوردیدا جگه له زاراوهی ئاوه ئناو، ئهوه زاراوهکانی (هاوه ئناو، هه قنناف، هاوه ئناف، سیفه .....) به کار دین. ئاوه ئناویش به شییکه له به شهکانی ئاخاوتن، که وهسفی ناویک یاخود جیناویک دهکات، به هۆیهوه دهبیته تهواوکهری ناو یان جیناویان ئاوه ئناویکی تر یان تهواوکهری کاریکی ناتهواو.

ئاوه ئناو له رسته دا په یوهسته به ناو و جیناوهوه، واته دۆست و هاوڕی ناو و جیناوه. ئاوه ئناویش ههروهکو ناو و ئاوه لکار هیچ نیشانهیهکی مۆرفۆلۆژی نییه، بۆ ئهوهی له پوووی پوخسارهوه دیاری بکریت، به لکو دیاریکردنی ئاوه ئناو له رسته دا په یوهسته به واتاوه.

ئاوه ئناوی چۆنیهتی

بهو ئاوه ئناوانه دهوتریت که چۆنیهتی خاسیهت و نیشانه دهگهیهنی، له گه ل ئهوه شدا ئاوه ئناوی چۆنیهتی هه مه جۆره، له وانه واتای رهنگ نیشان دهدات (زهرد، شین سوور، سپی...)، چه مکی دهو روه راده گهیهنی (راست، چه پ...)، یاخود سیفهت نیشان دهدات (په زیل، پوو خوش...)، یاخود شیوه دهرده بری (قه له و، پان، به رین، لاواز.....).

- تریی رهش بکړه .

- گۆتتا خوش بهارا دلانه .

- شرین کچه کا نازداره .

ئاوه لئاوی نیشانه

به و ئاوه لئاوانه دهوترییت که دهستنیسانی ناوی که سیک یان شتیکی یان زیاتر له رسته دا ده که ن. ئاوه لئاوه کانی نیشانه هه میسه ده بنه دوو پارچه، پارچه یه کیان ده که ویته پیش ناوه که و پارچه که ی تریان ده که ویته دوا ی ناوه که، ئەم دوو پارچه یه ده بنه دیارخەر بۆ ناوه که، هەر بۆیه شه هەر ناویک به ئاوه لئاوی نیشانه دهستنیشان بکریت، ئەوا ده بیته ناویکی ناسراو.

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا فورمه کانی ئاوه لئاوی نیشانه به مشیوه یه ی خواره وهن:

ئه ف.... ه — له گه ل ناویک بۆ تاکی نیڕ و میی نزیک به کاردی.
 فی.... ی — له گه ل ناویک بۆ تاکی نیڕی نزیک به کاردی.
 فی.... ئ — له گه ل ناویک بۆ تاکی میی نزیک به کاردی.
 وی.... ی — له گه ل ناویک بۆ تاکی نیڕی دوور به کاردی.
 وی.... ئ — له گه ل ناویک بۆ تاکی میی دوور به کاردی.
 فان (ئه فان)... ان — له گه ل ناویک بۆ تاکی نیڕ و میی نزیک به کاردی.
 وان (ئه وان)... ان — له گه ل ناویک بۆ کۆی نیڕ و میی دوور به کاردی.
 - ئە ف کتیبه یی مه یه .

- فی خورتی سه ری مه بلند کر.

- فی قوتابی وانه باش خواند.

- وی ره زقانی ره زی خو فرۆت.

- وی گۆتنی دل مه خوشکر.

- فان گولان بچینه .

- وان جوتياران زهقيين خو كيلان.

دهتوانين بهم شيويهی خوارهوه بهراورد له نيوان جيناوی نيشانه و ئاوهلناوی نيشانه بکهين :

جيناوی نيشانه

ئاوهلناوی نيشانه

- ۱- جوړيکه له جوړهکانی جيتاو له رووی و اتاوه.
- ۱- جوړيکه له جوړهکانی ئاوهلناو له رووی و اتاوه.
- ۲- هموو ئهركهکانی ناو دهبينی (بکه، بهرکاری
- ۲- تهنيا ئهركی ديارخهري ناو دهبينی.
- ۳- راستهوخو، بهرکاری
- ۳- هميشه له گه ل ناو دی، به ناراستهوخو، نيهاد،
- گوزاره.....).
- ۳- هميشه له جیي ناو دی.
- ۴- له ناو رستهدا له شيوهی
- ۴- له ناو رستهدا ئاوهلناوی نيشانه دهبيته دوو پارچه،
- پارچه يه کيان دهکويته پيش
- پارچه يه کيان دهکويته پيش
- ناو و پارچه کهي تريان
- دهکويته دواي ناوهکه.

ئاوهلناوله رووی پلهوه

أ. ئاوهلناوی پلهی چهسپاو:

ئهو ئاوهلناوانه دهگريتهوه که بهراورد له نيوان هيچ کهس و شتيک ناکهن، بهلکو تهنيا پلهی نهگور و چهسپاوی ناوهکه ياخود جيناوهکه دهخاته روو، واته تهنيا وهسفی ناوهکه ياخود جيناوهکه

دهکات و، دهبیته تهواوکهری ناو یان جیناو یان کاری ناتهواو، وهکو (باش، خراپ، جوان، زیرهک، ئازا، خیرا، ....).

- جلکین جوان بکره.

- ئاڤا یاقژ قهخۆ.

ب. ئاوهلناوی پلهی بهراورد:

ئهو ئاوهلناوانه دهگریتهوه که بهراورد له نیوان دوو کهس یان دوو شت دهکن، به جوړیک یهکیکیان به باشتر و چاکتر دادهنی له ئهویتریان، یاساکه ی بهم شیوهیه:

چهسپاو + تر = ئاوهلناوی پلهی بهراورد

باش + تر = باشتر

چاک + تر = چاکتر

زیرهک + تر = زیرهکتر

- نهسرین ژ نهرمینی زیرهکتره.

ج. ئاوهلناوی پلهی بالا:

ئهو ئاوهلناوانه دهگریتهوه، که بهراورد له نیوان کهسیک له گهل کومهله کهسیک یان شتیک له گهل کومهله شتیک دهکن.

دهستورهکانی بهم شیوهیه ی خوارهوهیه:

۱. چهسپاو + ترین = ئاوهلناوی پلهی بالا

باش + ترین = باشترین

چاک + ترین = چاکترین

۲. بهراورد + ین = ئاوهلناوی پلهی بالا

باشتر + ین = باشترین

چاکتر + ین = چاکترین

- دلۆقان زیره کترین قوتابییه دئی پۆلیدا.

۳. له هه موو، له گشت، له تیکرا + به راورد = ئاوه لئاوی

پلهی بالا

- ئاواز له هه موو کچه کان جوانتره.

۴. هه می + چه سپاو = ئاوه لئاوی پلهی بالا

- نهرمین ژ هه می قوتابیان هیمنتره.

۶-۴: کار

کار به شیکه له به شه کانی ئاخاوتن، که پروودان و کاتی تیدایه، مه به ست له پروودانه که، ئه وه یه که شتیک پروویدایی یان ئه نجام درابیی، مه به ستیش له کات، ئه وه کاتی رانه بوردوو و رابوردوو دهگریته وه^(۱).

کاری رابوردوو

ئهو کاره یه، که پروودانه که ی ده که ویته پیش ئاخاوتنه وه، واتا پروودانی کاره که به سهر چوو و پروویداوه ((کرداری رابوردوو ئه و کرداره یه، که پروتسیسی پروودانه که ی پیش ئاخاوتن بکه وی))^(۲). له زمانی کوردیدا بو سازکردنی کاری رابوردوو، په ناده بریته بهر چاوگ، ئه میش به لبردنی (ن) ی چاوگ ساز ده بیئت ((له زمانی کوردیدا فرمانی رابوردوو به لبردنی (ن) ی چاوگ دروست ده کریت))^(۳)، له م حاله ته شدا کاری رابوردوو ی نزیک دروست ده بیئت، که به یه کیک له م پینج مؤرفیمه (وو، ی، د، ا، ت) کوتاییان دیت:

-
- ۱- بو شاره زان بوون له م بابه ته، بگه ریوه بو: ئه وره حماني حاجی مارف (د)، ریزمانی کوردی، بهرگی یه که م (وشه سازی)، به شی پینجه م (کردار)، ده زگای چاپ و په خشی سهرده م، سلیمانی، ۲۰۰۰.
  - ۲- ئه وره حماني حاجی مارف، کردار، ل ۲۰۰.
  - ۳- عبدالله شالی، رابه ری قوتاییان بو چاوگ و بو فرمان، چاپی یه که م، چاپخانه ی (دار الجاحظ)، ۱۹۷۶، به غدا، ل ۴.

مؤرفیمی (و):

مؤرفیمی پابوردوو	کاری پابوردوو	لابردنی (ن)	چاوگ
وو	چوو	ن -	چوون
وو	بوو	ن -	بوون
وو	دروو	ن -	دروون
وو	جوو	ن -	جوون

مؤرفیمی (ی):

مؤرفیمی پابوردوو	کاری پابوردوو	لابردنی (ن)	چاوگ
ی	کری	ن -	کریین
ی	فری	ن -	فریین
ی	بری	ن -	بریین
ی	سری	ن -	سریین

مؤرفیمی (د):

مؤرفیمی پابوردوو	کاری پابوردوو	لابردنی (ن)	چاوگ
د	مرد	ن -	مردن
د	کرد	ن -	کردن
د	برد	ن -	بردن
د	خوارد	ن -	خواردن

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا له زۆرینهی حالهتهکاندا
فۆنیمی (د) له نووسیندا تیدهچیته. وهک:

مرن - ن = مر

کرن - ن = کر

برن - ن = بر

خوارن - ن = خوار

مۆرفیمی (ا):-

مۆرفیمی رپابوردوو	کاری رپابوردوو	لابردنی (ن)	چاوگ
ا	سووتا	ن -	سووتان
ا	پووخا	ن -	پووخان
ا	شکا	ن -	شکان
ا	رژا	ن -	رژان

مۆرفیمی (ت):

مۆرفیمی رپابوردوو	کاری رپابوردوو	لابردنی (ن)	چاوگ
ت	کهوت	ن -	کهوتن
ت	خهوت	ن -	خهوتن
ت	شوشته	ن -	شوشتن
ت	نوست	ن -	نوستن

* جۆرهکانی کاری رابوردوو

۱. رابوردووی نزیک:

ئەو کارهیه، که دهلالهت لهسەر پوودانی کاریک له رابوردووی نزیکا دهکات^(۱).

چاوگ - ن = رابوردووی نزیک

چوون - ن = چوو

برن - ن = بر

سووتان - ن = سووتا

کهفتن - ن = کهفت

مرن - ن = مر

۲. رابوردووی بهردهوام:

ئەو کارهیه، که دهلالهت لهسەر پوودان و بهردهوامی کاریک لهکاتی رابوردوودا دهکات^(۲).

د + رابوردووی نزیک = رابوردووی بهردهوام

له کرمانجی سهرووی زمانی کوردیدا تهنیا نیشانهی (د) وهکو نیشانهی رابوردووی بهردهوام بهکاردییت و دهکهویته بهشی پیشهوهی کارهکه، وهکو:

د + کهوت = دکهوت

---

۱. نووری عەلی ئەمین، ریزمانی کوردی، چاپخانهی کامهران، سلیمانی، ۱۹۶۰، ل ۲۰۲.

۲. هەمان سەرچاوه، ل ۲۲۳.

- ئەز دەاتم.

- من دگرت. ^(۱)

۳. رَابوردووی دوور:

ئەو کارهیه، که دەلالەت لەسەر ڤوودانی کاریک له رَابوردووی دووردا دەکات ^(۲).

رَابوردووی نزیک + بوو = رَابوردووی دوور

کهوت + بوو = کهوتبوو

خهوت + بوو = خهوتبوو

سووتا + بوو = سووتابوو

شکا + بوو = شکابوو

۴. رَابوردووی تهواو:

ئەو کارهیه، که دەلالەت لەسەر ڤوودانی کاریک له رَابوردوویهکی نه زۆر دوور و نه زۆر نزیکدا دەکات ^(۳).

رَابوردووی نزیک + (وه / یه) = رَابوردووی تهواو

(ووه / ییه)

کهوت + ییه = کهوتییه

۱- بانیز عمر احمد، تینس له دایالیکتی ژووری زمانی کوردیدا (گوفه‌ری بادینی)، ده‌زگای چاپ و بلاوکردنه‌وهی موکریانی، چاپخانه‌ی خهبات، دهۆک، ۲۰۰۲، ل ۱۶.

۲- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۱۶.

۳- نووری عه‌لی ئەمین، قه‌واعیدی زمانی کوردی له (صرف و نه‌حو) دا، به‌رگی یه‌که‌م، ۱۹۵۶، چاپخانه‌ی مه‌عارف، به‌غدا، ل ۱۷.

سووتا + یه = سووتایه

ئه‌گەر کاری رابوردووی نزیک کۆتایی به مؤرفیمه‌کانی (ت، د) هاتبی، ئەوا بۆ کاری رابوردووی ته‌واو، مؤرفیمه‌کانی (ییه) وهرده‌گریت، به‌لام ئه‌گەر کاری رابوردووی نزیک کۆتایی به مؤرفیمه‌کانی (ا، و، ی) هاتبی، ئەوه مؤرفیمی (یه) وهرده‌گرن.

- من گرتییه.

- وی نان خوارییه.

- ئەز کتیب کرپییه.

بۆ نه‌ری کردنی کاری رابوردوو، ئەوه نیشانه‌ی (نه) وهرده‌گری، که ده‌خړیته سەر به‌شی پیشه‌وه‌ی کاره‌که.

نه‌ری	ئه‌ری
نه‌که‌فت	که‌فت
نه‌مر	مر
نه‌شکابوو	شکابوو

کاری رانه‌بوردوو

ئەو کاره‌یه، که پروودانه‌که‌ی ده‌که‌ویته دوا‌ی ئاخاوتن، واتا کاره‌که پرووی نه‌داوه، یان ئیستا پرووده‌دات یان له‌ داها‌تو‌دا. له‌ زمانی کوردیدا بۆ سازکردنی کاری رانه‌بوردوو، په‌نا ده‌بریته به‌ر (په‌گی رانه‌بوردوو) و مؤرفیمی ئه‌ری رانه‌بوردووش ده‌که‌ویته پیش په‌گه‌که و جیناوی لکاویش به‌ کاره‌که‌وه ده‌نوسیت.

لە کرمانجی سەرۆوی زمانی کوردیدا، نیشانهی تایبەت و مۆرفۆلۆژییمان هەیه بۆ جیاکردنەوهی رانه‌بوردووی ئیستا له رانه‌بوردووی داهاوو، دەستورەکانیشیان بەمشێوهیە خوارەوهیە:

رانه‌بوردووی ئیستا: مۆرفیمی (د) + رەگی رانه‌بوردوو + جیناوی لکاو

خوارن ← د + خو + م = دخۆم
شوشتن ← د + شو + م = دشۆم
نقیسین ← د + نقیس + م = دنقیسم

رانه‌بوردووی داهاوو: مۆرفیمی (دئ) + رەگی رانه‌بوردوو + جیناوی لکاو

خوارن ← دئ + خو + م = دئخۆم
شوشتن ← دئ + شو + م = دئشۆم
نقیسین ← دئ + نقیس + م = دئنقیسم

بۆ نەری کردنی کاری رانه‌بوردووش، ئەوه مۆرفیمی (نا) دەچیتە شوینی (ده) له کرمانجی ناوهر‌است و (د) و (دئ) له کرمانجی سەرۆو و دەیکات بە نەری، وهک :

دەرۆم ← نارۆم

دچم ← ناچم

دئ چم ← ناچم

- بەیانی دەچم بۆ بازار.

- به یانی ناچم بۆ بازارپ.
- نووکه دچم.
- نووکه ناچم.
- پشتی نیقه رۆ دئ چم.
- پشتی نیقه رۆ ناچم.

کاری دارژاو

له کرمانجی سه رووی زمانی کوردیدا، کۆمه لئ پیشگر و پاشگر هه ن، که به شداری له سازکردنی کاری دارژاو ده که ن، له وانه^(۱):

۱- (قه)، ئەم مۆرفیمه وهک پیشگر و پاشگر به کاردی و، واتای دوویاتکردنه وه دهگه یه نیت، به مشیوه یه: (قه خارن، قه کوشتن، قه کرن، قه شاردن، رابوو هقه، قه خار هقه .. هتد).

۲- (هقه) ئەم پاشگره به ران بهر پاشگری (هوه) له کرمانجی ناوه راست ده وهستی، وهک:
(هاتمه هقه، دچینه هقه، .. هتد).

۳- اندن: ئەم پاشگره رۆلی تیپه راندن ده بینئ، وهک:
که فتن..... که فتان

پزین..... پزان

۴- (قی -)، وهک: (قی که فتن، قی خستن، قی گرتن .. هتد).

۱- سه لوا فه ریق سالح، کاری دارژاو له نیوان کوردی (دیالیکتی ژووروو) و فارسیدا، ده زگای سپیریژ، چاپخانه ی خانی، دهۆک، ۲۰۰۹، ل ۳۴ - ۳۹.

- ۵- (هل ـ)، وهک: (هلدان، هلبوون، هلکشان، هلوهشيان، هلوهشاندن، هلکولین.. هتد).
- ۶- (هن ـ)، وهک: (هنگرتن، هنجنی، هنگافتن،... هتد)^(۱).
- ۷- (دا ـ)، وهک: (داچوون، داکهفتن، داشکاندن، دارپشتن،... هتد).
- ۸- (راـ)، وهک: (راهیتان، راکهتن، راهیشتن، راپیچان، راکه هاندن،... هتد).
- ۹- (وهـ ـ)، وهک: (وهرگه ران، وهرسو ران، وهرگرتن،... هتد).
- ۱۰- (پوـ ـ)، وهک: (پوودان، پووکرئ، پووکر،... هتد).
- ۱۱- (پیـ ـ)، وهک: (پیکه نین، پیکه یشتن، پیکه وتن،...)^(۲).
- ۱۲- (تیـ ـ)، وهک: (تییفکریم^(۳)، تیگه هشتن، تیگرتن، تیگرن،... هتد)^(۴).
- ۱۳- (ژیـ ـ)، وهک: (ژی خوارن، ژئی دزین، ژیکرن،... هتد).

-
- ۱- فاضل عومەر، ئاورهک د زمانی کوردی، چاپخانهی وهزارهتی پهروهرده، ههولیر، ۲۰۰۴، ل ۲۰۸.
- ۲- عهبدوللا حوسین پهسوول، مؤرفیمه ریژمانییهکانی کار، نامه‌ی دکتورا، کۆلیژی پهروهرده (ئیین روشد)، زانکۆی بهغدا، ۱۹۹۵، ل ۳۷.
- ۳- ههمان سه‌رچاوه، ل ۴۰.
- ۴- ئه‌وره‌حمانی حاجی مارف (د)، وشه‌رۆنان له زمانی کوردیدا، ل ۷۳.

۷-۴: ئاۋەلكار

لە زمانى كوردىدا جگە لە زاراۋەى (ئاۋەلكار)، زاراۋەكانى (ئاۋەلفرمان، ئاۋەلكار، ئادقېرب، ھاۋەلكار) بەكاردېن . ئاۋەلكارىش بەشىكە لە بەشەكانى ئاخاوتن، كە ۋەسفى كارىك دەكات لە رستەكەدا چونكە كات و شوين و چۆنىەتى و چەندىەتى .... ھتد كارەكە لە رستەدا دەستنىشان دەكات، ئاۋەلكار دۆست و ھاۋرپى كارە، چونكە ھەمىشە لەگەل كار دىت، واتە پەيوەستە بە كارەكەۋە، ئەمەش پىچەۋانەى ئاۋەلئاۋە، چونكە ئاۋەلئاۋ دۆست و ھاۋرپى ناو و جىناۋە، كە بەھۆيەۋە ۋەسفىان دەكات.

ئاۋەلكارى كاتى

بەو ئاۋەلكارانە دەوترى، كە كاتى پوودانى كارەكە دەستنىشان دەكات. لە كرمانجى سەرووى زمانى كوردىدا، وشەكانى (ئىرو، ئەقرو/ئەقرو، نھا/ نھۆ، دوھى/ دوھى، پىر، شەقى، سپىدى، سبا، بەرى، ئىقارى، ئىقارا،.. ھتد) بەكاردېن، ۋەك:
- ئەز سپىدەھيان ۋەرزىش دكەم^(۱).

ئاۋەلكارى شوينى

بەو ئاۋەلكارانە دەوترىت كە شوينى پوودانى كارەكە دەست نىشان دەكەن، لە كرمانجى ناۋەراستى زمانى كوردىدا، وشەكانى

۱- عەبدولسەلام نەجمەدىن و سەلوا فەرىق، رېزمانا كوردى بۆ زارۇكان، ل ۱۰۰.

(نك، كن، ژوورئ، ب رهخ، ژيرئ، ل خواري، ژخاري، بن، بنرا،
قرا... هتد) به كاردين، وهك:
- كتيبئ مه ل نك پزگاري بوو.

ئاوهلكاري چؤنيه تي

بهو ئاوهلكارانه دهوترئيت كه چؤنيه تي رووداني كاره كه
دهستتیشان دهكەن،
له كرمانجئ سهرووي زمانئ كورديدا، وشهكاني (ب لهز/ بلهن،
ب جوانئ، ب خوشئ، ب ژيرئ... هتد) به كارديت، وهكو:
- ئەز بلهن چوومه ناف زانكۆيئ.

ئاوهلكاري چهنديتي

بهو ئاوهلكارانه دهوترئيت كه چهنديتي رووداني كاري ناو رسته
دهستتیشان دهكەن. له كرمانجئ سهرووي زمانئ كورديدا، وشهكاني
(فره، پچيک/ پيچهك، كيم، گهلهك... هتد) به كارديت، وهكو:
- ئازادي پيچهك نان خوار.

ئاوهلكاري ريگهستن

بهو ئاوهلكارانه دهوترئيت كه شيوه و جووري جيبه جي كردني
كاره كه دهخاته روو. له كرمانجئ سهرووي زمانئ كورديدا، وشهكاني
(پيگه، ب گهستي، هيدي هيدي، كيم كيم، ئيك ئيك... هتد) به كاردين،
وهك:

- ئەز هيدي هيدي چوومه مال^(۱).

۱- عەبدولسەلام نەجمەدين و سەلوا فەريق، هەمان سەرچاوه، ل ۱۰۲.

۸-۴: پیشبهند (پریپۆزیشن)

به‌شیکه له به‌شه‌کانی ئاخاوتن، که به تهنیا به‌کارنایه‌ت، به‌لکو پیوستی به‌که‌ره‌سه‌ی تر هه‌یه، بۆ ئه‌وه‌ی واتا به‌خشیت، ئه‌گه‌رچی پیشبهند له بنچینه‌دا واتای شوینی و ئاراسته‌کردن ده‌گه‌یه‌نی‌ت، به‌لام هه‌ر واتا ناگه‌یه‌نی‌ت. وه‌کو ئاماژه‌مان بۆی کرد، که پیشبهند له‌پیش ناویک یان جیناویک دیت، بۆ پیشاندانی په‌یوه‌ندی نیوان ئه‌و ناوه‌ یان ئه‌و جیناوه‌ له‌گه‌ل ناویکی تری نیو رسته‌که‌دا .

له کرمانجی سه‌رووی زمانی کوردیدا، پیشبهند (پریپۆرزشین) هه‌کان به‌مشپوهیه‌ی خواره‌وه‌ن:

پیشبهن‌دی (ل): ئه‌م پیشبهنده به‌رانبه‌ر به (له) له کرمانجی ناوه‌راست ده‌وه‌ستی، وه‌ک:

- چیمه‌نتول ئاخ و به‌را چیدکه‌ن^(۱).

ئه‌م پیشبهنده له شیوه‌ی ناساده‌شدا ده‌بینری، کاتی له‌گه‌ل پاشبهنده‌کانی (دا، را) دیت، وه‌ک:

- ل هه‌قلیردا چوونه بوون.

پیشبهن‌دی (ژ): ئه‌م پیشبهنده به‌رانبه‌ر به (له) له کرمانجی ناوه‌راست و (ل) له کرمانجی سه‌روو ده‌وه‌ستی، وه‌ک:

- رۆژا بیت و یه‌کی ژ هه‌یفا سیی جه‌ژنا نه‌ورۆزی یه^(۲).

پیشبهن‌دی (ب): ئه‌م پیشبهنده به‌رانبه‌ر به (به) له کرمانجی ناوه‌راست ده‌وه‌ستی و، له شیوه‌ی ساده و ناساده‌دا ده‌بینری، وه‌ک:

۱- محهمه‌د تاهیر گوهرزی، ریزمانا کوردی زاری کورمانجی، ل ۱۵۴.

۲- ئیبراهیم ره‌مه‌زان زاخویی، ریزمانا کوردی، ل ۶۳.

ب دهستی خه لکی مار دگره ^(۱).

ئه سب و زین ب هه قرا هاتنه دزین ^(۲).

پیشبهندی (بو): ئەم پیشبهنده بو دەست نیشانکردنی شوین به کاردیت و بهرانبەر به (بو) له کرمانجی ناوهراست دهووستی، ههروهها ئەم پیشبهنده زۆرجاران شیوهی خوی دهگۆریت و دهبیت به (بو)، وهک:

کی هه پ و فراڤینی بو مه بهر هه فکته؟ ^(۳)

وا ریکدهکه ویت پیشبهندی (بو / بو) له گهڵ پیشبهندی (ژ) یهک دهگرن و قالبی (ژبو) دروست دهکهن ^(۴)، وهک:

خه لک ژ بو ناڤی سهرخوه بوونی شه پدکن ^(۵).

پیشبهندی (ه): ئەم پیشبهنده بهرانبەر به پیشبهندی (ه) له کرمانجی ناوهراست دهووستی، وهک:

ماسیڤان تۆرا خوه ئافیتته بن به حری ^(۶).

۱- ک. ک. کوردوییف، ریزمانی کوردی به کهرهستهی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، و: کوردستان موکریان، ههولیر، ۱۹۸۴، ل ۳۲۳.

۲- ئازاد ئەمین فه رهج باخهوان، پیشبهند و پاشبهند له ههردوو دیالیکتی کرمانجی خواروو و ژوورووی زمانی کوردیدا، نامه‌ی دکتۆرا، بهشی کوردی، کۆلیژی پهروه‌ده (ئین پوشد)، زانکۆی به‌غدا، ۲۰۰۳، ل ۱۱۱.

۳- صادق بهاء‌الدین ئامیدی، ریزمانا کوردی، ل ۲۵۵.

۴- ئازاد ئەمین باخهوان، هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۲۱.

۵- ک. ک. کوردوییف، ریزمانی کوردی به کهرهستهی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، ل ۳۳۵.

۶- هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۳۳۱.

پیشبندی (تا): ئەم پیشبەندە شیوەی تریشی هەیه و لە شیوەی (هەتا، هەتا، هەیان، حەیا...) خۆی دەنوین^(۱)، هەرودەها ئەم پیشبەندە وەک پیشبەندی (تا)یە لە کرمانجی ناوەراست، وەک:

- ل قی بایی دچوون حەیا شەف گهشته وهختا نمیزا شیقانه^(۲).

پیشبەندی (بی): - ئەم پیشبەندە بەرانبەر بە پیشبەندی (بی)یە لە کرمانجی ناوەراست، وەک:

- بی پاره ئەز خورا ناگرم.^(۳)

۱- ئازاد ئەمین باخەوان، هەمان سەرچاوە، ل ۱۳۱.

۲- مەمى ئالان، کۆکردنەوی صالح عەلی گۆلی، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ۶۱.

۳- صادق بهاء‌الدین ئامیدی، ریزمانا کوردی، ل ۴۲۷.

۹-۴: نامرزی سهرسورپمان و بانگه‌یشتکردن

نامرزی سهرسورپمان

مه‌به‌ست له نامرزی سهرسورپمان یاخود رسته‌ی سهرسورپمان
 ئه‌وه‌یه که قسه‌که‌ر، واته که‌سی یه‌که‌م هه‌ستی خو‌ی به‌ران‌به‌ر
 ده‌ور‌به‌ر ده‌رده‌بر‌ی، ئه‌م هه‌ست ده‌ر‌بر‌ینه‌ش بو هه‌ردوو حاله‌تی
 خو‌شی و ناخو‌شی به‌کار‌دی‌ت.

مه‌به‌ست له رسته‌ی بانگکردن به‌و رستانه ده‌وتری‌ت، که لایه‌نی
 بانگکردنی تی‌دایه، واته نامرزی‌ک له نامرزه‌کانی بانگکردن یان
 نیشانه‌یه‌ک له نیشانه‌کانی بانگکردن ده‌بین‌ری.

له کرمانجی سه‌رووشدا، چهند نیشانه‌یه‌ک به ناو ده‌لکی‌ت،
 به‌هۆیه‌وه ره‌گه‌زی ناوه‌که دیاری ده‌کر‌ی‌ت، نیشانه‌کانیش بریتین له:

۱. نیشانه‌ی (ۆ) بو تاکی نیر به‌کار‌دی‌ت، وه‌ک:

- کو‌رۆ، بخو‌ینه داسه‌رکه‌فی.

ب - نیشانه‌ی (ی) بو تاکی می به‌کار‌دی‌ت، وه‌ک:

- خو‌یشکی، چیل‌ بدۆشه.

ج - نیشانه‌ی (ینه) بو کۆی نیر و می به‌کار‌دی‌ت، وه‌ک:

- کو‌رینه فان کاران نه‌که‌ن.

سه‌رچاوه‌کان

یه‌که‌م: به زمانی کوردی

۱- ئازاد ئەمین فەرەج باخەوان، پێشبه‌ند و پاشبه‌ند له هەردوو دیالیکتی کرمانجی خواروو و ژوورووی زمانی کوردیدا، نامە‌ی دکتۆرا، بەشی کوردی، کۆلیژی پەرۆه‌ده (ئێبن روشد)، زانکۆی بەغدا، ۲۰۰۳.

۲- ئەحمەد هیرانی، سی کێشە‌ی رێزمانی له زمانی کوردیدا و چاره‌یان ئەبێ چی بێ؟!، گ (کاروان)، ژ (۱۱۲-۱۱۳)، ۱۹۹۷.

۳- ئەو‌رپه‌حمانی حاجی مارف (د)، رێزمانی کوردی، بەرگی یه‌که‌م (مۆرفۆلۆژی)، بەشی یه‌که‌م (ناو)، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری عێراق، بەغدا، ۱۹۷۹.

۴- ئەو‌رپه‌حمانی حاجی مارف (د)، رێزمانی کوردی، بەرگی یه‌که‌م (وشه‌سازی)، بەشی دووهم (جیناو)، ده‌زگای رۆشنییری و بلاوکردنه‌وه‌ی کوردی، بەغدا، ۱۹۸۷.

۵- ئەو‌رپه‌حمانی حاجی مارف (د)، رێزمانی کوردی، بەرگی یه‌که‌م (وشه‌سازی) بەشی سییه‌م (ئاوه‌لناو)، کۆری زانیاری عێراق / ده‌سته‌ی کورد، بەغدا، ۱۹۹۲.

۶- ئەو‌رپه‌حمانی حاجی مارف (د)، رێزمانی کوردی، بەرگی یه‌که‌م (وشه‌سازی)، بەشی چوارهم (ژماره و ئاوه‌لکردار)، ده‌زگای رۆشنییری و بلاوکردنه‌وه‌ی کوردی، بەغدا، ۱۹۹۸.

۷. ئەورپەحمانی حاجی مارف (د)، رېژمانی کوردی، بەرگی یەكەم (وشەسازی)، بەشی پینجەم (کردار)، دەزگای چاپ و پەخشی سەر دەم، سلیمانی، ۲۰۰۰.
۸. ئەورپەحمانی حاجی مارف (د)، وتاری کار بە پێی رۆنان و چەند سەرنجیک، گوڤاری رۆشنیری نوی، ژمارە (۱۳۹)، ۱۹۹۷.
۹. ئەورپەحمانی حاجی مارف (د)، فەرەنگی زاراوەی زمانناسی، سلیمانی، ۲۰۰۴.
۱۰. ئەورپەحمانی حاجی مارف (د)، زمانی کوردی لە بەر رۆشنایی فۆنەتیکدا، چاپخانەی کۆری زانیاری کورد، بەغدا، ۱۹۷۶.
۱۱. ئیبراهیم رەمەزان زاخویی، رېژمانا کوردی، دەزگای سپیریژ بۆ چاپ و بلاوکردنەو، دھۆک، چاپخانەی خانی، ۲۰۰۸.
۱۲. ئیدریس عەبدوللا، بزوینی (ە) لە ئاستەکانی دەنگسازی و وشەسازی و رێستەسازی، گوڤاری رامان، ۱۹۹۹.
۱۳. بەکر عومەر عەلی (د) و شیرکۆ حەمە ئەمین (۲۰۰۷)، زار و شیۆەزار، چاپی دووهم، چاپخانەی چوارچرا، سلیمانی.
۱۴. توفیق وەهەبی، دەستووری زمانی کوردی، جیزمی یەكەم، بەغدا، ۱۹۲۹.
۱۵. جەلادەت ئالی بەدرخان، ئەلفابییا کوردی و بنگەهین گرامەرا کورمانجی، فەگواستن ژ تیپین لاتینی: مەسعود خالد گولی، چاپخانەی خەبات، دھۆک، ۲۰۰۱.

- ۱۶- جهمال نه بهز (۱۹۷۶)، زمانی یه کگرتووی کوردی، یه کیتی نه ته وهی خویندکارانی کورد له ئه وروپا بلاوی کردۆته وه، بامبیرگ - ئەلمانیا ی رۆژئاوا.
- ۱۷- دولبەر ئیبراهیم فه رهج شالی، یاسای دهنگییهکانی زمانی کوردی، نامه ی ماسته ر، به شی کوردی - کۆلیژی زمان - زانکۆی سلیمانی، ۲۰۰۰.
- ۱۸- رهشید کورد، ریزمانا زمانی کورمانجی، و: ئیسماعیل تاها شاهین، ده زگای سپیریژ، چاپخانه ی خانی، دهۆک، ۲۰۰۸.
- ۱۹- رهفیق شوانی (د) (۲۰۰۱)، چهند بابه تیکی زمان و ریزمانی کوردی، ده زگای چاپ و بلاوکردنه وه ی موکریانی، چاپخانه ی وهزاره تی په روه رده، هه ولیر.
- ۲۰- رهفیق محیدین شوانی (د)، ئه و وشانه ی له چاوگه وه وهرده گیرین، ده زگای توژیینه وه و بلاوکردنه وه ی موکریانی، چاپخانه ی خانی، دهۆک، ۲۰۰۸.
- ۲۱- رهفیق محیدین شوانی (د)، ئامرازی به ستنه وه له زمانی کوردیدا، ده زگای سه رده م، سلیمانی، ۲۰۰۴.
- ۲۲- زبیر بلال اسماعیل (۱۹۸۴)، میژووی زمانی کوردی، و: یوسف رهئوف عه لی، چاپخانه ی (دار الحریة للطباعة)، به غدا.
- ۲۳- سامویل ئودلی ره ی، زمانی کوردی - دقۆکی هه کاریا - گرامه ر - فه رههنگ، و: رۆژان حازم، ده زگای سپیریژ، چاپخانه ی حاجی هاشم، هه ولیر، ۲۰۰۷.

۲۴. سهلوا فهریق سالح، کاری دارپژراو له نیوان کوردی (دیالیکتی ژووروو) و فارسیدا، دهزگای سپیریژ، چاپخانهی خانى، دهۆک، ۲۰۰۹.
۲۵. سعید صدقی کابان، مختصر صرف ونحوى کوردی، جزء ۱، چاپخانهی نجاج، بهغدا ۱۹۲۸.
۲۶. سهلام ناوخۆش و نهریمان خوشناو، زمانهوانى، بهرگهکانى (یهکه م و دووهم و سییه م)، چاپخانهی مناره، ههولیر، ۲۰۰۹.
۲۷. سهلام ناوخۆش و نهریمان خوشناو و ئیدریس عهبدوللا (۲۰۱۰)، کوردۆلۆجى، چاپى شه شه م، چاپخانهی رۆژه لآت، ههولیر.
۲۸. سوداد رهسول (۲۰۱۲)، هه ورامى له هجهیه یان زمان؟، گ. زمانناسى، ژ. (۱۳)، ۲۰۱۲.
۲۹. شیرکۆ بابان، چهند نهینیهک له ریزمانى ئامرازى په یوهندى (ه) دا، گ. کاروان، ژ (۱۵۲).
۳۰. صادق بهاءالدین ئامیدى، ریزمانا کوردی - کرمانجى یا ژۆرى و ژیرى یا هه قبه رکرى، چاپا یه کى، زانکۆى سه لاهه دین، دار الشؤون الثقافیه العامه، ۱۹۸۷.
۳۱. طاهر صادق (۱۹۶۹)، رینوووس - چۆنیه تی نووسینی کوردی، چاپى یه که م، چاپخانهی شیمال، کهرکوک.
۳۲. عبدالله شالى، رابه رى قوتابیان بو چاوگ و بو فرمان، چاپى یه که م، چاپخانهی (دار الجاحظ)، ۱۹۷۶، بهغدا.

- ۳۳- عەبدوللا حوسەين رەسول (د)، ناکردن لە کوردیدا، نامەى ماجستېر، زانکۆى سەلاحەددىن، ۱۹۹۱.
- ۳۴- عەبدوللا حوسەين رەسول (د)، پوختەيەكى وردى رېستەسازى کوردى، چاپى دووهم، کتیبفرۆشى سۆران، چاپخانەى منارە، ھەولېر، ۲۰۰۶.
- ۳۵- عەبدوللا حوسەين رەسول، ئەرکەکانى مۆرفىمى (ه) لە زمانى کوردیدا، گ. سابات، ژ (۱)، ۲۰۰۵.
- ۳۶- عەبدوللا حوسەين رەسول، مۆرفىمە رېزمانىيەکانى کار، نامەى دکتۆرا، کۆلېژى پەرورەدە (ئىبن رۆشدا)، زانکۆى بەغدا، ۱۹۹۵.
- ۳۷- عەبدولسەلام نەجمەدىن و سەلوا فەرىق، رېزمانا کوردى بۆ زارۆکان، دەزگای سپېرېز، چاپخانەى حاجى ھاشم، ھەولېر، ۲۰۱۰.
- ۳۸- عەفان ھەمە شەرىف، ئەرکى بزوىنى (ه) لە ئاستى سىنتاکسدا، گۆڤارى کاروان، ۲۰۰۰.
- ۳۹- عومەر مەحمود کەرىم، کارى تىپەر و تىنەپەر لە زمانى کوردیدا، نامەى ماستەر، بەشى کوردى کۆلېژى پەرورەدە (ئىبن رۆشدا)ى زانکۆى بەغدا، ۲۰۰۴.
- ۴۰- عەبدولمەناف رەمەزان ئەحمەد (۲۰۰۹)، ئەتلەسى زمانى - ھەرىمى کوردستان عىراق وەک نمونە، نامەى ماستەر، بەشى کوردى کۆلېژى زمانى زانکۆى سەلاحەددىن.
- ۴۱- عەبدولواحد ئەلوافى (د) (۲۰۰۷)، زانستى زمان، و: د. ئىبراھىم عەزىز ئىبراھىم، لە بلاوکراوہکانى وەزارەتى رۆشنىبرى، چاپخانەى رۆشنىبرى، ھەولېر.

- ٤٢- عومەر مه لا محهمه د ئه مین، کوردستان له بهردهم پیلاندا، و:
 جه عفر گوانی، چاپی یه کهم، چاپخانه ی مناره، ههولیر، ٢٠٠٤
- ٤٣- عیزه دین مسته فا ره سوول (د) (١٩٧١)، سه رنجی له زمانی
 ئه ده بیی یه کگرتووی کوردی، چاپی یه کهم، چاپخانه ی (سلمان
 الاعظمی)، به غدا.
- ٤٤- عیزه دین مسته فا ره سوول (د) (٢٠٠٥)، بو زمان، به ریوه به ریته
 گشتی چاپ و بلاو کردنه وه، چاپخانه ی شقان، سلیمانی.
- ٤٥- غازی عه لی خورشید (٢٠١٠)، زمان و زمانی ستاندارد بو
 کورد، به شی یه کهم، ر. ئاسو، ژ (١٥٢٨)، سیشمه مه ٩/٧/٢٠١١.
- ٤٦- غازی عه لی خورشید (٢٠١٢)، زمانی فه رمی بو کوردستان،
 ده زگای چاپ و په خشی سه رده م، سلیمانی.
- ٤٧- فاچل عومەر، ئاوره ک د زمانی کوردی، چاپخانه ی وه زاره تی
 په روه رده، ههولیر، ٢٠٠٤.
- ٤٨- فوئاد حه مه خورشید (١٩٨٥)، زمانی کوردی - دابه شبوونی
 جوگرافیایی دیالیکته کانی، و: حه مه که ریم هه ورامی، چاپخانه ی (افاق
 العربیة)، به غدا.
- ٤٩- قه یس کاکل توفیق (د) (٢٠٠٧)، ئاسایشی نه ته وه یی و پلانی
 زمان، له بلاو کراوه کانی ده زگای تووژینه وه و بلاو کردنه وه ی
 موکریانی، چاپخانه ی ده زگای ئاراس، ههولیر.
- ٥٠- قه یس کاکل توفیق (١٩٩٥)، جو ره کانی رسته و تیوری کرده
 قسه بیه کان، نامه ی ماسته ر، زانکوی سه لاهه ددین.

- ۵۱- کامل حسن بصیر(د) (۱۹۸۴)، زمانی نه ته وایه تیی کوردی، چاپخانه ی کۆری زانیاری عیراق، به غدا.
- ۵۲- ک. ک. کوردوییف، ریزمانی کوردی به که رهسته ی دیالیکتی کرمانجی و سۆرانی، و: کوردستان موکریانی، ههولیر، ۱۹۸۴.
- ۵۳- لیژنه یه که له وهزارهتی پهروهرده، زمان و ئهدهبی کوردی، پۆلی دووهمی ناوهندی، چاپخانه ی ئارام، به غدا، ۲۰۰۷.
- ۵۴- لیژنه یه که له وهزارهتی پهروهرده، زمان و ئهدهبی کوردی، پۆلی سییهمی ناوهندی، چاپخانه ی ئارام، به غدا، ۲۰۰۷.
- ۵۵- لیژنه ی زمان و زانستهکان، ریزمانی ئاخاوتنی کوردی، کۆری زانیاری کورد، به غدا، ۱۹۷۶.
- ۵۶- لیژنه یه که له وهزارهتی پهروهرده، زمان و ئهدهبی کوردی، پۆلی ههشتهمی بنه رهتی، چاپی سییهم، چاپخانه ی (ئهکاسیا)، ههولیر، ۲۰۰۹.
- ۵۷- لیژنه یه که له وهزارهتی پهروهرده، زمان و ئهدهبی کوردی، پۆلی یازدهههمی ئامادهیی، چاپی چوارهم، چاپخانه ی (مستقبل)، لوبنان، ۲۰۱۰.
- ۵۸- لیژنه یه که له وهزارهتی پهروهرده، زمان و ئهدهبی کوردی، پۆلی دهیهمی ئامادهیی، چاپی چوارهم، چاپخانه ی (مستقبل)، لوبنان، ۲۰۱۰.
- ۵۹- کهمال فوئاد(د) (۱۹۷۱)، زاراوهکانی زمانی کوردی و زمانی ئهدهبی و نووسینیان، گ. زانیاری، ژ (۴)، به غدا.
- ۶۰- کهمال میراودهلی(د) (۲۰۰۷)، فرههنگی ریزمانی کوردی، له بلاوکرارهکانی مهلبهندی کوردؤلۆجی، سلیمانی.

- ۶۱- مه می ئالان، کۆکردنه وهی صالح عهلی گوللی، به غدا، ۱۹۷۷ .
- ۶۲- محهمه د عومه ر عهول، دابه شیبوونی کرداری لیكدراو له رووی دارپشتن و ئه ركه وه له (كرمانجی خواروو) دا، نامه ی ماجستیر، زانكۆی سلیمانی، ۲۰۰۱ .
- ۶۳- محهمه د مه عروف فه تاح (د)، كار و پۆلین كردنه كانی به پپی روۆنان، گوۆقاری روۆشنییری نوی، ژماره (۱۲۱)، ۱۹۸۹ .
- ۶۴- محمد طاهر گوهرزی، ریزمانا كوردی - زاری كرممانجی، چاپخانه ی خهبات، دهۆك، ۱۹۹۹ .
- ۶۵- مصطفى محمد زهنگنه (۱۹۸۹)، كار و ئهركی له سینتاكسدا، نامه ی ماجستیر، زانكۆی سه لاهه ددین.
- ۶۶- محهمه د ئه مین هه ورامانی (۱۹۸۱)، زاری زمانی كوردی له ترازووی به راورد، چاپی یه كه م، به غدا.
- ۶۷- محهمه د مه حوی (د) (۲۰۰۱)، زمان و زانستی زمان - سه ره تايه ك بو زانستی زمان، به رگی یه كه م، سلیمانی.
- ۶۸- محمد معروف فتاح (۱۹۸۵)، هیماکاری و زمانه وانی، گ. كاروان، ژ (۲۸).
- ۶۹- محمد معروف فتاح (د) (۱۹۸۶)، سنوور و بنه ما و ئه ركه كانی كۆزمانه وانی، گ. روۆشنییری نوی، ژ (۱۱۲).
- ۷۰- محمد معروف فتاح (۱۹۹۰)، زمانه وانی، چاپخانه ی (دار الحکمة)، به غدا.
- ۷۱- محمد معروف فتاح (د) (۲۰۰۸)، زمانی ستاندهرد و زمانی یه كگرتووی كوردی، ده ستنووس، ئه كادیمیای كوردی.

- ۷۳- محمدی خال (۱۳۶۷) (۱۹۸۸)، فرههنگی خال، جزمی یه کهم، کتابفرۆشی محمدی سه قزی، چاپ اول.
- ۷۴- محهمه محهمه یونس علی (د) (۲۰۱۰)، دهروازه یه که بۆ زمانه وانى، و: نهریمان عه بدوللا خوشناو، له بلاو کراوه کانی کتیبخانه ی ئاویر، چاپخانه ی رۆژه لآت، هه ولیر.
- ۷۵- محهمه مه ردۆخی (۱۹۹۱)، میژووی کورد و کوردستان، عه بدولکه ریم محهمه سه عید، چاپی یه کهم، چاپخانه ی (اسعد)، به غدا.
- ۷۶- میر شه ره فخان ی بدلیسی (۲۰۰۶)، شه ره فنا مه - میژووی ماله میرانی کوردستان، و: مامۆستا هه ژار، چاپی سییه م، ده زگای چاپ و بلاو کردنه وه ی ئاراس، هه ولیر.
- ۷۷- نه سرین فخری (د) و کوردستان موکریان (د)، ریزمانی کوردی، چاپخانه ی زانکۆی سه لاهه دین، هه ولیر، ۱۹۸۲.
- ۷۸- نووری عه لی ئەمین، ریزمانی کوردی، چاپخانه ی کامه ران، سلیمانی، ۱۹۶۰.
- ۷۹- نووری عه لی ئەمین، قه واعیدی زمانی کوردی، له (صرف و نه حو) دا، به رگی یه کهم، چاپخانه ی مه عارف، به غدا، ۱۹۵۶.
- ۸۰- نووری عه لی ئەمین، قه واعیدی زمانی کوردی، له (صرف و نه حو) دا، به رگی دووهم، چاپخانه ی مه عارف، به غدا، ۱۹۵۸.
- ۸۱- نوری عه لی ئەمین، دهوری بزوینی (ه) له زمانی کوردیدا، گ (رۆشنبیری نوی)، ژ (۱۱۱).

- ۸۲- نەسرین فەخرى (د)، پاشگىرى (اندن) لە زمانى كوردیدا، گۆڭقارى كۆرى زانىارى كورد، بەرگى سىيەم، بەشى يەكەم، بەغدا، ۱۹۷۴.
- ۸۳- نەرىمان عەبدوللا خۇشناو، بکەر ناديار، سەنتەرى پوناكبيرى ھەتاو، ھەولير، چاپخانەى شەھاب، ۲۰۰۷.
- ۸۴- نەرىمان عەبدوللا خۇشناو، كارى تىپەر ليكۆلینەو ھەيەكى بەرانبەرىيە لە نيوان زمانى كوردى و زمانى عەرەبیدا، گ. كاروان، ژ. (۱۹۸)، ۲۰۰۵.
- ۸۵- نەرىمان عەبدوللا خۇشناو، رستەسازى، چاپخانەى رۆژھەلات، ھەولير، ۲۰۱۲.
- ۸۶- نەرىمان عەبدوللا خۇشناو (۲۰۱۰)، رېزمانى كوردى – بەشەكانى ئاخاوتن، چاپى دووھم، چاپخانەى منارە، ھەولير.
- ۸۷- نەرىمان خۇشناو، ئەرک و گریمانەكانى زمان، گ. زانكۆى نوى، ژ. (۲۶)، تشرینی دووھم و كانوونى يەكەمى ۲۰۰۷.
- ۸۸- وریا عومەر ئەمین (۱۹۸۵)، چەن زمان، پ. (العراق)، ژ. (۲۷۳۱)، ۱۹۸۵/۱/۲۳.
- ۸۹- وریا عومەر ئەمین، ئاسۆیەكى تری زمانەوانى، دەزگای ئاراس، ھەولير، ۲۰۰۴.
- ۹۰- وریا عومەر ئەمین (د)، رەخنەى نارەخنە، گۆڭقارى رۆشنييرى نوى، ژمارە (۱۴۰)، ۱۹۹۷.

دوهم: به زمانی عه رهبی

- ۹۱- احمد اسعد النادري (د) (۲۰۰۵)، فقه اللغة - مناهله و مسائله، المكتبة العربية، بيروت - لبنان.
- ۹۲- احمد مطلوب (د) (۱۹۸۹)، معجم النقد العربي القديم، بغداد.
- ۹۳- التهامي الراجي (د) (۱۹۸۶)، توطئة لدراسة علم اللغة التعاريف، بغداد.
- ۹۴- جمعة سيد يوسف (۱۹۹۰)، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة، الكويت.
- ۹۵- حاتم صالح الضامن (۱۹۸۹)، علم اللغة، طبعة الاولى، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، بيت الحكمة، بغداد.
- ۹۶- ستيفن اولمان (۱۹۸۶)، دور الكلمة في اللغة، ت. كمال محمد بشير، مكتبة شباب، بغداد.
- ۹۷- علي عبدلواحد وافي (د)، علم اللغة، دار نهضة، مصر، ۱۹۹۰.
- ۹۸- فرديناند دي سوسور (۱۹۸۸)، علم اللغة العام، ترجمة يوثيل يوسف عزيز، الموصل.
- ۹۹- فؤاد مرعي (۲۰۰۲)، في اللغة و التفكير، دار المدى للثقافة و النشر، دمشق.
- ۱۰۰- محمد علي الخولي (د) (۲۰۰۰)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، عمان - اردن.
- ۱۰۱- محمد علي الخولي (۱۹۹۸)، دراسات لغوية، دار الفلاح للنشر والتوزيع.

- ١٠٢- محمد حسين عبدالعزیز(د)(١٩٨٣)، مدخل الى علم اللغة، دار النمر للطباعة، القاهرة - مصر.
- ١٠٣- محمد علي الخولي(د)(٢٠٠٠)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر والتوزيع، اردن.
- ١٠٤- محمد امين زكي(١٩٦١)، خلاصة تاريخ الكرد و كردستان من اقدم العصور التاريخية حتى الان، محمد علي عوني، الجزء الاول، الطبعة الثانية، بغداد.
- ١٠٥- محمد شفيق غربال(١٩٨٠)، الموسوعة العربية الميسرة، الجزء ٢، دار النهضة، لبنان.
- ١٠٦- الموسوعة العربية العالمية(١٩٩٩)، الطبعة الثانية، مؤسسة اعمال الموسوعة للنشر والتوزيع، الرياض.
- ١٠٧- نعوم تشومسكي (١٩٩٣)، المعرفة اللغوية (طبيعتها وأصولها واستخدامها)، ترجمة: محمد فتیح، الطبعة الاولى، دار الفكر العربي، القاهرة .
- ١٠٨- هوگر طاهر توفيق(٢٠٠٤)، دور الصحافة الكردية في تطوير الوعي القومي الكردي ١٨٩٨ - ١٩١٨، دار سبيريز للطباعة والنشر، دهوك.

سنيهم : به زمانى ئينگليزى

109. Bartsch, Renate(1987), Norms of Language, Longman, London.

110-----(1987), Norms of Language, Longman, London.

111. **Bell, R. (1976)**, Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems, London, Batsford.
112. **Bussmann, H. (1996)**, Routledge Dictionary of Language and Linguistics, London and New York.
113. **Ferguson, C.A. (1996)**, Diglossia, Repr in Sociolinguistic Perspectives, Ed by Thom Heubner, Oxford, Oxford University Press.
114. **Garvin, Paul (1975)**, Selected papers on Language planning. State University of New York.
- 115- -----(1973), "Some comments on language planning", in Language planning: current Issues and Research, eds, j. Rubin and R. Shuy, Georgetown University press, Washington Dc.
116. **Guxmam, m. m (1968)**, Some general regularities in the formation and development of national language, in J. Fishman (ed), Reding in the Sociobgy of Language, the Hage, Mouton.
117. **jukil, Ali Mahmood (2004)**, The process of standardization with reference to English and Kurdish languages. P.H.D., University of Salahadin, Erbel..
118. **Hall, R. A. (1972)**, podgins and creoles as Standard Languages, Britain.

119. Haugen, Ener (1966), Dialect, Language, Nation, American Anthropologist, Vol. 68, No. 6.

120 ----- (1972), Great Britain, Hazell watson viney Ltd.

121----- (1994), Standardization, the Encyclopedia. Of language and Linguistics Vol, Great Britain.

122. Hassan Pour, Amir (1992), Nationalism and Language in Kurdistan, 1918 – 1985, P.H.D., Mellen Research University press, San Francisco.

123. Hudson R. A (1980), Sociolinguistics. Cambridge University press Cambridge.

124. Janson, T. and Joseph Tsonope (1991), Birth of a National Language, England, Athenaeum Press.

125. Larson, K. A. (1985), Learning without lessons. Socialization and Language change in Norway, University press of America.

126. Lodge, R. A. (1993), From Dialect to Standard, Routedge.

127. Martin StrohMeier (2003), Crucial image in the Presentation of Kurdish National identity, Brill, Leiden – Boston.
128. Milrg, J. and Milaroy(1985), Authority in Language, London.
129. Ray, P. S (1963), Language Standardization, The Hague, Mouton.
- 130- -----(1968), Language Standardization, Readings in the Sociology of Language, Ed by J. A. fishman, The Hague, Mouton.
- 131----- (1986), Language Standardization, Mouton.
132. Wardhaugh, R. (1986), An Introduction to Sociolinguistics, Great Britain L T. j . press Ltd. Padstow.

چوارهم: به زمانی فارسی

- ۱۳۳- احمد سمیعی (۱۳۷۸) (۱۹۹۹)، نگارش و ویرایش، تهران.
- ۱۳۴- پرویز ناتل خانلری (۱۳۷۳) (۱۹۹۴)، زبان شناسی و زبان فارسی، چاپ ششم، تهران، توس.
- ۱۳۵- پیتر ترادگیل (۱۳۷۶) (۱۹۹۷)، زبان شناسی اجتماعی، ترجمه گباغبایی، تهران، آگاه.

۱۳۶. ——— ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، در امدی بر زبان و جامعه، ترجمه‌ی محمد طباطبایی، مؤسسه انتشارات آگاه، چاپ اول، تهران.
۱۳۷. جورج یول ۱۳۸۵ (۲۰۰۶)، بررسی زبان (ویراست سوم)، ترجمه‌ی علی بهرامی، انتشارات رهنما، چاپ اول.
۱۳۸. خسرو فرشیدورد ۱۳۶۳ (۱۹۸۴)، درباره ادبیات و نقد ادبی، ۲ جلد، تهران، امیر کبیر.
۱۳۹. ——— ۱۳۸۰ (۲۰۰۱)، لغت سازی و وضع و ترجمه اصطلاحان علمی و فنی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه هنری.
۱۴۰. صادق کیا ۱۳۳۸ (۱۹۵۹)، در ایران فقط یک زبان وجود دارد، روزنامه کیهان، دوشنبه ۱۸ ی به‌من.
۱۴۱. علی اشرف صادقی ۱۳۶۲ (۱۹۸۳)، زبان معیار، نشر دانش.
۱۴۲. ——— ۱۳۷۵ (۱۹۹۶)، زبان معیار - درباره زبان فارسی، زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
۱۴۳. علی محمد شناسی ۱۳۷۲ (۱۹۹۳)، در جستجوی زبان علم، مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، زیر نظر علی کافی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
۱۴۴. فاخته زمانی (۲۰۰۸)، سخنرانی در نشست کمیسیون عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد در خصوص مسائل اقلیتهای ملی، اتنیکی مذهبی و زبانی، سایت (اخبار روز)، ۱۹ دی‌سامبه‌ر ۲۰۰۸.
۱۴۵. میر جلال الدین کزازی ۱۳۷۶ (۱۹۹۷)، پرنیان پندار، روزنه، تهران.

- ۱۴۶- ناصر قلی سارلی ۱۳۸۷ (۲۰۰۸)، زبان فارسی معیار، انتشارات هرمس، تهران، چاپ اول.
- ۱۴۷- یحیی مدرس ۱۳۶۸ (۱۹۸۹)، در امدی بر جامعه شناسی زبان، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.